

TORRES DE GUAITA, DEFENSES I FORTIFICACIONS

Dissabte 11 d'abril del 2015. Canet de Mar

Edita:
Centre d'Estudis Canetencs
Carrer Saüc, 2
08360 Canet de Mar
www.centreestudiscanetencs.cat

Coordinació:
Sergi Alcalde

Assessorament lingüístic:
Imma Umbert (Oficina de català Ajuntament de Canet)

Disseny coberta:
Mònica Marcet

Imatge portada:
Fons Padrós Capmany (AMCNM)

Gestió editorial i impressió:
papyrusdisseny

Primera edició:
abril 2016

Dipòsit legal: B-6694-2016
ISSN: 2462-3296

© Centre d'Estudis Canetencs, de l'edició
© els autors, dels textos

TORRES DE GUAITA, DEFENSES I FORTIFICACIONS

TORRES DE GUAITA, DEFENSES I FORTIFICACIONS

Centre d'Estudis Canetencs

SALUTACIÓ

XAVIER MAS GIBERT

President del Centre d'Estudis Canetencs

Benvolguts amics;

Ens plau donar-vos les gràcies per la vostra assistència i per la deferència que heu tingut d'escollir Canet de Mar com a seu de la IX Trobada Centres d'Estudis del Maresme. Amb la particularitat que aquest any també hi participa la nostra comarca germana de la Selva.

Remarcant l'interès i la importància del tema escollit "Torres de guaita, defenses i fortificacions", atès que abasta des de l'edat mitjana, fins pràcticament la passada guerra civil 1936-1939.

En el nostre cas concret, com en el de tots els pobles de la ribera marítima, tenen un interès primordial les Torres de guaita i de defensa, íntimament lligades als orígens dels nostres pobles de marina.

Tant per la importància militar que van tenir, com també per la importància civil. Ja que en el cas de Canet la primera institució comunal (Universitat de Canet) durant més de dos segles i mig va tenir la seva seu a la Torre de Mar.

Des de la nostra entitat, ens sembla que aquestes trobades són bàsiques i doblement profitoses. Per una part, per la interrelació de coneixements i estudis, per altre, la creació de xarxa entre entitats similars.

Per acabar, esperem que tant la jornada, com la visita guiada d'aquesta tarda pel Castell de Santa Florentina, siguin del gust i interès de tots vosaltres.

Xavier Mas i Gibert

President del Centre d'Estudis Canetencs

Canet de Mar, 11 d'abril de 2015

PRESENTACIÓ

L'Arxiu Històric d'Hostalrich (AHH)

MONTSE VIADER I CROUS

Tècnica de Patrimoni, Ajuntament d'Hostalrich

L'any 2002, l'Ajuntament d'Hostalrich va convidar a Hostalric el Sr. Josep M. Pons i Guri a fer una conferència que ell va titular *Hostalric, capital i arxiu del Vescomtat de Cabrera*. Va rebre aquesta invitació amb molta il·lusió ja que com a arxiver i historiador havia dedicat part de la seva vida professional a l'estudi de les institucions de l'antic Vescomtat de Cabrera, del qual la vila d'Hostalric en fou cap i casal.

Recordo que, quan el vaig anar a buscar a casa seva per pujar a Hostalric, va comentar que feia temps que no anava a fer cap acte públic però que, malgrat que no estava en condicions òptimes per anar amunt i avall perquè la seva salut ja començava a acusar el pas dels anys, aquest era un dia especial per a ell, ja que Hostalric formava part de la seva vida personal i professional.

El motiu d'aquesta invitació era la recepció que s'havia fet a l'Ajuntament d'Hostalric per part de la Generalitat de Catalunya dels fons microfilmats del Vescomtat de Cabrera. De fet, la cosa venia de més lluny.

Als anys 80 del segle passat, la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament d'Hostalric varen iniciar converses amb la Fundació Casa Ducal de Medinaceli per tal de recuperar els fons microfilmats del Vescomtat i la documentació d'Hostalric, en particular. L'any 1987, l'alcalde d'Hostalric, Rossend Mas i Agell, i el president de la Generalitat, Jordi Pujol i Soley, signaren un conveni per a la creació de l'Arxiu Històric de la Casa Ducal de Medinaceli a Catalunya, que havia de quedar integrada a la Xarxa d'Arxius Històrics de la Generalitat i que s'instal·laria a l'antic Hospital de Pobres d'Hostalric, que havia estat propietat dels Ducs de Medinaceli. Cap als

anys 90, les negociacions es trobaven en un punt mort com a conseqüència de les dificultats de poder aprovar els estatuts de la Fundació Casa Ducal de Medinaceli a Catalunya, a causa sobretot de la titularitat de l'immoble de l'Hospital: el duc volia que se li retornés la propietat, que ara pertanyia a l'Ajuntament d'Hostalric.

L'any 1992, la Generalitat va pressupostar una partida per a la creació de l'Arxiu a Hostalric: s'havia de microfilmar els originals dipositats a la Casa Pilatos de Sevilla i dotar de mobiliari i d'una màquina de lectura per als microfilms. L'any 1994, les negociacions varen quedar trencades perquè l'Ajuntament no trobava ni viable ni oportú la donació de la titularitat del immoble de l'antic Hospital de Pobres. Si, però, que va arribar la màquina de lectura dels microfilms, que va quedar en un despatx de l'Ajuntament en espera de l'arribada de la documentació.

Finalment, al setembre de 2002 i després d'anys d'estira-i-arronsa va arribar la documentació microfilmada corresponent a la secció de Cabrera i Bas, inclosa dins la Casa d'Aitona de l'Arxiu de la Fundació Casa Ducal de Medinaceli, just quan jo començava a treballar com a tècnica de Patrimoni a l'Ajuntament d'Hostalric i, per tant, s'havia de gestionar aquest fons de 61 rotlles de microfilms.

La llarga amistat que teníem amb el Sr. Josep M. Pons i Guri i l'especial relació i coneixement que ell tenia amb tota aquesta documentació va fer que tinguéssim unes converses. D'aquestes, en va sortir la necessitat de crear l'Arxiu Històric d'Hostalric i, per tant, el primer que es va fer va ser contractar una arxivera perquè fes l'inventari de tota la documentació i fer accessible el fons a investigadors i historiadors interessats.

I havia una dificultat, la màquina de lectura dels microfilms era un model antic i llegia el document parcialment. Això feia que la tasca de llegir fos molt lenta. Per tant, el pas següent fou trobar una empresa que digitalitzés els rotlles de microfilms. Es va trobar a França, i un cop fet, es va fer un programa informàtic per a l'inventari i així facilitar l'accés a la documentació. El resultat fou la creació d'una base de dades ràpida i fàcil per a cada document i que deixa fer tantes recerques com camps hi ha.

En tot aquest llarg procés, el Sr. Pons no va tenir temps de consultar tot el fons Cabrera i Bas, ja que el seu estat de salut no li va permetre i li va quedar l'espina de confirmar algunes de les seves tesis sobre aquesta família nobiliària que ell tant va estudiar.

El fons documental de l'Arxiu Històric d'Hostalric (AHH) està format pel fons Cabrera i Bas provinent del fons de la Casa d'Aitona de l'Arxiu Ducal de Medinaceli. Consta d'uns 5.500 documents que s'han convertit en uns 43.075 fitxers en format jpeg.

Aquest documents són bàsicament de tres senyories feudals relacionades històricament entre si: el Vescomtat de Cabrera i de Bas i el comtat d'Osona (des del segle XI fins al XIX). El radi geogràfic que abasta el Vescomtat de Cabrera és: dues terceres parts de l'actual comarca de la Selva, l'Alt Maresme, l'extrem est del Vallès Oriental i el Collsacabra, a Osona. A partir de 1335, s'afegí per herència el Vescomtat de Bas, amb la Vall d'en Bas i Riudaura, a la Garrotxa. I finalment, el comtat d'Osona, amb la plana de Vic. Tota la documentació té una cronologia que va des del segle IX fins al XIX. Un cop inventariada tota la documentació s'ha pogut copsar que falten alguns dels capbreus del Vescomtat que no foren microfilmats en el seu moment. Quan el senyor Ramon Albert era el director general d'Arxius de la Generalitat de Catalunya es va intentar desencallar aquest tema però el Duc de Medinaceli no en volia sentir ni a parlar.

Per poder incentivar l'estudi i la difusió d'aquest fons tan interessant per la història del nostre país, l'Ajuntament d'Hostalric, el Consell Comarcal de la Selva i la Universitat de Girona, varen signar l'any 2005 un conveni per dotar una beca d'estudis de doctorat. Des de 2006 fins al 2008, el doctorand en Història Medieval per la Universitat de Girona, Alejandro Martínez Giralt fou el becari per fer una tesi sobre els vescomtes de Cabrera, que està a punt de llegir.

També per difondre i donar a conèixer l'Arxiu Històric d'Hostalric s'ha creat el Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric, que es fa cada dos anys i que ja va per la IV edició. En la primera edició es va tractar el tema de *Les senyories a la Catalunya baixmedieval (s. XIII-XV)*; en la segona, *Ciutats, viles, sagreres. Els nuclis urbans a la baixa edat mitjana (s. XIII-XV)*; en la tercera, *Família a la baixa edat mitjana (s. XIII-XV)*, i a la darrera, *La vida quotidiana a l'edat mitjana*. De cada una de les edicions s'han editat les actes.

Finalment, aquests petit escrit també és per recordar i fer un petit homenatge pòstum a l'arxiver i jurista Josep M. Pons i Guri que gràcies als seus estudis i treballs va incrementar el patrimoni documental d'aquest Vescomtat.

De la primitiva fortalesa medieval a l'actual Castell de Santa Florentina

Mil anys d'història a la Vall de Canet¹

CARLES SÀIZ I XIQUÉS

Universidad Nacional de Educación a Distancia
Centre d'Estudis Lluís Domènech i Montaner

Senyor regidor de Cultura de l'Ajuntament de Canet de Mar, presidents dels centres d'estudis, amics i participants de la trobada, bon dia a tothom. Mireu, la història de la Casa Forta dels Canet és tan antiga com el mateix poble. O potser seria més just dir que la història de Canet és tan antiga com la de la Casa Forta perquè el poble neix al voltant d'aquesta vella construcció. De fet, tant és, perquè són històries paral·leles i per això he volgut subtitular la conferència *Mil anys d'història de Canet de Mar*, perquè el casal i el poble es relacionen al llarg dels segles i, fins i tot, acabem adoptant el nom del llinatge d'aquells soldats que arriben a la vall al segle X o XI. Per situar-nos en aquest context, hauríem de recular mil anys enrere, als segles X i XI, que com tots sabeu apleguen una de les etapes més fonamentals per a la història de Catalunya: la revolució feudal i la naixença de la senyoria jurisdiccional. Les terres que avui formen part de l'Alt Maresme s'administraven militarment i també fiscalment des del Castell de Montpalau. Tenien com a base territorial el terme de l'església respectiva, (*l'appendicium*) i aplegava diferents parròquies. Totes tenien l'agricultura com a activitat econòmica i, amb la revolta feudal del segle XI, els pagesos van passar d'un sistema de llibertat a una opressió molt severa per part del senyor jurisdiccional. Els nous senyors, per fer complir les lleis als pagesos,

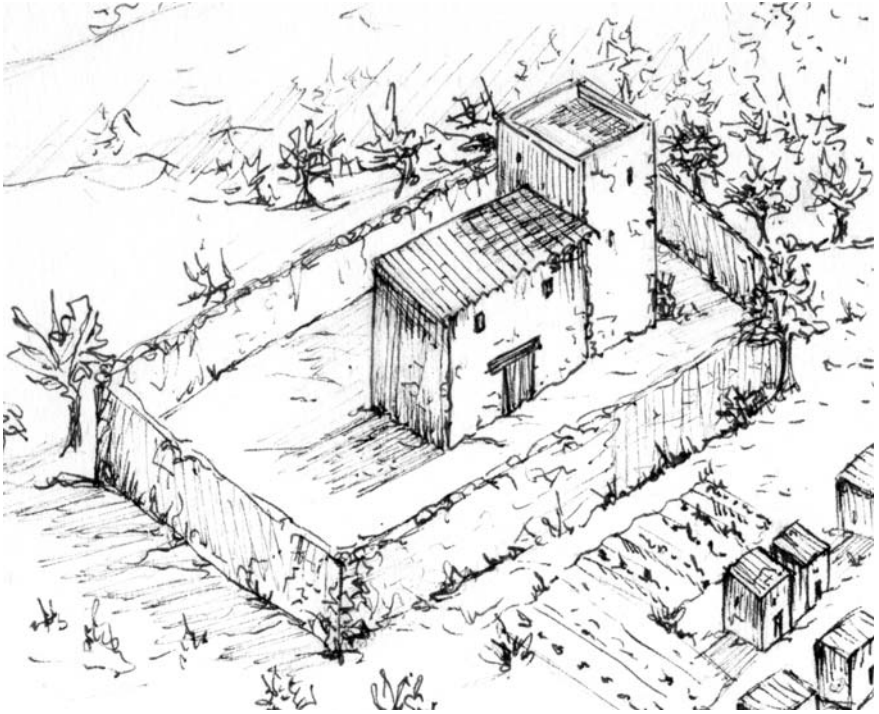
¹ Transcripció de la conferència inaugural de la IX Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme, impartida l'11 d'abril de 2015

buscaven el suport de gent armada que anaven reclutant d'entre els pagesos benestants dels seus dominis i que convertien en milites, soldats, la base defensiva del nou sistema feudal i, a canvi, rebien propietats en alou, és a dir, disposaven del domini complet, absolut i lliure sobre les terres, tant el domini directe, és a dir, la propietat, com el domini útil, que seria el dret d'ús.

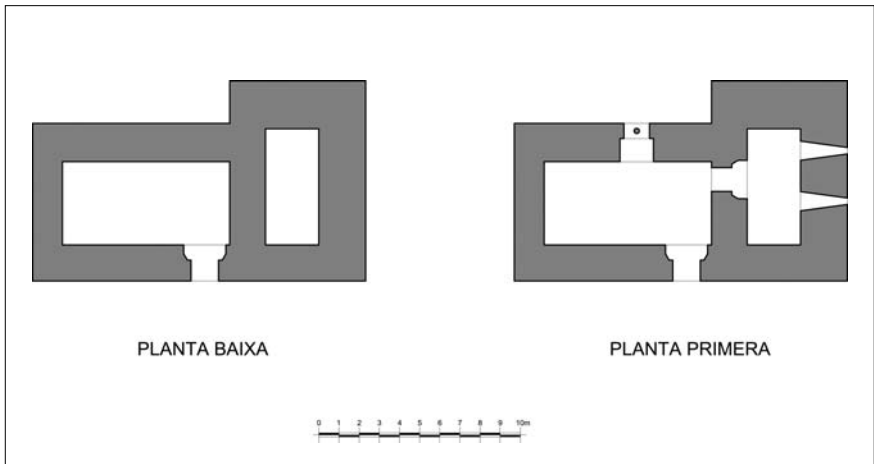
Aquestes primeres construccions aloeres, que trobem a molts llocs, tenen també com a punt de partida el repoblament de Catalunya, que es comença a impulsar després del saqueig d'Al-mansur de Barcelona, l'any 985. Al-Mansur va deixar gran part del territori completament despoblat i els comtes de Barcelona, Ramon Borrell I i Ermessenda de Carcassona van demanar ajuda als nobles catalans de l'altra banda dels Pirineus perquè enviessin gent a repoblar les terres assetjades. I un dels que respongueren a la crida va ser la Casa de Canet, del comtat del Rosselló. Els Canet s'assentaren a casa nostra, de ben segur que responent a les voluntats de la mateixa comtessa Ermessenda de Carcassona, la qual completà la tasca repobladora amb fundacions religioses, monestirs i esglésies. Ermessenda va fer importants donacions al monestir de Sant Pau i també la Casa de Canet va estar molt vinculada a aquest monestir i, fins i tot, sabem que enterraven els seus morts a la cripta de l'església del monestir i feien deixes. El 1157, Arnald de Canet lliura propietats de Barcelona al monestir. El 1160, el mateix cavaller cedeix unes terres que la Casa de Canet havia tingut en domini directe del mateix cenobi. I quan Arnald de Canet fa testament, el 3 de juny de 1168, deixa béns al monestir de Sant Pau. També a finals del segle XIII, Arsenda de Canet deixa 370 sous al cenobi santpolenc i testa que, en morir, les seves despulles han de descansar, com havien anat fent els seus avantpassats, en el monestir de Sant Pau.

El mas-torre de la nissaga dels Canet

I ens preguntarem... qui eren, en definitiva, aquests Canet? Només sabem que venien de la casa dels Canet del Rosselló i que el primer document on trobem un membre d'aquest llinatge a casa nostra –concretament, Guadamir de Canet- és del 16 de juny de 1025 si bé, amb tota probabilitat, els Canet ja vivien aquí molt abans. Els Canet es van assentar a la vall baixa de la parròquia de Sant Iscle, com a milites, com a soldats, en un edifici primitiu d'un cós d'uns 9 metres de façana i 6 de fondària, per tant, d'uns 60 metres de planta, en tres nivells i subsòl que podem identificar com un

Recreació aproximada del mas-torre dels Canet. (Dibuix de Gemma Martí)

Planta del mas-torre dels Canet. (Dibuix de Sergi Alcalde)

Part antiga de Santa Florentina, el que inicialment seria el mas-torre del segle X-XI

model de mas-torre, una nova modalitat de construcció rural que apareix justament a partir dels segles XI i XII a Catalunya.

Podem dir que el mas-torre és una construcció tradicional, un mas típic, però més elevat. El Dr. Manel Riu i Riu, que va ser un dels investigadors que més van estudiar la tipologia medieval dels masos-torre, concretament els del Solsonès, va aconseguir establir una sèrie d'analogies: tots els edificis eren de pedra ben treballada, de planta baixa i dos pisos. La construcció tenia una superfície d'uns 50 metres quadrats, amb la cort a la planta baixa i amb una escala de fusta en un costat per pujar al primer pis, on hi havia la cuina-menjador, amb llar de foc en un racó de la paret.

El model de mas-torre del Dr. Riu coincideix amb el de Canet i hi podem afegir també que tots, com també el casal dels Canet, comptaven amb elements de defensa, com espitlleres i troneres, alguns dels quals encara els podríem veure si accedíssim al parament de l'antic celler de l'actual Castell de Santa Florentina. Desconeixem, però, com era la porta d'entrada del casal de Canet. Normalment eren de dovella, però les ampliacions posteriors van modificar aquesta part de la façana.

De l'any 1217 tenim una referència documental que el mas-torre es va fortificar. Ferrer de Canet, senyor del mas Canet, demana a Guillem Umbert, senyor del Montseny i del Castell de Montpalau, permís per aixecar una força a les terres que tenia a la vall. Podem fer múltiples interpretacions del document, però el que és evident és que Ferrer de Canet va demanar permís per aixecar o bé un espai emmurallat –la força també fa referència a una muralla- o una torre de defensa annexa al cós primitiu. Hem pogut comprovar que la torre s'annexa a l'edifici del mas-torre posteriorment a la construcció del cós inicial i fins i tot s'hi recolza. Per tant, l'antic mas-torre es converteix a partir d'aquell moment en la força de Canet. És l'evolució de l'antic model de mas-torre cap a un edifici més fortificat.

L'ampliació del segle XIV: la Casa Forta de Ferrer de Canet i Vilalba

No és fins al segle XIV que trobem nous canvis al mas-torre dels Canet. En aquell moment, el prestigi de la casa de Canet va creixent de la mà de Ferrer de Canet i això queda ben palès en l'edifici.

Ferrer de Canet i de Vilalba és un militar amb una dilatada carrera diplomàtica. Ferrer de Canet va ser ambaixador d'Alfons el Benigne a la cort pontifícia d'Avinyó (1335). També va intervenir en les negociacions de pau amb Gènova (1336), va col·laborar en la preparació diplomàtica de

l'annexió del Regne de Mallorca (1341) i formà part de la comitiva que acompanyà a Bernat II de Cabrera al setge d'Algesires (1343). De fet, ja el 1338, Bernat de Cabrera, Bernat II, vescomte de Cabrera i senyor de Montpalau, va atorgar al cavaller Ferrer de Canet nombroses concessions pels seus serveis: 4.000 sous i llibertat per escollir la vintena d'actius que li corresponia a la guarnició de la Casa Forta de Canet.

Ferrer de Canet també va ser ambaixador, conseller i porter major del rei Pere IV (1341) i, posteriorment, el va nomenar conseller reial (1347).

Durant l'etapa de Ferrer de Canet, es va promoure l'ampliació de la Casa forta de Canet amb nous còssos adossats, com a mínim, al davant de l'edifici primitiu i al costat esquerra. Ferrer de Canet transformarà el mas-torre en una autèntica fortalesa, amb dues torres de defensa que custodien la nova entrada i les remata amb una barbacana, amb matacans, merlets i espitlleres.

Comptem amb una descripció de l'edifici feta per l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, de 1888, per tant, d'abans de l'ampliació que ell mateix va projectar per convertir la Casa Forta en castell. Val la pena llegir-la per veure el grau de coneixement que tenia l'arquitecte sobre l'edifici. *La casa torre de Canet estava posada sobre un tossal de terris. Tenia un remat davant de la entrada del que'n queden restes; la porta era la única obertura de la planta baixa y en ella s'hi veuen també trassas de la sua defensa. Se compon la planta baixa de dues dependencias y la torra en l'angle nort-oest, sense cap comunicació en aquesta planta ab aquelles, te nomes uns murs gruixuts, i talussats per dintre y per fora. Sobre aquesta planta s'observen no menys de tres pisos cada un també ab dos cambras. La torra descolla [sobressurt] encara avuy, esmotxada [retallada], per sobre de tot, fins à l'alsada d'una vintena de metros.*

Tota la construcció es de paret de pedra amb pisos de fusta. Les parets de la cambra baixa estan espitlleres en línia sobreposades en tota la altura, hi podrien ben be tirar a l'hora una cinquantena d'homes. Fora la porta no hi ha altra llum que la d'aquestes espitlleres. El mateix sistema de defensa el veurem en recintes de poblacions, per exemple, els murs de Pals à l'Empordà.

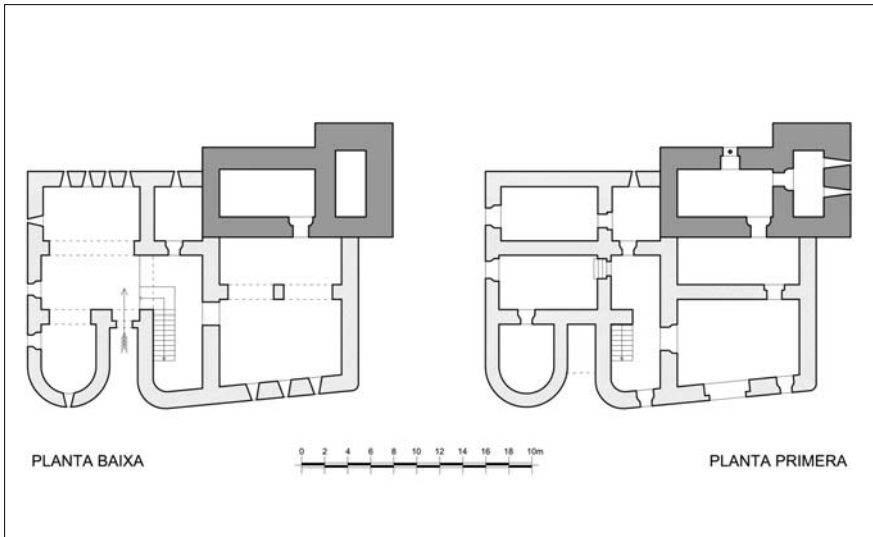
Las ventanas del pis principal, que son las mas baixas, anaban fins à mes de vint metres d'alsada. Las actuals son sobre posadas gòtica. Al segon pis queda encara la finestra geminada, petita, románica primitiva. Las

La Casa de Canet, amb la fortificació de Ferrer de Canet d'inicis de segle XIV. (AMCNM)

Imatge del Castell de Santa Florentina, a principi de segle XX, quan encara no s'havia revestit la part antiga del segle XIV i quedava ben visible, en un segon pla, la construcció original del segle XI. (AMCNM)

Plantes de la Casa Forta amb l'ampliació de Ferrer de Canet. (Sergi Alcalde)

cambras superiors comuniquen ab el buid de la torra per una petita porta, tot just per a dar pas a una persona. No quedan senyals d'escales.

Els Peguera: l'extinció del llinatge dels Canet

Podem dir que l'època de Ferrer de Canet és la més daurada del llinatge. El fill de Ferrer, Arnald de Canet, es va casar amb Marquesa de Besora i amb els anys incorporaran el Castell de Besora i la Casa Forta de Montesquiu al patrimoni dels Canet. Ara bé, el fill d'aquests, Gilabert de Canet, enceta el procés de decadència del casal. Serà un camí lent, però concloent. Gilabert de Canet va ser un militar que va defensar Jaume d'Urgell com a pretendent de la corona i, fins i tot, quan el comte català va ser empresonat, va ser un dels conspiradors que, des de París, va treballar per alliberar-lo. Això, evidentment, li passà factura amb l'arribada del monarca Trastámara. De fet, el 1413, el rei Ferran d'Aragó, va condemnar Gilabert a una hipoteca perpètua sobre el casal, la presa del Castell de Besora i el de Montesquiu, que també eren propietat de Gilabert, per ser la seva mare senyora de Besora.

D'altra banda, la filla de Gilabert de Canet, Antònia de Canet, (ca. 1434-1463) es casa amb Guillem de Peguera (ca. 1434) i contràriament al que havien anat fent fins a aquell moment -els Canet feien prevaldre el llinatge de la Casa Forta sobre el del marit- ara ja deixa de ser així. Els succeiran Guillem de Peguera i Canet (ca. 1431/1482 - ?) i Joan de Peguera (ca. 1521 - ?) que deixaran de viure a la Casa Forta i quan les coses van maldades Joan de Peguera ven la Casa Forta a Salvador Spanó.

De la nissaga dels Spanó a la nissaga dels Montaner

Salvador Spanó era fill de Miquel Spanó, que fou director de la casa de la moneda de Barcelona. Salvador Spanó va comprar el castell a Joan de Peguera, el 4 de març de 1521 i tot seguit, el 10 de març, va adquirir a Joan Francesc d'Oms el crèdit hipotecari de 50.000 sous que gravava sobre la propietat. L'any 1528, Salvador Spanó va cedir els seus béns al seu fill, Miquel Spanó, que era un ric comerciant i ciutadà honorat de Barcelona. Miquel Spanó va casar la seva filla Anna Spanó i Ferrer de Busquets amb Felip Dimàs de Montaner i Sabater, també ciutadà honorat de Barcelona, doctor en lleis i professor de la Universitat de Barcelona. El casament d'Anna Spanó amb Felip Dimàs, dona inici a la llarga nissaga Montaner de

Canet, que s'aniran succeint com a propietaris de la vella construcció de la vall de Canet fins a l'any 1840, quan Ramon de Montaner i Esteve va vendre, per problemes econòmics, la Casa Forta a un terratinent i navegant canetenc, Fèlix Carnesoltes. A partir d'aquell moment, la Casa Forta va entrar en una etapa de decadència i degradació absoluta. Víctor Balaguer va escriure l'any 1857 que *«Esta casa aparece flanqueada por una torre junto á la cual hay un paso angosto y semicircular, que es la entrada única del edificio. En este paso debió estar el puente levadizo. Tiene en su piso inferior vastos aposentos subterráneos y en su piso superior anchas y despejadas habitaciones, hoy completamente desmanteladas, pero que guardan restos de su antigua opulencia. En uno de estos salones habitan hoy las lechuzas que entran por una ventana gótica, la mejor conservada del edificio»*.

La recuperació del casal dels Canet i l'ampliació de Lluís Domènech i Montaner

L'any 1882 Ramon de Montaner i Vila, copropietari de la Montaner y Simon Editores, es disposà a recuperar la Casa Forta de Canet; el casal dels seus avantpassats.

Tant bon punt l'adquirí, va demanar al seu nebot, l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, que sotmetés l'edifici a una restauració integral per convertir-lo, a partir d'aquell moment, en la seva residència d'estiu. Domènech va refer les cobertes, força malmeses pel pas dels anys i, per retornar l'aspecte original de la construcció, va iniciar la rehabilitació dels interiors, arrançant paraments i paviments, obrint nous finestrals, refent les torres de defensa que havien estat escapçades i fins i tot restaurant l'antiga capella de la casa, dedicada a santa Florentina amb una policromia de tons blavosos, terrosos i daurats, d'estil *viollettià* semblant a la decoració de les capelles de Notre Dame.

Però la pretensió de Ramon de Montaner no era únicament recuperar la casa pairal de la seva família sinó que, anys després, el 1896, quan la Montaner y Simon Editores es consolidà com la primera editorial de l'Estat, Montaner va demanar a Lluís Domènech que ampliés la Casa Forta de Canet i refermar així el seu emergent estatus social. Amb aquest encàrrec l'arquitecte no va dubtar a proposar al seu oncle que si volia mantenir la unitat estilística amb l'obra primitiva, només podia fer la recreació d'un edifici neomedieval.

Domènech estava influenciat pel seu mestre, l'arquitecte Elies Rogent, director de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona (1871-1889) i fundador del medievalisme arqueològic a Catalunya. Des de l'Escola, Rogent havia transmès als seus alumnes i companys la passió per l'art medieval i també les teories de restauració de l'arquitecte francès Eugène Viollet-le-Duc. I Domènech estigué plenament captivat per les teories *violletianes*. Havia llegit les *Entretiens sur l'architecture* i a la seva biblioteca personal també hi tenia el *Dictionnaire raisonné de l'architecture*; dues obres cabdals de Viollet-le-Duc, on va desenvolupar la teoria de la «restauració en estil» que deia que restaurar un edifici no és mantenir-lo, arreglar-lo o refer-lo; és restablir-lo en un estat complet que pot no haver existit mai.

L'interès de Domènech pel patrimoni romànic i gòtic el va dotar d'un coneixement vast de l'art medieval català. De fet, durant els anys 70 havia participat en diferents excursions científiques per investigar les formes històriques i establir les tipologies dels edificis medievals del país. Arran d'això, el 1879, Domènech pronuncià una interessant conferència titulada «*Caràcters propis de l'arquitectura catalana á través de diferentas èpocas y estils artístichs*», on va analitzar l'arquitectura civil gòtica. Si prenem exemple d'aquelles paraules, no hi ha cap dubte que, per a la proposta d'ampliació de la Casa Forta de Canet, Domènech va optar per recrear l'estructura d'un palau gòtic català: «*Pati central descobert; dependencias principals alrededor d'una galería de petits archs (tradicció romànica) y en lo primer pis; escala noble en lo pati y descoberta completament; en planta baixa dependencias accessorias y supressió de galerías; grans archs molt rebaixats y de amplíssima llum deixan libérrima circulació. Las habitaciones ó dependencias ab llum exterior.*

Materials: La pedra principalment aparellada en petits sillars ben treballats [...]. Estructura: [...] Los archs d'entrada, de mitx punt, solen ser de larguíssimas dovellas ab petit motlluratje en l'intradós: las acoladas merament decorativas.

Decoració: en lo exterior predomini dels macissos sobre'ls buyts: los panys de paret llisos; lo adorno se concentra sobre'ls portals ó finestras, en los empits, en las balustradas ó en las cornisas; predomini de las líneas rectas horizontals; predomini de la forma quadrada en los cartuchos, fullas, florons, espigas, etc.; motlluratje fi y delicadament estudiat; la ornamentació está treta de la figura humana, de la fauna real y fantástica y de la flora del país [...]. Serveixen ab molta frecuencia de decoració los escuts y objectes heráldichs de recort histórich».

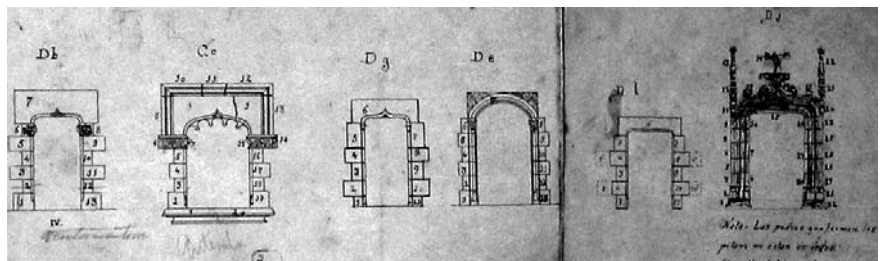
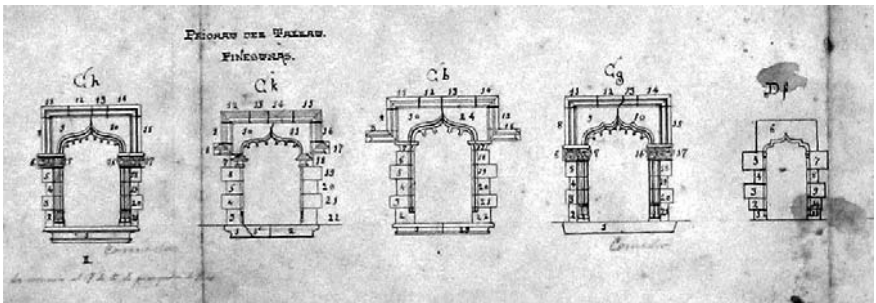
Ramon de Montaner va acceptar la proposta del seu nebot però, per tal que la nova construcció neomedieval fos singular, l'arquitecte va posar-se com a condició bastir-la amb el màxim de peces gòtiques autèntiques. Arran d'això, Domènech va iniciar una recerca intensiva per tot el país a fi de localitzar diferents elements petris originals. Entre 1896 i 1899, va anar comprant per al seu oncle diferents parts d'edificis antics. Per exemple, de Barcelona va adquirir la porta de dovella d'un casal del carrer Ample, una casa del carrer Paradís i, amb l'obertura de la Via Laietana, també va adquirir diferents peces treballades d'edificis afectats. Ramon de Montaner també va comprar finestrals del segle XV a les comarques de Lleida i va fer tractes per adquirir el convent de Bellpuig a Ramon Franquesa i Castells però aquest, en saber que només el volia per desmuntar el claustre i traslladar-lo peça a peça a Canet, se'n va desdir ràpidament de fer la venda.

Les troballes més importants –tant quantitativament com qualitativament– van fer l'any 1896. Arran d'una visita de Domènech al monestir de Poblet, aquest decidí visitar també l'antic cenobi del Tallat. Segons els records de Pere Domènech i Roura, que sempre acompanyava el seu pare, el Tallat era en aquell moment un edifici deshabitat però de *«perfecta y cuidada arquitectura gòtica del siglo XV, con más carácter civil que religioso, compuesto de planta baja, noble y amplio desván, desarrollado alrededor de un gran patio, uno de cuyos lados era claustrado [...]». Era todo de piedra de sillería, (...) y muros lisos casi sin huecos al exterior [...]». Se ingresaba en él por una puerta de medio punto de largas dovelas y por un zaguán interpuesto al patio lateralmente cubierto de bóveda gòtica del siglo XV, de crucería múltiple y con cinco llaves. En el patio de grandes dimensiones se centraba toda la magnificencia del edificio, en ventanas, galería claustral y puertas decoradas, todas notables y alguna única»*.

La meitat del Tallat era propietat de l'intel·lectual reusenc Pau Font de Rubinat, amic íntim de Lluís Domènech, el qual *«se le ocurrió comprar las piedras decoradas de una de las partes, la más copiosa y en la que entraba la galería, para con ellas decorar un edificio que pensava levantar en su mas de Reus.»* Domènech va intervenir, de ben segur, en les operacions de trasllat d'aquestes peces. Si més no, a l'arxiu històric del COAC es conserven unes fotografies on podem veure l'arquitecte en el monestir del Tallat en el moment del desmuntatge de les peces. Tots els elements preuats van ser traslladats al Mas Font de Rubinat de Reus per ser restaurats, però dos anys després, el 1898, Pau Font abandonà la idea d'ampliar la masia i va decidir vendre a Ramon de Montaner el conjunt de finestrals

La galeria del Tallat, abans de desmuntar-se. (CEDIM)

Plànols de Domènech de les portalades i finestres del Tallat. (COAC)

gòtics, diferents portalades del mateix estil i el claustre del monestir, de set arcs apuntats, sostinguts per capitells iconogràfics i columnes de feix. Amb les peces del Tallat, Domènech iniciava, pocs mesos després, les obres de la Casa Forta.

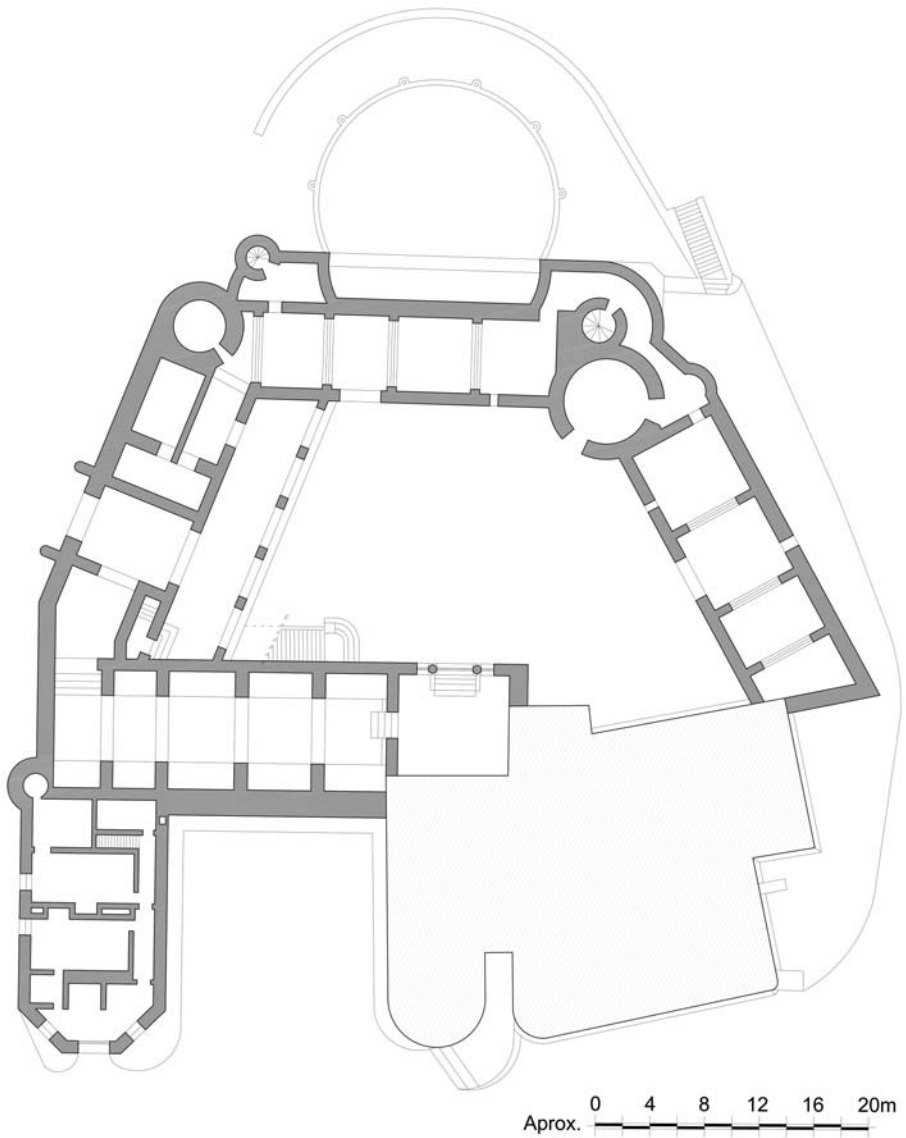
De Casa Forta de Canet a Castell de Santa Florentina

L'ampliació de la Casa Forta de Canet va començar l'any 1899 amb mig centenar d'obriers. Lluís Domènech va projectar un pati descobert a la banda posterior de la construcció antiga, a partir del qual va distribuir les noves estances. La planta baixa es destinà a magatzems i celler, mentre que al primer pis s'hi ubicà l'estança noble, les sales d'estar i els menjadors, el bany principal –de trets completament modernistes- i diferents dormitoris. També va projectar una segona planta a la banda de ponent de l'edifici amb una galeria d'arcs rebaixats, molt semblants a la dels coronaments dels casals gòtics.

Cinc anys després, ja s'havien alçat els murs perimetrals, les cobertes i també s'havien col·locat les finestres gòtiques i el claustre elevat del Tallat. Pere Domènech, llavors estudiant d'arquitectura, recordava que *«a la planta hubimos de darle la forma trapezial que presenta, para poder alojar en el patio la galería, que no alcanzaba su dimensión a una normal, y se pensó en el recurso de la escalera exterior en este patio -que es nueva y no existía en el Tallat- por no poder, dada la exigüidad del solar, emplazar una escalera monumental interior»*.

Domènech va dirigir l'obra d'ampliació fins al més mínim detall i, per fer els treballs escultòrics, va comptar amb l'ajuda d'artistes modernistes com Dídac Massana, Joan Buzzi Gussoni, Antoni Samarra i Carles Flotats, que van contribuir a materialitzar els esbossos de l'arquitecte. Carles Flotats va esculpir la seixantena de gàrgoles repartides per tota la part nova del Castell de Santa Florentina, mentre que Samarra, que treballava en el taller de Dídac Massana, va fer els lleons que franquegen la nova entrada adovellada de l'edifici, el drac de l'escala exterior, així com les 65 mènsules amb motius antropomòrfics i faunístics que sostenen el nou embigat de fusta de la galeria del Tallat. Samarra també va ser l'autor del parament de fusta treballat de la sala contínua de l'estança principal i d'altres peces.

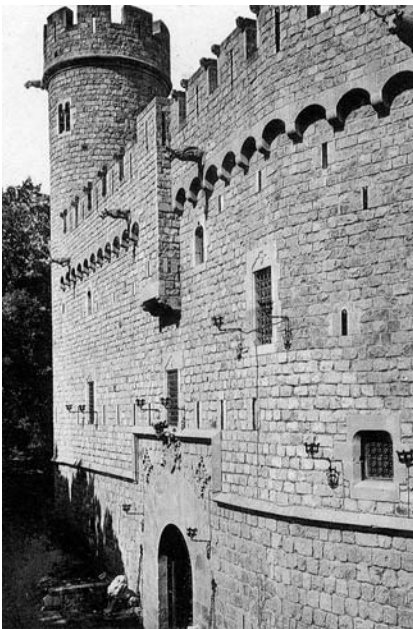
El taller de Massana i Buzzi de Barcelona també va fer els grans arcs de càrrega i els finestrals ogivals -un d'ells de traseria calada- de la sala noble, els arcs escarsers de la lògia del segon pis i l'arc carpanell d'accés a la

Planta baixa de la recreació neogòtica. (Sergi Alcalde)

La Casa Forta, durant l'ampliació per convertir-la en Castell. (Fons Padró Capmany)

La porta d'accés al Castell i el pati d'armes acabat. (CEDIM)

part vella de la Casa Forta. Aquest darrer treball integra, en el seu intradós, tres arquejats ogivals de jaspi amb capitells esculpits per Dídac Massana on representa donzelles, patges i cavallers que veneren santa Florentina durant la festa de les Verges; una antiquíssima tradició local que va recuperar Maria Montaner -mare de Lluís Domènech i Montaner- quan el seu germà Ramon de Montaner va recuperar la Casa Forta l'any 1882.

Deixem que sigui un cronista del moment, Pere Pagès, qui descriguí l'estat de les obres, pràcticament acabades, l'any 1908: *«Per sota una portalada d'amples dovelles, procedenta d'un antich casal barceloní, s'entra al espayós pati, que fa créixer l'interés del visitant. A un angle hi treu el cap una de les torres y demunt d'ella sembla alsarshi atrevidament la del homenatge. Tot resseguint el pati ab la vista, arreu s'hi oviren arqueològichs detalls arquitectònichs, alguns dels quals son ben coneguts dels excursionistes que han fet romiatge patriòtich per la nostra terra, visitant lo que hi resta de les seves belleses monumentals antigues.*

Exquisides finestretes gòtiques; sumptuosos finestrals en ojiva, de calada filigrana, aguantada per esveltes columnetes, capsades per artístichs capitells; fantàstiques gàrgoles; típica capelleta; antiga imatge en pedra, de la Verge; treballada y revinguda reixa que tanca el pas á la capella de Santa Florentina, ampla y magestuosa escalinada ab son típich descavalgador, procedenta d'un antich castell, per la qual escalinada se puja á la gran galería d'arcades ogivals que s'extén per tot un costat del pati y que és, autenticament, tota una ala del claustre del antic cenobi gòtich del Tallat. Pedra per pedra d'aquesta ala de claustre, foren transportades desde les montanyes de la comarca de Les Garrigues fins á la fondalada de la vall de Canet.

A la galería totes les portes están enquadrades per antigües portalades de bell estil gòtich, procedentes d'antichs casals. Per una d'elles s'entra á la gran sala de honor, ahont els senyors Montaner y Campmany hi hán abocat gran riquesa y molt bon gust. Es una evocació mitjvejal artísticament fastuosa. Es espayosa y de justes proporcions. Rich artesonat y esculpturades encavallades aguanten el sostre; magestuosos finestrals gòtichs de primorosos calats, esveltes columnetes y hermoses vidrieres de colors, guaiten al pati; monumental y artística llar de foch ocupa tot un entrepany de paret, y en ella s'hi veuen els calamástechs y demás ferratge que hi havia en la llar del memorable Castell de Casp y, és de suposar que, al entorn d'aquells ferros, s'hi arredosaren el

que després fou Sant Vicens Ferrer y els demás representants dels pobles de la Corona d'Aragó, que firmaren el trascendental compromís que trespalsá tota la nostra terra. En aquesta llar monumental s'hi veu un fris ab figures aguantat per motius de decoració y per curiosíssims capitells».

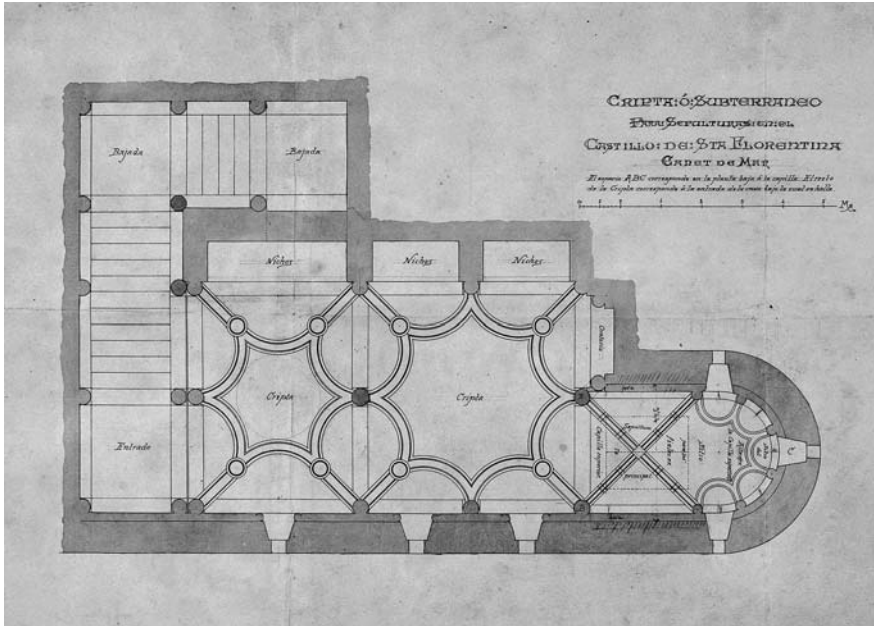
Aquesta llar de foc, que encara presideix la sala noble del castell, conté l'atorgament del privilegi de municipi al poble de Canet per part del Marquès d'Aitona, Gastó de Moncada i Gralla, l'any 1599. Ramon de Montaner va voler que es representés aquesta escena perquè els seus avantpassats, Miquel Spano, llavors propietari de la Casa Forta de Canet, i el cunyat d'aquest, Felip Dimàs de Montaner, van actuar com a testimonis de l'acte.

De la sala noble també cal destacar l'enteixinat i l'encavallament escultrat, policromat per Joaquim Rovira, d'acord amb els models medievals, i també el treball dels vitralls dels finestrals ogivals que representen el Calvari de Jesús i l'Epifania. Van ser dibuixats pel decorador Ricard de Capmany i fets pel vitraller Josep Pujol.

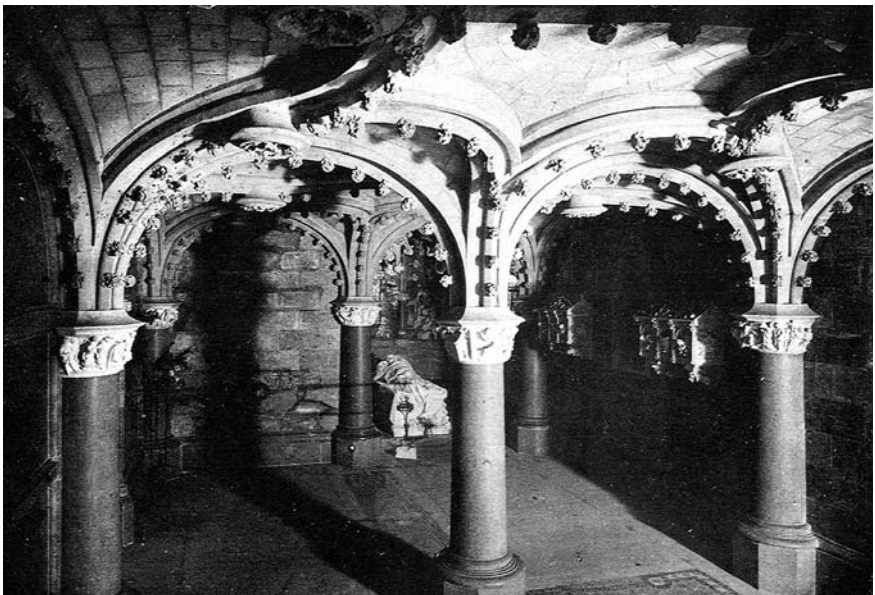
La cripta dels Montaner

La mort de Florentina Malató i Surinyach, esposa de Ramon de Montaner, el 4 de desembre de 1900, va paraitzar temporalment les obres d'ampliació de la Casa Forta. El cos de Malató es va traslladar a Canet el dia 6 i fou enterrat en un nínxol del cementiri de la població. Poc després, el 22 de desembre, Montaner s'adreçava a l'alcalde de Canet de Mar, dient que *«deseando construir una cripta en el lugar que para enterramientos existia desde el siglo XIII debajo de la capilla de santa Florentina, edificada bajo una de las torres del antiguo castillo de su propiedad conocido por dicho nombre de Santa Florentina [...] precisa al recurrente solicitar del Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación la correspondiente autorización para construir dicha cripta»* i mesos després, el diari Dinastia publicava un anunci oficial que deia *«Por el Gobierno civil de esta provincia se ha comunicado á don Ramón Montaner y Vila la autorización otorgada por el Gobierno de S. M. para que pueda construir un mausoleo en el castillo de Santa Florentina, sito en término de Canet de Mar, á fin de que pueda enterrar allí á su esposa y demás individuos de su familia»*.

Amb els permisos concedits, Ramon de Montaner va demanar a Domènech que treballés en un projecte de cripta funerària en record de la seva esposa. Pocs mesos després, l'arquitecte presentà a Montaner la proposta i les obres

Projecte inicial de la Cripta de Santa Florentina, de Domènech i Montaner. (COAC)

La cripta se sustenta amb les típiques columnes domenequianes. (CEDIM)

estructurals es van endegar tot seguit amb el rebaix del nivell de terra del soterrani -fins a quatre metres- i la re fonamentació de tot l'espai.

Per davallar a la cripta, Domènech dissenyà una escala monumental que va decorar amb diferents elements escultòrics en voltes de quart d'esfera, amb un pantocràtor amb els evangelistes, de traçats plenament modernistes i, en un altre punt, Domènech hi va escenificar l'apocalipsi i el Judici Final. Ambdues obres escultòriques van ser fetes pel taller de Massana i Buzzi.

L'arquitecte sosté el nou sostre de la cripta amb les típiques columnes *domenequianes*, amb fustos de pedra calcària de Girona i capitells de marbre blanc amb motius florals i amb escenes religioses esculpides per Dídac Massana i, possiblement, també per Samarra. També provenen del taller Massana tots els arquejats fistonats i els nervis florals i zoomòrfics que sostenen les voltes de la cripta.

El recinte funerari, revestit completament amb lloses de marbre i mosaics d'influència clàssica, presenta diversos nínxols en un dels paraments i algunes sepultures en el subsòl.

Domènech reservà l'espai absidal de la cripta per a la tomba de Florentina Malató. L'esbós original contemplava fer dues sepultures subterrànies a l'absis, però al final Domènech va projectar un sepulcre amb una escultura jacent de la difunta, de mida real, i d'un realisme plenament afrancesat. El treball va ser modelat per Miquel Blay i Fàbregas, que vingué expressament de París per veure el lloc on s'havia d'ubicar i va ser esculpit pel taller de Frederic Bechini Bagnasco. Pel maig de 1907, el Dietari del Dr. Marià Serra diu que *«L'escultor en Miquel Blay se troba aquí col·locant en son lloch la hermosíssima estatua jacent de Na Florantina Malató, difunta esposa de D. Ramón de Montaner. No va anar errat aquest senyor al encarregar al gran escultor català l'obra artística que deixa pregonant sa fama en aquesta vila, puix si desitjos tenia D. Ramon de que fos una obra d'art, digna de figurar en son bell casal, de sobres los ha vist satisfets al poguer contemplar una admirable pessa de marbre que, ab tot y la seva fredor de pedra, es calenta per la vida y naturalitat que tota ella respira; es verdaderament una estatua que fa sentir, una morta que viu, sobiranament artística, com poques n'hagin sortit de tant hermoses de les bones mans de'n Blay»*.

L'espai funerari es completà amb dos petits sarcòfags d'estil neogòtic, sostinguts per mènsules zoomòrfiques, que va fer Dídac Massana per contenir les despulles dels pares de Ramon de Montaner i, entre els anys 1910 i 1912, també es va fer el fris que envolta la part absidal de la tomba

de Florentina Malató. El treball va ser dibuixat per Josep Triadó i es va fer en ceràmica en un taller venecià. Triadó va dibuixar la festa de les verges amb donzelles vestides de blanc que es passejaven per la Casa Forta i els seus voltants, amb una flor d'hortència a les mans, que simbolitza la felicitat espiritual.

Triadó també és l'autor dels dissenys dels vitralls de la cripta -executats segurament pel vitraller Josep Pujol; el de santa Florentina, representada amb la palma, símbol del martiri, i el llibre de les regles i les institucions de Sant Leandre. També va dibuixar l'escena del papa Benet XII quan lliurava les relíquies de santa Florentina a Ferrer de Canet, envoltat de cavallers, patges i donzelles de l'edat mitjana.

L'ambientació medieval del Castell de Santa Florentina

El diari *La Época*, de Madrid, ressenyava les obres del castell dient «*los Montaner [...] han restaurado la parte antigua, ampliando las habitaciones de vivir. A esta segunda ampliación corresponde el salón del Trono, y está llevada á cabo con tal arte, imitando la obra antigua, que nadie sabe dónde ésta acaba y lo moderno comienza*». També *El Nuevo Mundo* ressaltava les singularitats del nou edifici dient que «*He ahí lo que es el castillo de Santa Florentina; la reconstrucción de una obra en el siglo XX, con los planos y los materiales del siglo XV, sabia y artísticamente aprovechados*».

L'afició de Ramon de Montaner pel col·leccionisme, l'havia portat a acumular una quantitat desorbitant d'antiguitats i peces d'art amb les quals volia recrear l'ambientació medieval del recinte. Domènech i Montaner i Ricard de Capmany van dur a terme la decoració de l'interior de l'edifici amb calaixeres i caixes de núvia del segle XV i XVI; tapissos de Flandes; imatgeria de l'escola castellana del segle XV; talles de l'escola d'Aragó; obres escultòriques de Bartomeu de Robió i Pere Oller, i pintures de Pedro García de Benabarre i de Jaume Huguet, en definitiva, tot un complet repertori artístic, ben representatiu, de l'art hispànic dels segles XV i XVI.

De la sala noble del castell, la revista *Agricultura*, va dir que era «*una gran col·lecció de peces arqueològiques inestimables per sa antiguitat i perfecta conservació. La rica col·lecció de tapissos que pengen de les parets del menjador principal, els pavesos, les vidrieres, les arques o caixes senyorials; (...) i la bella disposició dels més petits detalls, (...) fan que el Castell de Santa Florentina sigui una de les més esplèndides mostres de la Catalunya monumental*». El diari *Los Debates* també va voler ressaltar

«las armaduras, la cerámica, los varios muebles antiguos imprimen al conjunto un aire de riqueza y buen gusto».

Domènech també decorà els dormitoris del castell amb sostres enteixinats de fusta amb motius geomètrics. Les parets de les estances es van folrar amb teixits de Damasc i es van adquirir llits catalans barrocs amb dossers. Per a aquestes habitacions, Domènech també va projectar tot un conjunt de llars de foc escultrades amb discrets elements ornamentals que van contribuir a ambientar els espais nocturns del castell. Comptem amb unes breus descripcions de l'època, d'alguns dels dormitoris. En una estança es diu que *«La cama es de testero, con columnitas salomónicas. La colcha, el pabellón y los cortinones son de color salmón algo intenso con coronas de estilo Imperio. De igual tela está tapizada la habitación. Un reclinatorio, ante gran crucifijo de márfil (...).»* Una altra habitació té el llit semblant *«pero la colcha es de seda con florecillas Luis XV».* En d'altres es diu que *«De rico damasco amarillo es la colcha y los cortinones. A un lado, una arquinesa con incrustaciones de taracea».* També tenim la descripció del despatx del castell, *«en las paredes, damascos de fondo azul que se desvanecen con plateados motivos florales. La mesa es riquísima, con incrustaciones de hueso. Sobre ella una cartera de piel, una bandeja de plata con servicio para fumar, esmaltado tintero (...). Enfrente, un bufete de renacimiento italiano rematado con escotado frontón curvo. Forma juego con la mesa».*

Amb les seves col·leccions d'art i d'antiguitats, Ramon de Montaner va convertir l'antic casal dels seus avantpassats en un autèntic museu. El Castell de Santa Florentina serà el lloc on Montaner celebrarà, a partir d'aquell moment, els ostentosos actes socials. L'any 1908, Montaner va rebre a Santa Florentina el rei Alfons XIII. La visita del monarca va ser el pas previ per a l'ennobliment de l'editor. I el títol arribà just un any després, quan Alfons XIII concedí a Ramon de Montaner i Vila, el comtat de la Vall de Canet. Arran del nomenament, el Dr. Marià Serra i Font, amic íntim dels Montaner, va escriure en el seu dietari que *«El nom de Canet anirà d'avuy endavant, unit a un títol de noblesa. El Castell de Santa Florentina, que en temps antich havia hostatjat al Dóminus Domus et Focie Vallis Canetto, el Senyor de la Casa y Fortalesa de la Vall de Canet, desde ara será'l casal del Comte de la Vall de Canet. D. Ramón de Montaner, descendent dels antichs possehidors de la primera casa del poble, dels Canets, que eran nobles senyors, poch podía pensar, quan era jove, que la fortuna'l portaria a tornar a possehir lo casal dels seus passats, restaurantlo y engrandintlo*

Sala d'estar del Castell de Santa Florentina. (CEDIM)

Interiors de la sala noble de Santa Florentina. (CEDIM)

fins a convertirlo en un castellpalau que ha pogut ésser durant algunes hores hostatge del Rey d'Espanya D. Alfons XIII, qui ha volgut premiar al protector, conservador y restaurador de l'art, ab un títol nobiliari que té ben merescut. La noblesa, donchs, dels antichs Canets, ha sigut reintegrada als Montaners».

I acabo. Lluís Domènech i Montaner va dur a terme una restauració prou fidedigna de la Casa Forta de Canet de Mar entre 1882 i 1884 i, a posteriori, a partir de 1898, va ampliar l'edifici original amb la recreació d'un model de palau gòtic català. I ho va fer, inspirat en les tesis de la «restauració en estil» de Viollet-le-duc. La solució *violletiana* era, en aquell moment, la més indicada per satisfer les pretensions de Ramon de Montaner, és a dir, convertir la vella construcció en un edifici funcional. Ara bé, el rigor i la pulcritud de Domènech, com a estudiós del patrimoni medieval, el va obligar a equilibrar l'excessiu neomedievalisme de les tesis de l'arquitecte francès. Abans d'emprendre l'ampliació de Santa Florentina, Domènech farà un estudi acurat de l'edifici a reformar i, fins i tot, l'acompanyarà de diferents intervencions arqueològiques perquè, a diferència del que feia Viollet-le-Duc, Domènech no volia projectar un edifici que esdevingués inert. Per això incorpora a la construcció elements autèntics dels segles XV i XVI i defuig de la idea *violletana* de «*substituir tota la part, per aixecar-la amb materials millors i mitjans més energètics i més perfectes*».

L'arquitecte no pretén fer amb Santa Florentina un «*fals històric*», sinó que, fins i tot «*el material de muros, mampostería y sillarejo y alguna sillería inclusive, es de la cantera de la misma finca*». I, a més a més, Domènech mai va mostrar la voluntat d'integrar completament les parts originals de la vella construcció a la nova per acabar de crear el «*monument ideal*» *violletjà*. I queda ben palès quan Domènech decideix respectar i mantenir en un primer pla la façana de la Casa Forta -que fins l'any 1912 encara es mantenia original- i basteix l'ampliació neogòtica uns metres endins a fi de separar les dues construccions i no malmetre la façana lateral de l'edifici primitiu.

Amb la recreació del Castell de Santa Florentina, Domènech acabarà bastint una obra eclèctica amb un interessant diàleg arquitectònic entre el gòtic original, el neomedievalisme romàntic de l'ampliació i el modernisme més esclatant. Un resultat ben equilibrat que, tal vegada, va portar a nomenar Domènech el Viollet-le-duc de Catalunya però, com deia el seu deixeble, l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch, «*mas preciso y más verídico*».

Bibliografia utilitzada

ALBUM pintoresch-monumental de Catalunya. Aplech de vistas. Associació Catalanista de Excursions Científicas, Barcelona, 1878.

ALCALDE, S; CARBONELL, M; MARTÍ, G; et al: *Sant Pere de Romeguera. Els orígens de Canet de Mar.* Edicions Els 2 Pins - Ajuntament de Canet de Mar - Centre d'Estudis Canetencs, Canet de Mar 2013.

Balaguer, Víctor: *Guia Cicerone del camino de hierro del Este. De Barcelona a Arenys de Mar.* Edició facsímil. Biblioteca Popular. Caixa d'Estalvis Laietana – Rafel Dalmau, editor. Mataró, 1973.

DOMÈNECH I MONTANER, Lluís (1877): *En busca d'una arquitectura nacional.* A: *La Renaixença*, 31 d'octubre, pp. 149-160.

DOMÈNECH I MONTANER Lluís (1879): *Caràcters propis de l'arquitectura catalana á través de diferentas épocas y estils artístichs II*» A: «Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana» n. 7

DOMÈNECH I MONTANER, Lluís: *Poblet. El Arte en España.* Edición Thomas. Hijos de J. Thomas, Barcelona 1916.

DOMÈNECH I MONTANER: *Historia del Monasterio de Poblet.* Montaner y Simon Editores, Barcelona 1928.

DOMÈNECH I ROURA, Pedro (1948): *El Castillo de Santa Florentina.* Pedracastell, núm. 30.

GRANELL, Enric; RAMON, Antoni, *Lluís Domènech i Montaner. Viatges per l'arquitectura romànica.* Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, Barcelona, 2006)

PONS I GURI, Josep M: *Origen del municipi de Canet de Mar.* Edicions Els 2 Pins, Canet de Mar, 1999.

PUIG I CADAVALCH, Josep (1902): *Don Luis Domènech y Montaner.* A: *Hispania*, núm 93

SÀIZ I XIQÜÉS, Carles (2007): *Antoni Samarra i la seva producció artística a Canet de Mar.* A: *El Sot de l'Aubó*, núm. 22, p. 21-33.

SÀIZ I XIQÜÉS, Carles (2008): *Ramon de Montaner i Vila (1832-1921). Aproximació biogràfica del primer Comte de la Vall de Canet.* A: *El Sot de l'Aubó*, núm. 25.

SÀIZ I XIQÜÉS, Carles, *Lluís Domènech i Montaner. El llegat arquitectònic, polític i cultural a Canet de Mar.* Edicions Els 2 Pins, Canet de Mar, 2008.

SÀIZ I XIQÜÉS, Carles (2014): *El Castell de Santa Florentina. Lluís Domènech i Montaner i la «restauració en estil» de l'antiga Casa Forta de Canet.* A: *Domenechiana*, núm. 2-3.

SERRA I FONT, Marià: *Dietari del Dr. Marià Serra i Font.* Canet de Mar: Col·lecció Estudis de Patrimoni, 2006.

VIOLLET-LE-DUC, Eugène, *Entretiens sur l'architecture.* París: V.A. Morel & Cia. Libraires Editeurs, 1872.

VIOLLET-LE-DUC, Eugène: *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle,* Édition Bance-Morel, 1854 - 1868.

El matacà: un element de defensa passiu per a una defensa activa de l'edifici

MARC PONS PRATS

Secció d'Arqueologia Museu Arxiu de Vilassar de Dalt
Museu Parroquial Parròquia de Sant Genís de Vilassar

Presentació

L'art de la guerra, entenent que aquest concepte és molt ampli en si mateix, comprèn el treball de defensa i atac durant el desenvolupament d'un enfrontament.

La guerra ha anat sempre molt lligada a l'evolució tecnològica i això ha propiciat que cada conflicte tingués els seus exèrcits i que aquests guerrers (qui fa la guerra) disposessin en cada moment d'unes armes molt concretes.

Així mateix, davant de l'atacant, hi ha el defensor i aquest també ha hagut d'equipar-se amb armament i proteccions per fer front a aquest enemic.

Davant de l'encontre de les dues parts enfrontades, caldria parlar de l'armament i de les tècniques que cadascun desenvolupa per fer front al contrari.

Per la naturalesa de la trobada en la qual s'emmarca la presentació d'aquest treball, voldria parlar d'un element molt singular, present a molts edificis, que es podria definir com un element de defensa passiu que permet fer una defensa activa d'una edificació que resulti atacada:

Els matacans

El present text es pot desglossar en dues parts complementàries, però diferents entre elles.

La primera part serà més expositiva i servirà per donar a conèixer aquest element constructiu.

Al segon apartat, el text presentarà 4 edificis que tenen matacans en la seva composició arquitectònica. Quatre exemples ben diferents entre si, ja que en trobarem de titularitat pública i privada i veurem com, al mateix temps, són de naturalesa també ben diversa: masies, castells i esglésies.

Què és un matacà?

El desenvolupament d'aquest apartat és doble. Primer, per entendre exactament què és aquest element i poder comprendre el seu funcionament. I en segon lloc, per poder-lo dimensionar des d'un punt de vista purament constructiu i arquitectònic.

Una manera molt poc científica, però molt senzilla, de definir un matacà és classificar-lo com un element arquitectònic concebut per a la defensa d'una edificació.

Des de l'exterior pot semblar un balcó, un balcó de barana sòlida (no de barana de ferro o fusta) sense terra, és a dir, un element que sobresurt de la façana, on la barana opaca i sòlida protegeix de l'exterior.

La seva missió era poder veure i poder atacar l'enemic i quedar resguardat dels projectils que poguessin tirar els assaltants.

Normalment, els matacans són un punt per resguardar-se, com ho podrien ser els merlets d'un castell, però al mateix temps permetien tenir una visió i fer un atac, característica en aquest cas més semblant a la funció de les espitlleres.

Així mateix, des de l'obertura (porta) que donaria accés a aquest *balcó sense terra*, es podien llençar projectils o qualsevol altre objecte sobre els atacants per dificultar-los l'assalt (pedres, sorra calenta... i tot allò que ens puguem imaginar).

Els matacans estaven situats a la vertical de les obertures (portes) que calia protegir de manera especial, ja que aquests *forats* en els murs constitueixen l'element més fràgil de tot el perímetre dels edificis.

Exemple arquitectònic

Per exemplificar aquesta part més expositiva del text, s'acompanyen la planta, l'alçat i la secció constructiva del matacà que corona la façana de la casa de Can Sabatés de Vilassar de Dalt. La propietat em va deixar accedir a la casa, fet pel qual voldria deixar constància del meu agraïment en aquestes línies.

Can Sabatés és una casa situada al carrer del Nord número 2 de Vilassar de Dalt, també té façana pel carrer Àngel Guimerà, on li correspon el número 64 i el carrer del Doctor Emili Masriera i Guardiola, on li correspon el número 1.

La casa estava en mal estat i la propietat actual la va restaurar completament, fa aproximadament uns 6 anys. Actualment, la casa presenta molt bon estat de conservació.

La façana principal (sud) conserva una gran porta dovellada, espitlleres, finestres... i el matacà, que corona la façana de Can Sabatés, està situat sota el cos superior de la crugia central que es troba rematat amb merlets.

Les dimensions del matacà correspondrien a un petit balcó: 26 cm de profunditat (més 19 cm del gruix del tancament-barana) per 81 cm d'amplada (amplada lliure interior). El parapet (barana) té 55 cm d'altura. El gruix del parament és de 16 cm i l'element decoratiu superior, de 19 cm.¹

La base del matacà es troba a 6.50 m de terra (nivell de l'era i del paviment interior de la casa).

Compositivament, és una estructura auxiliar que neix a partir d'una doble mènsula encastada a la façana. Sobre les mènsules, un parament de pedra tanca l'element. Tot ell és de granit (possiblement de procedència local). L'element decoratiu superior correspon a la recent reforma de la casa. I la peça inferior també és un motiu geomètric decoratiu *escacat dentat* que es va repetint a totes les obertures a semblança de la finestra principal del primer pis.

L'espai propi que genera el matacà per ser usat com a defensa és, encara no, un rectangle de 7 cm d'amplada lliure per 81 cm d'amplada lliure.

És un forat que en planta i en alçat és minúscul, però que si es veu en oblic permet una bona visió de l'espai que correspondria a l'era de la casa i fins i tot permetria el llançament d'objectes i/o la manipulació d'armament.

Quatre exemples diferents dins del patrimoni de Vilassar de Dalt

A Vilassar de Dalt, podem veure tres matacans en tres edificis diferents i se'n té documentat un altre que només es pot veure en les fotografies.

La presentació d'aquests quatre exemples ha de servir, no només per veure la riquesa del petit patrimoni i dels detalls que moltes vegades ens passen desapercebuts, sinó que també ha de posar de manifest la presència dels elements d'atac i defensa en molts edificis que, sense

¹ Vegeu el dibuix de la planta, l'alçat i la secció del matacà de Can Sabatés (Vilassar de Dalt).

estar concebuts com un element militar, van haver de condicionar-se per aguantar setges. Així mateix, veurem les diferents naturaleses dels edificis i la seva propietat.

1. El castell²

Si un edifici de Vilassar de Dalt és, per definició pròpia, un edifici concebut per rebre atacs és, sens dubte, el castell. Si bé el seu aspecte actual és més propi d'un palau residencial, la seva essència inicial no ha de ser perduda de vista.

És de propietat privada.

Es troba situat a l'extrem oest – nord-oest del nucli.

El castell presenta elements propis i molt definidors, com les muralles, el fossar, els merlets que coronen tota l'edificació, les múltiples espitlleres, i entre altres, un matacà que defensa l'entrada principal.

Es troba ubicat sobre la porta d'accés en el segon espai del recinte jussà, un cop passada la porta del pont.

La seva composició i dimensions no variarien massa de les de Can Sabatés. Però aquest extrem no ha pogut ser verificat, ja que no s'ha tingut accés a l'element.

2. Can Sabatés³

Aquesta masia és la que dóna l'exemple gràfic a aquest treball.

Les seves dimensions i ubicació ja han estat exposats a l'apartat anterior.

Es troba ubicada a la zona nord del nucli i és un habitatge privat.

3. Can Rafart⁴

És una altra masia que correspon a l'antic Mas Riera. Es troba a l'avinguda de Sant Sebastià, és a dir, sortint del poble en sentit Cabrils.

És un edifici de titularitat pública, de l'Ajuntament. Està destinat a centre social i és un equipament municipal.

Ha estat molt modificat, tant des del punt de vista exterior com interior. Se cita en aquest treball a nivell informatiu, però des de la perspectiva divulgativa és molt més explicatiu el cas de Can Sabatés.

El seu matacà presenta formes molt més decoratives que el de Can Sabatés.

Tot i així, pel que fa a la posició i les dimensions, es podria dir que són molt semblants.

No té l'obertura de façana que hi donaria accés.

4. L'església⁴

Si bé la seva concepció és diferent de la del castell, que ja s'ha comentat que és un edifici concebut per la guerra, l'església gòtica de Vilassar també presentava un matacà. En aquest cas, estava situat a la paret de migdia (façana lateral sud). La seva missió seria la de protegir la porta lateral, la que sortia al cementiri adossat a l'església.

Posteriorment, durant el primer quart del segle XVII es van annexionar les capelles laterals de Sant Jaume i Sant Elm i la porta de sortir al cementiri es va desplaçar, fet que va fer que el matacà perdés la verticalitat respecte a l'obertura a la qual havia de donar protecció.

El matacà al qual es fa referència ja no hi és, ja que l'església gòtica va ser enderrocada just acabada la Guerra Civil, però les restes d'aquest edifici i algunes de les fotografies que se'n conserven es poden veure al Museu Parroquial (Parròquia de Sant Genís de Vilassar).

A. Semblances

Tot i la naturalesa dels edificis, la solució per a la construcció del matacà és pràcticament idèntica en tots els casos exposats.

Un element encastat a la paret (ja sigui de pedra granítica o d'obra de fàbrica de maó) permet guanyar distància respecte a la verticalitat del parament.

Un element de base, o directament el parament que protegeix el matacà, se sosté sobre les mènsules.

Des d'un punt vista estructural, cal que les mènsules tinguin un encastament perfecte en el mur per evitar-ne la rotació en el punt de suport.

Així mateix, cal dir que serà necessari edificar primer el tancament i després construir el matacà.

Així mateix, el doble sistema de mènsula també facilita la seva execució.

En tots els casos sembla que la mènsula seria una peça massissa de pedra, per bé que també seria factible que es fessin amb maó ceràmic.

En el cas del castell, a diferència de Can Sabatés, el matacà se sosté gràcies a un arc de maó ceràmic col·locat a sardinell (el maó es recolza l'un

^{2 3 4} Vegeu les imatges dels 4 matacans localitzats a Vilassar de Dalt.

contra l'altre per la cara de major superfície). Des d'un punt de vista purament constructiu, és una solució vàlida, per bé que en aquest cas es crea un esforç suplementari d'empenta lateral a l'extrem de la mènsula que, en el cas de Can Sabatés, amb una peça única amb recolzament simple, no es dóna.

La presència de matacans en una diversitat d'edificis com els presentats no ens ha de sorprendre i respon a la violència general que hi havia en la societat del moment, especialment colpidora tant pels enfrontaments interns com per la presència de les ràtzies de la pirateria.

B. Diferències

Vistos els exemples presentats, es fa palesa una violència dins de la societat que requereix fortificar les edificacions, tant les privades com les públiques, sense distingir tampoc, l'ús pel qual varen ser concebudes (civil, religiós o militar).

El castell és un edifici preparat per a la defensa, tant de la mateixa construcció com per la de les persones que l'ocupen i, fins i tot, per les que poden trobar-hi refugi tot i no ser del castell (aixopluc de la comunitat).

Aquest concepte de protecció col·lectiva també és d'aplicació si s'analitza l'església (gòtica). Un edifici amb una finalitat religiosa i espiritual que veu transformada la seva fisonomia i se li adapten solucions de fortificació: merlets i matacà.

No ha d'estranyar, doncs, que uns edificis amb aquesta base constructiva, fossin capaços de resistir i foragitar el primer atac de les tropes franceses, l'agost de 1713 (cal fer la lectura dins del context de la Guerra de Successió 1708-1714). A la segona entrada dels francesos a Vilassar, el poble va sucumbir.

Els altres dos aspectes ja no fan referència a edificis públics, sinó que ens versen al camp de l'habitatge privat.

En ambdós casos, Can Sabatés i Can Rafart, són clars exemples del que va ser el primitiu poblament vilassarenc, és a dir, un poblament dispers de masos escampats per tot el territori. Òbviament, paral·lelament també hi haurà un poblament que consolidarà la sagrera parroquial, però aquest no necessitarà aquests elements de protecció, ja que estarà molt més proper a la salvaguarda que els ofereix el castell o l'església.

És aquest poblament de nucli el que recorrerà en cas d'auxili al castell o a l'església, però també hi haurà cases que es fortificaran de manera

individual per ser cases importants dins de la vila o distants dels centres d'aixopluc.

Cloenda

Els edificis presenten molts elements que estan vinculats als actes de violència ocorreguts al llarg de la història.

Els edificis es bastien i es completaven amb elements defensius: merlets coronant els murs, espitlleres per poder disparar l'enemic (canvien segons si són fletxes o armes de foc) o torres per albirar com més lluny millor.

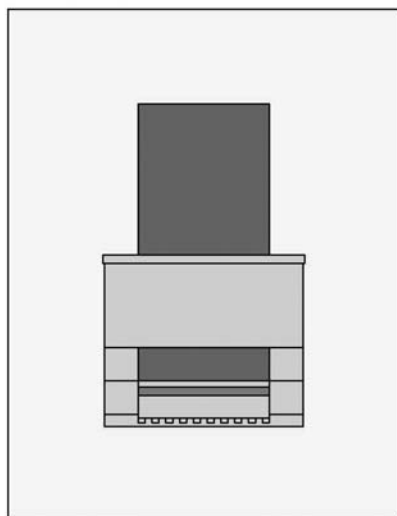
El matacà resulta ser un element senzill que permet la protecció del punt dèbil de la façana.

Una altra visió de l'aplicació del matacà és pensar en una estructura de matacà (sostenir un element de protecció que voli més enllà de la vertical del mur), el coronament de les torres de defensa. En el cas de Vilassar de Dalt, són molt visibles les mènsules a la torre de Can Mayans.

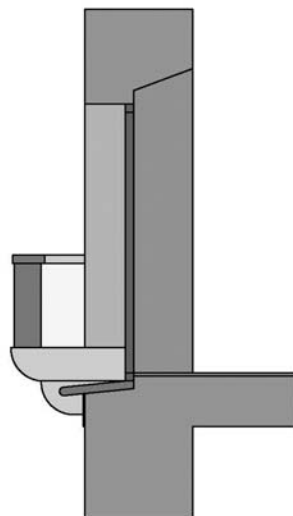
El text analitza diferents exemples dins del patrimoni local, però no ha de sorprendre, lògicament, que fora del municipi localitzem exemples paral·lels, com poden ser, sense anar gaire lluny, el Castell de Sant Vicenç de Burriac (ara molt malmès), l'església parroquial de Cabrera de Mar o masies i cases fortes de la contrada.

Però, amb tot... possiblement cap element passa tan desapercebut a les mirades com el matacà.

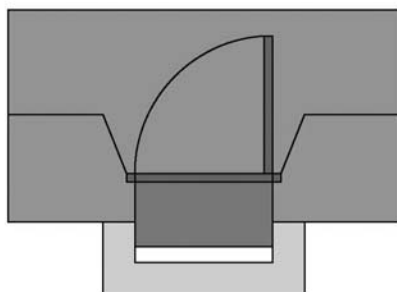
⁵ Vegeu la imatge de la torre de Can Mayans.

Alçat

Secció

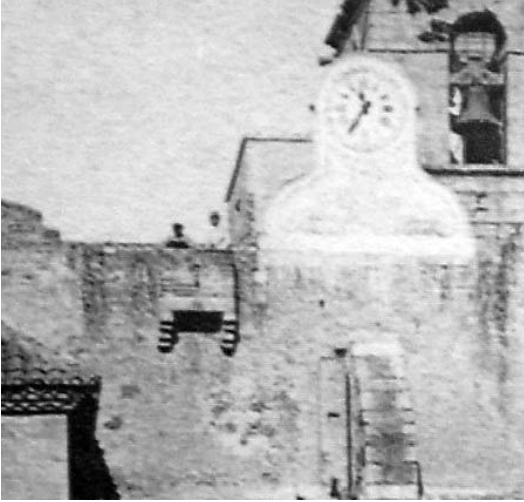

Planta

Matacà
can Sabatés
carrer Nord, 2
Vilassar de Dalt

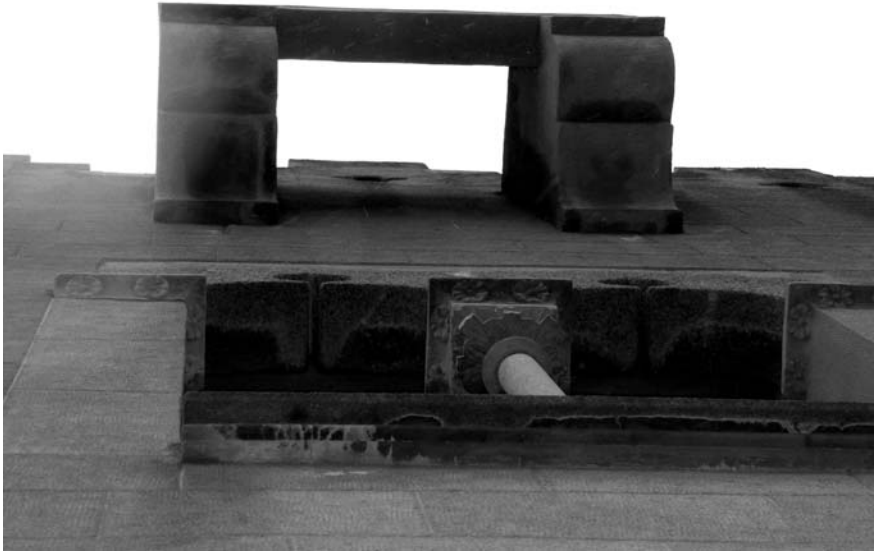

Imatge del matakà de l'església gòtica

Imatge del matakà del castell

Torres de guaita, defenses i fortificacions

Imatge del matacà de Can Rafart

Imatge del coronament de la torre de Can Mayans

Els Senyors del Castell de Dosrius, segles XI-XX

Aproximació al seu fons documental

ELVIS MALLORQUÍ

Centre d'Estudis Selvatans

L'any 1865, va morir l'última marquesa de Cartellà, Josepa de Sarriera i de Copons, vídua de Pere Carles de Sentmenat, sisè marquès de Castellodosrius. No van tenir descendència ni, per tant, cap hereu. Per això, ni els seus patrimonis ni els seus arxius es van fusionar. Aquesta no era la primera vegada que els dos llinatges havien estat units: al segle XIII, ja hi havia hagut una mateixa titular de la senyoria de Cartellà, a Maçanet de la Selva, i del Castell de Dosrius, al Maresme. Es tracta de Saura, filla de Bernat de Dosrius i d'Adalaida i casada el 1214.

Aquest vincle entre els Cartellà i els Dosrius és l'origen de la present comunicació. En el recent estudi i edició de la col·lecció diplomàtica dels Cartellà, cavallers de Maçanet de la Selva, entre els segles XI i XIII, s'han localitzat quinze pergamins i una notícia –inclosa en un document posterior– d'abans del 1300 sobre els Cartellà, en els arxius dels senyors del Castell de Dosrius, els marquesos de Castellodosrius, dintre el patrimoni Sentmenat que es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya.¹ Aquests setze documents han servit de base per iniciar un estudi dels senyors del Castell de Dosrius entre els segles XI i XIII que s'ha allargat fins al 1320 per tal d'incloure un conjunt de documents prou nombrós, derivat d'un problema de successió el 1315 a causa d'una minoria d'edat de l'hereu.

¹ MALLORQUÍ, 2015 [CDCMS]: pàg. 19-26. Des del 2012, els pergamins estan inventariats, descrits, digitalitzats i posats a disposició del públic a través de la xarxa d'Internet.

1. El conjunt documental dels Senyors del Castell de Dosrius, 963-1320

Un primer balanç, que figura resumit a l'Annex, ha permès comptar fins a cent disset documents relatius als senyors del Castell de Dosrius entre el 963, la primera notícia del castell, i el 1320 (cf. Annex).² La part més important de documents, que sumen cinquanta-tres, prové del mateix fons dels Dosrius, inclòs dintre del dels Sentmenat, que es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya (cf. Figura 1). En la present recerca hem pogut ampliar aquest nucli de notícies amb la recerca en d'altres fons documentals vinculats amb els Dosrius: d'una banda, del fons del monestir de Sant Pere de Casserres, que era el senyor directe del castell, mentre els Dosrius n'eren els castlans, entre els segles XI i XIV, hem pogut espigolar dos documents i vuit notícies;³ de l'altra, el fons dels Cartellà, provinent de la Biblioteca de Catalunya, inclou sis documents relatius als Dosrius i als seus dominis. El repàs a d'altres arxius, com el del Castell de Vilassar de Dalt i el de la Mitra i l'Almoina del Pa de la seu de Girona, conservats a l'Arxiu Diocesà de Girona, i publicacions de col·leccions documentals ja editades, com la del monestir de Sant Joan de les Abadesses conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, ha permès aplegar dinou documents més que esmenten els senyors del Castell de Dosrius.

L'any 1311, Bernat de Cartellà, fill de Galceran de Cartellà i d'Elisenda de Palau, va dictar el seu testament no pas perquè estigués malalt, sinó potser perquè preveia viatjar fora de Catalunya. Va disposar que la seva muller, Agnès, disposés dels béns que havien de ser del futur hereu, el seu fill Galceran, i en cas de faltar ell, dels altres germans: Bernardó, Bertranet, Elisenda, Alamanda i un fill encara no nat del qual Agnès estava prenyada. Les disposicions establertes en el testament es van activar el 1315, quan Bernat de Cartellà va morir sense que en sabem les circumstàncies. El primer que va fer la seva muller és fer l'inventari de tots els béns, mobles i immobles del difunt que havien de passar al futur hereu, encara menor d'edat. L'interès d'aquest tipus de documents,

² Enmig del text del present treball, les citacions dels documents relatius als senyors del Castell de Dosrius les indiquem amb un número entre parèntesis que correspon al número del document que figura en la taula de l'Annex.

³ Sobre la col·lecció documental de Sant Pere de Casserres, cf. LLOP, 2010 [CDSPC].

ja destacada per d'altres autors,⁴ és perfectament vàlida per a l'inventari del «*castrum de Durrius*» del 1315, perquè es descriuen els béns mobles presents a les diferents estances del castell: tasses de plata de Montpeller i d'altres objectes de luxe a la «*turrem*»; ballestes, cuirasses i d'altres armes, enmig de molts altres béns, en una «*domo*» que devia ser molt gran; un llit preparat en una altra «*domo*» –la cambra; productes de tota mena en una «*alia domo dicti castrum que vocant Despensa*»; una altra «*domo*» amb tres llits ben preparats; matalassos i taüts al porxo del castell; taules, escons, tovalles i altres elements es trobaven en una altra «*domo*», que segurament era el menjador; tota mena d'eines i estris de cuina «*in coquina dicti castrum*»; taüts per tragar productes en dues altres cases; cups, bótes i altres estris per elaborar el vi al «*cellario quod est extra dictum castrum et satis prope ipsum castrum*»; bestiar –un mul, una vaca, tres vedelles, trenta-cinc porcs, quaranta ovelles i moltons, vint-i-sis cabres i bocs, quinze cabrits. A banda del castell, l'inventari inclou delmes, masos i molins de les parròquies de Sant Esteve de Coll, Sant Julià de Montseny i Sant Quirze d'Arbúcies, entre d'altres.

Aquest extraordinari document⁵ conté un altre fet remarcable: l'esment individualitzat d'una trentena d'escriptures que es conservaven, l'any 1315, en una estança –no s'esmenta quina– del Castell de Dosrius.⁶ Tots aquests documents són, evidentment, anteriors a aquesta data. Al contrari del que hom podria pensar a priori, només nou d'aquests trenta documents s'han conservat físicament fins a l'actualitat i es troben en el fons dels senyors del Castell de Dosrius, ara el fons dels marquesos de Castellidosrius, dintre del fons Sentmenat, a l'Arxiu Nacional de Catalunya. La resta, en canvi, són documents dels quals només tenim notícia gràcies a aquest inventari. No

⁴ Un equip dirigit per T. M. Vinyoles ja va estudiar els inventaris dels castells de Castellar del Vallès de l'any 1388, el de Peratallada del 1390, els del Castell de Tous del 1410 i 1453, el de Maldà del 1431, el de Castellserà del 1443, el de Sentmenat del 1450 i el de Calonge del 1466, cf. VINYOLES, 1986: pàg. 217-218. Aquest estudi ha servit per a d'altres treballs de difusió, cf. BOLÒS, 2000: pàg. 30-36; *id.*, 2002: pàg. 113-117. A títol comparatiu, hi ha una recerca combinada des de l'arqueologia, l'estudi de la documentació escrita i la reconstrucció virtual del Castell de Mur als segles XI i XII, cf. BIOSCA-VINYOLES-XORTÓ, 2001; BIOSCA-CANTARELL-SANCHO-VINYOLES, 2002.

⁵ Actualment estem treballant en un estudi monogràfic de l'inventari del Castell de Dosrius del 1315.

⁶ Els d'altres castells baixmedievals era corrent trobar una estança destinada a escriptori i arxiu i, per tant, preparada per a les tasques administratives de la senyoria feudal: a Tous hi havia el llibre de comptes i a Castellserà escriptors i tots els estris per a l'escriptura, cf. VINYOLES, 1986: pàg. 265.

es tracta de documents menors. Hi ha, per exemple, el testament de Bernat de Dosrius de l'any 1209 que és descrit amb la descripció següent: *«Item quoddam aliud instrumentum factum auctoritate cuiusdam subdiachoni nomen cuius non poterat bene discerni nec legi tercio nonas octobris, anno Domini millesimo ducentesimo nono, continens quod Bernardus de Duobus Riuis, jacens in magna infirmitate, condidit suum testamentum et cetera»*. En molts casos, la descripció és més extensa i s'especifica clarament el notari que va redactar l'acte.

A banda d'aquestes trenta escriptures ben identificades, totes elles relatives directament al llinatge dels Dosrius, l'inventari del 1315 esmenta cent trenta-tres instruments més que es trobaven a l'arxiu del castell. Com que feien referència als vassalls del terme, la descripció és encara molt més sumària i normalment els documents apareixen agrupats. Per exemple, els *«quinque instrumenta in quibus continebatur quidam homines recognoscebant se esse homines dicti castri de Dorrius»* o els *«sexaginta originalia instrumenta fracta et cissa diuersorum contractuum non facientia ut uidebatur aliquid pro predicta hereditate»*.

2. Els primers senyors: Sant Pere de Casserres i els seus castlans (segles XI-XII)

Deixant de banda les primeres mencions del Castell de Dosrius del segle X i d'inicis del segle XI (núm. 1, 2 i 3), com a afrontació dels termes castrals veïns, els documents del fons dels marquesos de CastellDOSRIUS, a l'Arxiu Nacional de Catalunya, recullen com el 1072 Azalardis i Berenguer Ató van vendre a Gerbert Miró el Castell de Dosrius, el qual, dos anys després, en dictar testament, el va cedir al monestir de Sant Pere de Casserres (núm. 4 i 5). Des d'aquest moment, els priors del monestir osonenc es van convertir en els principals senyors del Castell de Dosrius entre els segles XI i XV en què els Sentmenat van incorporar els drets de la castllania de Dosrius amb l'enllaç matrimonial entre Galceran Montserrat de Sentmenat i Elisabet de Cartellà, i, poc després, van comprar els drets alodials sobre el Castell de Dosrius que disposava el monestir de Sant Pere de Casserres.

Al Castell de Dosrius, però, no hi havia monjos. El prior, que depenia de l'abat de Sant Pere de Cluny (núm. 7), hi tenia uns castllans que, a canvi d'una part de les rendes derivades del castell, hi vivien i el mantenien en bon estat. Del 1147 data el primer esment d'un cavaller anomenat Dosrius: es tracta de Ramon de Dosrius que va rebre de Bertran de Merola diversos

drets al Castell de Civadells, a Tona i Torelló, cosa que podria indicar un possible origen osonenc per al llinatge dels Dosrius (núm. 12). Aquest o un altre Ramon de Dorrius apareix com a testimoni en el testament d'un probable parent seu, Bernat de Dosrius, que és el pare d'un altre Bernat de Dosrius, que rep el Castell de Dosrius que té per na Sança i pel seu fill, Guillem de Belloc, i que és en feu per Sant Pere de Casserres (núm. 17). Aquest testament data del 1171 i està molt relacionat amb un altre testament del 1179 dictat pel mateix Bernat de Dosrius o pel seu fill anomenat igual (núm. 21). Un dels dos és qui va signar un parell d'anys abans una concòrdia amb el prior de Sant Pere de Casserres, segons la qual obtenia un terç dels drets del monestir al Castell de Dosrius a canvi de jurar-li fidelitat (núm. 19 i 20).

3. Saura de Dosrius i els Cartellà (1214-1320)

Amb el matrimoni de Bernat de Cartellà i Saura de Dosrius, probablement encara una nena el 1214 (núm. 29, 30 i 31), es va iniciar una relació de dependència d'aquest territori envers la nissaga de cavallers establerta a Maçanet de la Selva. Saura de Dosrius, que acabaria essent coneguda com a Saura de Cartellà, no s'havia desvinculat del patrimoni de la seva família d'origen. El 1225, per exemple, va prendre la iniciativa, amb el seu marit al costat, d'alliberar la seva germana Elisenda, muller de Berenguer de Tugurs, de l'empenyorament de la casa d'Horta (núm. 32). Això no hauria succeït, segurament, si el germà de Saura, Bernat, hagués tingut descendència, però a partir de la dècada de 1230 Saura i Bernat de Cartellà intervenen directament a Dosrius, tant per defensar el seu domini en plets com per administrar-ne els seus drets (núm. 34, 35 i 37).

A partir del 1263 (núm. 41), Saura va traspasar al seu fill Galceran de Cartellà el patrimoni del seu llinatge originari: el Castell de Dosrius, que tenia –en feu– pel monestir de Sant Pere de Casserres, juntament amb els seus drets a les parròquies de Dosrius, Banyamars, Argentona i Montseny. Tot i això, Galceran ho va aportar al seu matrimoni, l'any 1278, amb Elisenda, filla de Pere de Palau, la qual venia amb un dot de 900 morabatins garantit sobre masos i delmes a la vall d'Arbúcies, a les parròquies d'Arbúcies, Santa Maria de Lliors i Sant Pere Desplà (núm. 51, 52, 53 i 54). Pocs anys després, Galceran i el seu germà, Bernat, senyor de la Torre de Cartellà de Maçanet, van ser mobilitzats pel rei Pere II per defensar el regne davant la croada del rei Felip l'Ardit de França, l'any 1285 (núm. 64). De l'absència de

Galceran en els documents dels anys posteriors, deduïm que hauria mort en aquest conflicte o en algun altre de coetani. Des d'aleshores, la seva muller, segurament vídua i anomenada Elisenda de Dosrius, signa escriptures relatives al domini de Dosrius o bé sola –probablement hauria enviudat després de la invasió francesa del 1285– o bé amb el seu fill Bernadó o Bernat de Dosrius (núm. 68, 69, 71, 72 i 73).

Sembla ser que és al voltant del 1300 que Bernat de Cartellà o de Dosrius esdevé major d'edat i el cap del llinatge. El 1303, va donar la llegítima a la seva germana Alamanda, consistent en 11.000 sous que va aportar com a dot al seu matrimoni amb Riembau de Far (núm. 76 i 77). El 1306, va veure confirmat el patrimoni aportat per la seva mare al matrimoni amb el seu pare Galceran de Cartellà: el cavaller Guerau Pere de Palau va donar a Bernat de Cartellà el delme de la parròquia de Sant Quirze d'Arbúcies (núm. 79). L'any següent ja era casat amb Agnès, que participa amb ell i amb el prior de Sant Pere de Casserres en l'establiment d'un mas a Dosrius (núm. 80).

Malauradament, no tenim més notícies de Bernat de Cartellà fins al seu testament del maig de l'any 1311 (núm. 82). Pel fet de preveure que podia morir fora de Catalunya, deduïm que degué participar en alguna expedició militar i que al final hi degué perdre la vida: al mes d'octubre següent encara se'l cita en un asserviment, però no figura la seva signatura en el document (núm. 83). Tanmateix, no és fins al 1315 que apareix la seva muller, ja vídua, Agnès de Cartellà actuant com a administradora del patrimoni dels seus fills i fent redactar el complet inventari del mes de juny d'aquest (núm. 92), que va ser completat per dos inventaris, molt més curts, del desembre del 1315 i un del juny del 1316 (núm. 95 i 101). Un dels actes que més estira-i-arronses va suposar era la prestació d'homenatge al prior de Sant Pere de Casserres i la consegüent definició dels béns que els Cartellà de Dosrius tenien pel monestir osonenc (núm. 96, 97, 100 i 100). Els anys 1316 i 1317, Agnès concedeix establiments de masos i terres i rep asserviments d'homes propis de Dosrius com a tutora legal dels seus fills (núm. 102, 103, 105 i 106).

Ara bé, a partir del setembre del 1317, és Galceran, el primogènit de Bernat de Cartellà i Agnès, qui ja comença a actuar a iniciativa pròpia. El bisbe de Girona li firma aleshores el delme d'Arbúcies, senyal que aleshores ja havia entrat com a titular d'aquesta renda (núm. 107). En canvi, es va fer pregar molt més per reconèixer i jurar fidelitat al ciutadà gironí Ramon Sitjar, pel qual tenia en feu aquest delme esmentat d'Arbúcies (núm. 109, 110, 111, 112 i 113).

És cap al voltant del 1320, un cop Galceran de Cartellà ja entra definitivament en la titularitat dels seus dominis, que hem aturat aquesta recerca. Els fons documentals dels CastellDOSRIUS, a l'Arxiu Nacional de Catalunya, contenen molta més informació per als segles posteriors, a la qual caldria sumar-hi la provinent de les notaries properes i també d'arxius patrimonials d'altres llinatges nobiliaris. En tot cas, la present aproximació al fons documental dels castlans de DOSRIUS entre els segles XI i XIII aporta un conjunt de dades prou remarcable que permet, de ben segur, emprendre la història de les poblacions del terme del Castell de DOSRIUS amb un fonament molt més ferm del que ha estat fins ara.

Bibliografia

- ALSINA, N. – JUBANY, M. À. 1995. *Una ullada al passat. Història gràfica de Dosrius, Canyamars i el Far (1900-1975)*, Dosrius: Ajuntament.
- BAIGES, I. J. – FELIU, G. – SALRACH, J. M., dirs. 2010. *Els Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, Barcelona: Fundació Noguera, 4 vols.
- BIOSCA, E. – CANTARELL, E. – SANCHO, M. – VINYOLES, T. M. 2002. «Les pedres parlen: la vida quotidiana a partir de la reconstrucció virtual d'un Castell de frontera als segles XI i XII», dins PÉREZ SAMPER, 2002: pàg. 58-77.
- BIOSCA, E. – VINYOLES, T. M. – XORTÓ, X. 2001. *Des de la frontera: Castells medievals de la Marca*, Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona – Fundació Castellet del Foix.
- BOLÒS, J. «L'espai quotidià a la Catalunya gòtica», dins PÉREZ SAMPER, 2002: pàg. 103-121.
- BOLÒS, J. – MANENT, R. 2000. *La vida quotidiana a Catalunya en l'època medieval*, Barcelona: Edicions 62.
- CATALÀ, P., dir. 1990-1997. *Els Castells catalans*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 6 vols. (2a edició). [CC]
- CINGOLANI, S. M. 2011. *Diplomatari de Pere el Gran*, Barcelona: Fundació Noguera.
- FERRER, J. 1999. *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)*, Barcelona: Fundació Noguera. [DSJA]
- LLOP, I. 2009. *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Casserres*, Barcelona: Fundació Noguera, 2 vols. [CDSPC]
- MALLORQUÍ, E. 2015. *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà, cavallers de Maçanet de la Selva (1106-1301)*. Barcelona: Fundació Noguera. [CDCMS]
- MARQUÈS, J. M. 1984. *Pergamins de la Mitra (899-1687)*. Arxiu Diocesà de Girona, Girona: Institut d'Estudis Gironins. [PM]
- MARQUÈS, J. M. – PUIG, J. de – SERRAT, A. 2009. «Regest del protocol del notari de la cúria diocesana de Girona Pere Capmany (anys 1313-1367)», *Arxiu de Textos Catalans Antics* [Barcelona], vol. 28, p. 265-453. [PPC]
- MAS, J. 1907-1915. *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, Barcelona: Establiment tipogràfic de J. Vives, 10 vols.
- PELLICER, J. M. 1887. *Estudios histórico-arqueológicos sobre lluro, antigua ciudad de la España Tarraconense, región Layetana*, Mataró: Establiment tipogràfic de Feliciano Horta.

PÉREZ SAMPER, M. À., coord. 2002. *La vida quotidiana a través dels segles*, Barcelona: Fundació Bosch i Gimpera – Enciclopèdia Catalana.

PLADEVALL, A., dir. 1984-1998. *Catalunya Romànica*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 27 vols. [CR]

RIU, M. dir. 1986. *Castells, guaites, torres i forteses de la Catalunya medieval*, Barcelona: Departament d'Història Medieval – Universitat de Barcelona.

RIUS, J. 1945-1981. *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 4 vols. [CSCV]

SUBIÑÀ, E. 2000. «L'alimentació domèstica a Dosrius i a Vilassar entorn del 1400», *Sessió d'Estudis Mataronins* [Mataró], núm. 17, pàg. 139-153.

Taules i figures

Taula 1. Relació dels documents relatius als Dosrius, 963-1320

N.	DATA	TIPUS	REFERÈNCIA ARXIVÍSTICA
1	963	(Esment en una afrontació)	<i>CSCV</i> ; SUBIÑÀ, 2000: pàg. 140.
2	990	(Esment en una afrontació)	SUBIÑÀ, 2000: pàg. 140.
3	1017	(Esment en una afrontació)	PELLICER, 1887: pàg. 383-384; <i>CC</i> , vol. 1, pàg. 638-639; <i>CR</i> , vol. 20, pàg. 488.
4	1072.06.07	Venda	MCD-006
5	1074.01.09	Sagramental	MCD-008
6	1114	(Esment del castell)	MAS, 1911-1915: vol. 10, pàg. 269; <i>CC</i> , vol. 1, pàg. 639; <i>CR</i> , vol. 20, pàg. 488.
7	1121.05.17	Donació	<i>CDSPC-408</i>
8	1128	(Esment del terme)	MAS, 1914: pàg. 316; <i>CC</i> , vol. 1, pàg. 639; <i>CR</i> , vol. 20, pàg. 488-490.
9	1136.12.27	Empenyorament	<i>PACB-717</i>
10	1137.11.19	Donació	<i>PACB-726</i>
11	1138.12.14	Empenyorament	<i>PACB-744</i>
12	1147.05.21	Convinença	MCD-027
13	1148.05.20	Convinença	<i>PACB-865</i> ; <i>CC</i> , vol. 1, pàg. 642.
14	[abans 1160.07.01]	Capbreu	<i>PACB-1065</i>
15	1160.09.02	Convinença	<i>PACB-1074</i>
16	1165...	(...)	Inventari-020
17	1171.01.14	Testament	MCD-055; Inventari-057
18	1172.09.11	Testament	<i>CDSPC-493</i> ; <i>DSJA-121</i>

IX Trobada d'entitats de recerca local i comarcal del Maresme

19	1177.03.28	Concòrdia	<i>CDSPC-507</i> ; MCD-051; MCD-052; ACVD, 2-4-30; <i>CR</i> , vol. 20, pàg. 489.
20	1178.03.23	Jurament de fidelitat	Inventari-023
21	1179.01.22	Testament	MCD-054; Inventari-028
22	1182.02.24	Sentència	<i>DSJA-146</i>
23	1195.05.06	Divisió	MCD-072
24	1195.05.19	(Donació)	Inventari-011
25	1203.01.27	Testament	ACVD, 7-6-26
26	1204.01.18	Divisió	MCD-086
27	1209.10.05	Testament	Inventari-025; Inventari-027
28	1212.02.05	Venda	Inventari-010
29	1214.07.19	Donació esponsalícia	<i>CDCMS-070</i>
30	1214.07.19	Donació esponsalícia	<i>CDCMS-071</i>
31	1214.07.19	Donació esponsalícia	<i>CDCMS-072</i>
32	1225.07.07	Convinença	<i>CDCMS-072</i>
33	1234.08.22	Definició	Inventari-012
34	1238.07.14	Sentència	MCD-142; <i>CDCMS-092</i>
35	1243.06.04	Donació	<i>CDSPC-726</i>
36	1246.01.27	Venda	ALM-Vestuari-Borgonyà-1.1
37	1247.01.20	Donació per núpries	MCD-175
38	1250.05.26	Definició	<i>CDSPG-264</i>
39	1257.06.30	Venda	<i>CDSPC-789</i>
40	1268.02.28	Testament	Inventari-014
41	1263.08.22	Donació per núpries	MCD-225; MCD-226; Inventari-002; Inventari-021
42	1263.08.27	Sentència	MCD-227
43	1271.02.18	Divisió	MCD-248
44	1272.06.17	Concòrdia	Inventari-013

Torres de guaita, defenses i fortificacions

45	1272.06.17	Arbitratge	Inventari-016, Inventari-017
46	1274.03.29	Establiment	MCD-264; Inventari-026
47	[1263-1274]	Asserviment	MCD-1994
48	1275.02.12	Definició de danys	MCD-267
49	1277.09.13	Testament	<i>CDCMS-147</i>
50	1278.07.10	Protesta	Inventari-015
51	1278.09.13	Època de dot	MCD-295a; Inventari-018; <i>CR</i> , vol. 20, pàg. 489.
52	1278.09.13	Matrimoni	MCD-295b
53	1278.09.13	Debitori	Inventari-005
54	1278.09.13	Debitori	MCD-297; MCD-296; Inventari-003; Inventari-004
55	1278.10.17	Debitori	MCD-299
56	1280.04.26	Reconeixement	Inventari-024
57	1281.04.24	Sentència	MCD-451; <i>CDSPC-936</i> ; <i>CDCMS-158</i>
58	1281.06.26	Venda	MCD-315
59	1282.06.26	Reclamació	<i>DPG-284</i>
60	1282.09.21	Heretament	<i>DPG-308</i>
61	1284.05.04	Venda	MCD-333; <i>CDCMS-162</i>
62	1289.04.20	Venda	Inventari-019
63	1293.06.21	Enfranquiment	MCD-402a
64	1293.07.23	Asserviment	MCD-402b
65	1293.10.18	Confirmació d'establiment	Inventari-030
66	1293.11.21	Definició	Inventari-009
67	1294.05.15	(Trasllat)	Inventari-022
68	1294.07.11	Heretament	MCD-411; <i>CDCMS-176</i>
69	1294.12.01	Establiment	MCD-414
70	1294.12.13	Època de dot	Inventari-031

IX Trobada d'entitats de recerca local i comarcal del Maresme

71	1297.01.12	Franquesa	[MCD-429]; <i>CDCMS-183</i>
72	1297.08.31	Establiment	MCD-436; <i>CDCMS-181</i>
73	1298.11.30	Asserviment	MCD-445; <i>CDCMS-186</i>
74	[1298]	Venda	MCD-1268; <i>CDCMS-187</i>
75	[1298]	(Plet judicial)	PELLICER, 1887: pàg. 407; <i>CC</i> , vol. 1, pàg. 638-639; <i>CR</i> , vol. 20, pàg. 488-489.
76	1303.02.19	Definició	Inventari-006
77	1303.02.19	Donació de llegítima	MCD-479; Inventari-007
78	[1305].03.03	Protesta	BC-15837
79	1306.09.20	Donació	MCD-502; Inventari-001
80	1307.04.14	Establiment	MCD-511
81	1310.06.28	Època	Inventari-008
82	1311.05.24	Testament	MCD-545; <i>MCD-544</i> ; Inventari-029
83	1311.10.10	Asserviment	MCD-547
84	1313.04.12	Manament	Inventari-167
85	[1313]	Donació	Inventari-166
86	[1315]	Asserviments	Inventari-032/036
87	[1315]	Capbreus	Inventari-037/038
88	[1315]	Èpoques	Inventari-039/042
89	[1315]	Asserviments	Inventari-043/050
90	[1315]	Asserviments	Inventari-051/056
91	[1315]	Èpoques	Inventari-058/059
92	[1315]	Enfranquiments	Inventari-060/076
93	[1315]	(Contractes)	Inventari-077/105
94	[1315]	(Contractes)	Inventari-106/165
95	1315.06.10	Inventari post mortem	MCD-579
96	1315.08.20	Homenatge	MCD-580

Torres de guaita, defenses i fortificacions

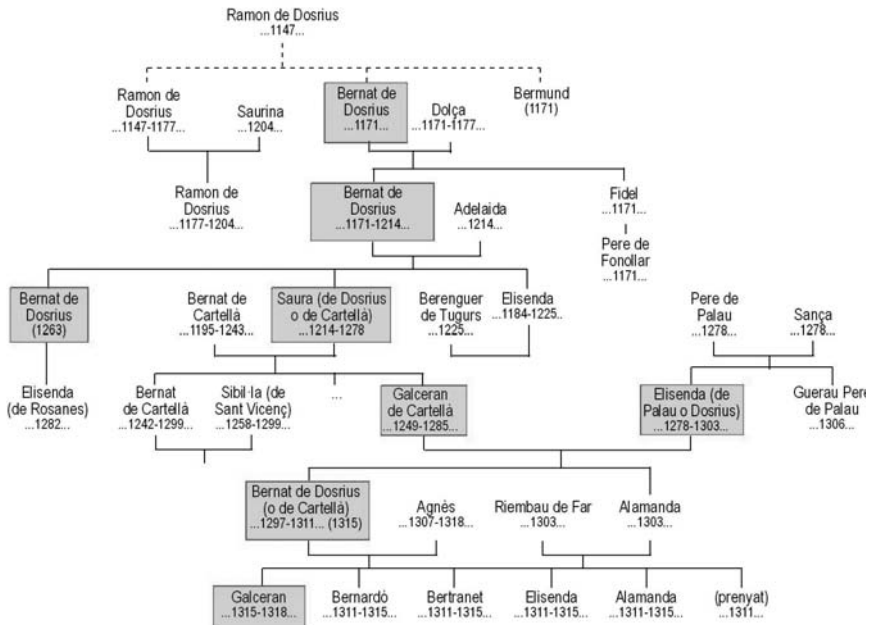
97	1315.09.24	Lletra	<i>CDSPC-1041</i>
98	1315.12.04	Inventari post mortem	MCD-582
99	1316.02.07	Promesa	BC-12709
100	1316.05.21	Definició	<i>CDSPC-1043</i>
101	1316.06.02	Inventari	<i>CDSPC-1042</i> ; MCD-589
102	1316.06.19	Asserviment	MCD-590
103	1316.08.07	Establiment	MCD-591
104	1316.12.30	Definició	<i>PM-712</i> ; <i>PPC-106</i>
105	1317.01.02	Enfranquiment	MCD-429
106	1317.05.03	Asserviment	MCD-597
107	1317.09.09	Firma	MCD-600; <i>PM-743</i> ; <i>PPC-142</i>
108	1318.06.28	Nomenament de procurador	MCD-606
109	1318.08.12	Definició	MCD-576
110	1318.08.12	Nomenament de procurador	MCD-608
111	1318.11.15	Donació	MCD-610
112	1318.11.16	Època	MCD-611
113	1318.11.16	Asserviment	MCD-612
114	[1319].09.07	Asserviment	MCD-620
115	1319.11.06	Asserviment	MCD-619
116	[1320]	Establiment	MCD-1093
117	[1320]	Capbreu	<i>CDSPC-1066</i>

Abreviatures:

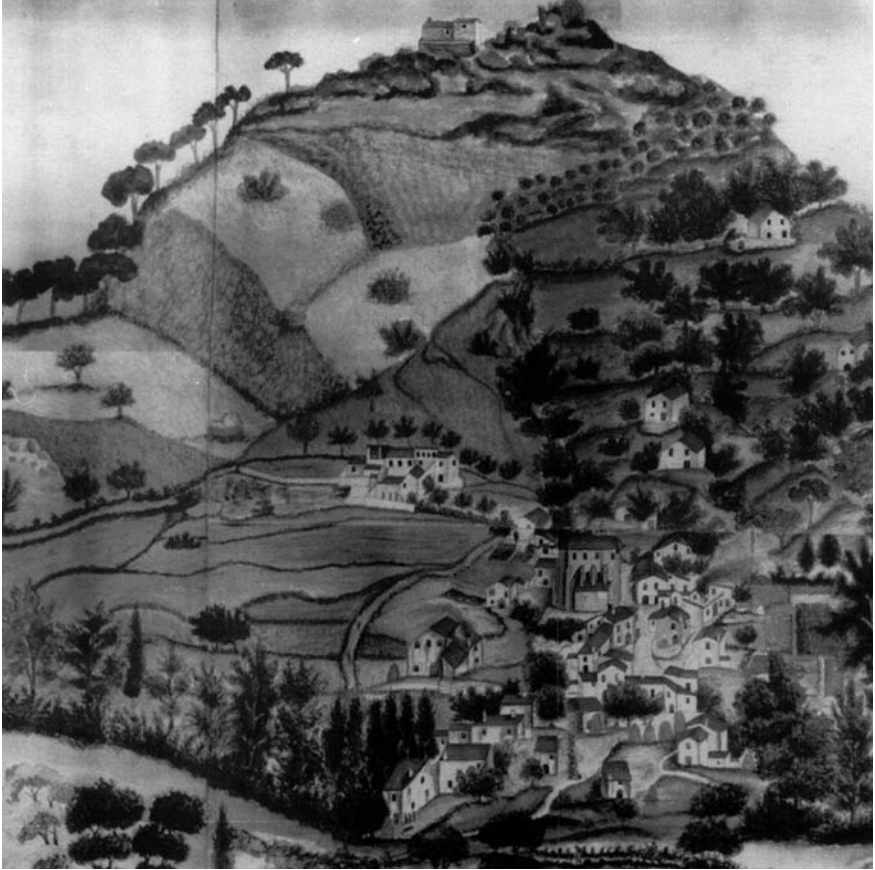
ACVD (Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt) – ALM (Arxiu Diocesà de Girona, Almoina del Pa) – BC (Biblioteca de Catalunya, Barcelona) – CC (CATALÀ, 1990-1997) – DCMS (MALLORQUÍ, 2015) – CDSPC (LLOP, 2010) – CR (PLADEVALL, 1984-1998) – CSCV (RIUS, 1945-1981) – DPG (CINGOLANI, 2011) – DSJA (FERRER, 2009) – Inventari (Inventari del Castell de Dosrius de 1315, cf. MCD-095) – MCD (Arxiu Nacional de Catalunya, fons dels Marquesos de Castellldosrius) – PACB (BAIGES-FELIU-SALRACH, 2010) – PM (MARQUÈS, 1984) – PPC (MARQUÈS-PUIG-SERRAT, 20).

Coincidència de documents relatius als senyors del Castell de Dosrius.

Genealogia dels Dosrius, castlans del Castell de Dosrius, segles XII-XIV

Pintura del Castell de Dosrius al segle XX, propietat de F. Fàbregas i Rigola. Font: ALSINA-JUBANY, 1995: pàg. 20.

Un intent de refer el Castell de Montpalau durant el primer quart del segle XIV

ALEJANDRO MARTÍNEZ GIRALT¹

Institut de Recerca Històrica - Universitat de Girona

«*Una obra inacabada*»; «*un projecte inacabat*». Amb aquests termes varen qualificar en el seu moment Marina Miquel i Carme Sobiranas, autores de la memòria de la intervenció arqueològica duta a terme al Castell de Montpalau (Pineda de Mar) l'estiu de 1990, el producte resultant de la temptativa d'ampliació del recinte dels segles XI-XII que hauria tingut lloc durant la baixa edat mitjana.² Encara que més que temptativa, seria millor parlar de temptatives. Perquè, com es veurà de seguida, els aleshores senyors eminents de Montpalau, això és, els vescomtes de Cabrera, haurien mostrat interès a remodelar el castell en més d'una ocasió.

¹ Voldria manifestar aquí el meu agraïment a Narcís Figueras Capdevila (Universitat Oberta de Catalunya) i a Alexis Serrano Méndez (Centre d'Estudis Vilarassencs i Facultat Antoni Gaudí d'Història de l'Església, Arqueologia i Arts Cristianes) per haver-me animat a presentar aquesta comunicació. A Joan Llinàs i Pol (Atri Cultura i Patrimoni), per respondre pacientment els meus dubtes sobre temes relacionats amb l'arqueologia, i, per últim, al Dr. Pere Orti Gost (Universitat de Girona) pels seus comentaris i les seves observacions al contingut del text.

«Abreviatures emprades: ADM = Arxiu Ducal de Medinaceli (documentació del fons Cabrera i Bas, consultable a l'Arxiu Històric d'Hostalric); BC = Biblioteca de Catalunya; coord. = coordinador; dir. = director; eds. = editors; fot. = fotograma; ll. = lligall; ll. n. = lligall número; perg. = pergami; r. = registre; rt. = rotlle.»

² MARINA VIVES I MIQUEL I CARME SOBIRANAS I FÀBREGAS, «Les intervencions al Castell de Montpalau (Pineda de Mar)», dins *L'Arquitectura militar medieval. I Jornades d'Història i d'Arqueologia del Maresme (Mataró, del 13-20 de novembre de 1999)*. Grup d'Història del Casal (Mataró 2000), pàg. 77. Vegeu el text íntegre de la memòria a: IDEM, *Memòria del camp de treball del Castell de Montpalau (Pineda de Mar, Maresme) 1990*. Generalitat de Catalunya (Barcelona 1990).

Les reformes baixmedievales al Castell de Montpalau

La intervenció de 1990 al jaciment de Montpalau, tot i que positiva, no va anar seguida de cap campanya d'excavacions, per la qual cosa el coneixement que es té del recinte castral segueix sent encara avui dia molt limitat.³ Això significa que amb les dades arqueològiques de què es disposa, ara com ara, no es poden afinar cronologies. Afortunadament, però, la documentació, encara que escassa, ha permès compensar aquesta carència, i, de retruc, oferir datacions aproximades per a les reformes al castell que avalen en part la proposada pels autors d'*Els Castells Catalans*.⁴ Aquesta, per tant, s'avança bastant a la suggerida per Antoni Pladevall, que endarreria l'intent de fer obres al castell als temps de la Guerra Civil catalana (1462-1472).⁵ És el cas del document, publicat l'any 2003 per Josep Maria Pons i Guri, que recull la tria feta el 17 de març de 1358 per part d'alguns homes del terme de Montpalau (*homines termini dicti castris de Montepalacio*), reunits al lloc de Sant Pol, de dos síndics encarregats de vendre pensions de censal mort. La quantitat que s'esperava reunir amb aquelles vendes, un total de 4.000 sous, es destinaria a les obres que s'havien de fer al castell esmentat (*pro opere dicti castris de Montepalacio*).⁶

³ JOAN LLINÀS I POL, «Crisi i transformació dels castells a la Baixa Edat Mitjana. L'exemple del vescomtat de Cabrera i les senyories veïnes», dins ALEJANDRO MARTÍNEZ GIRALT, NEUS PUIG I AMAT I MONTSERRAT VIADER I CROUS (eds.), *Les senyories a la Catalunya baixmedieval (ss.XIII-XV). Actes del I Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (13-14 de novembre de 2008, Hostalric)*. Ajuntament d'Hostalric (Hostalric 2008), pàg. 53.

⁴ L'aval és parcial perquè aquells situaren les remodelacions finals de Montpalau en temps de «Bernardí, primer comte de Mòdica, ardit protagonista de la campanya siciliana»; PERE CATALÀ I ROCA, MIQUEL BRASSÓ I VAQUÉS I JOSEP MARIA OLIVER, «Montpalau», dins *Idem, Els Castells catalans*, Rafael Dalmau (Barcelona 1967), vol. 1, pàg. 695-696.

⁵ Concretament, als anys en què el navarrès Bertrán de Armendáriz es féu càrrec dels castells de Montpalau i de Palafoles, sotstrets a Bernat Joan de Cabrera, per manament de la Diputació del General de Catalunya. Segons Pladevall, Armendáriz «volgué fortificar el castell», però el seu estat ruïnós l'hauria obligat a desistir; ANTONI PLADEVALL I FONT, «El Vallès i el Maresme», dins JOSEP MARIA DOMÈNEC I FARGAS (coord.), *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. Enciclopèdia Catalana (Barcelona, 1982), vol. 6, pàg. 465-466. Tanmateix, a la *Catalunya Romànica*, els murs baixmedievales de Montpalau s'atribueixen a obres del segle XV. Vegeu CRISTINA MARTÍ I RIBAS I ENRIC JUHÉ I CORBALÁN, «Pineda de Mar: el Castell de Montpalau (element o recinte d'arquitectura militar)», dins ANTONI PLADEVALL I FONT (dir.), *Catalunya Romànica*. Enciclopèdia Catalana (Barcelona 1992), vol. 20, pàg. 508.

⁶ JOSEP MARIA PONS I GURI, «El Castell de Montpalau. Pervivència de la jurisdicció d'un Castell abandonat», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 25 (2003), doc. 4, pàg. 534-535.

Aquests 4.000 sous eren una part del total de 12.000 sous que els habitants del districte castral s'havien compromès a pagar al vescomte Bernat III de Cabrera, aleshores ja comte d'Osona, a canvi de no ser cridats a les tasques d'obra durant un cert temps. El 1358, Bernat III de Cabrera simplement n'havia exigit el pagament immediat.⁷ El fet que hi hagués aquest compromís evidencia la intenció del comte d'Osona d'invertir en la remodelació del Castell de Montpalau. En aquest sentit, la conservació del document de la resolució presa pels *homines* de Montpalau al voltant de quin havia de ser el mètode de finançament i de qui es faria càrrec de l'operació, significa que el projecte de reforma estava en marxa.

Per a Pons i Guri, aquestes dades no només demostren que hi hauria hagut un intent de reconstruir el castell de Montpalau en temps del comte d'Osona, sinó que les restes de les obres inacabades podrien molt bé correspondre en aquesta època.⁸ La pretesa remodelació del recinte hauria perseguit recondicionar un espai físic probablement abandonat ja des de les darreries del segle XIII (sense que això darrer impliqués en cap cas la fi del terme jurisdiccional)⁹ i integrar-se, d'aquesta manera, en un programa vescomtal d'obres que hauria comprès també els castells de Montsoriu, Sant Iscle (Vidreres) i Montclús, com proposa Joan Llinàs,¹⁰ i que podria haver inclòs fins i tot la construcció de la muralla de la vila d'Hostalric.¹¹

Amb la sonada excepció del cas de Montsoriu, als castells de Sant Iscle i de Montclús tot apunta que els projectes endegats al segle XIV s'haurien interromput per alguna o altra raó.¹² Suposant que la interrupció de la

⁷ La durada de l'exempció no s'especifica (*infra certum tempus*); *IBIDEM*, pàg. 534.

⁸ *IBIDEM*, pàg. 527-528.

⁹ *IBIDEM*, pàg. 527.

¹⁰ JOAN LLINÀS I POL, *op. cit.*, pàg. 52-54.

¹¹ Aquesta hipòtesi es fonamenta en la que, per ara, sembla ser la primera menció a les muralles de la vila. Es tracta d'un document del 17 de gener de 1364, redactat a la notaria d'Hostalric, en què Bernat Calvet, clergue i procurador del cavaller Ramon de Cartellà, protestava perquè el comte d'Osona i el seu pare forçaven els homes de Vidreres, Maçanet i Martorell (de la Selva) que estaven sota la senyoria de Ramon, a treballar en les obres que es feien a Hostalric, incloent-hi les que afectaven els murs de la vila (*operis faciendum in loco de Hostalricho et in fortalicio et muris ipsius loci*), quan en realitat aquells estaven exempts de prestar aquella mena de servei; BC, Arxiu Històric, Pergamins, r.12686, perg. 176. La lectura del text suggereix que la construcció de les muralles havia de ser per força anterior al gener de 1364. Tanmateix, cal insistir en el fet que es tracta només d'una hipòtesi i que, com a tal, s'ha de verificar.

¹² JOAN LLINÀS I POL, *op. cit.*, pàg. 53-55.

construcció dels murs de tancament nord i est¹³ tingués una relació directa amb aquesta mateixa cronologia, tal com suggerí Pons i Guri,¹⁴ aquest hauria estat també el destí del projecte que es volia aplicar al Castell de Montpalau.

Els motius que haurien fet finalment inviable aquest darrer haurien estat diversos. És molt probable que entre aquells calgui tenir en compte el curs que havia pres la Guerra dels Dos Peres (1356-1365), així com el creixement de les tensions entre el comte d'Osona, el seu pare Bernat II i el rei Pere el Cerimoniós (tensions que, com és ben sabut, acabarien amb la captura i amb la posterior decapitació de Bernat II, l'estiu de 1364).¹⁵ Però també les possibles dificultats de finançament pròpies d'una economia colpejada, entre d'altres coses, per la cronicitat de la guerra a escala estatal i per la pressió fiscal subsegüent.¹⁶ Fins i tot podria haver-hi tingut alguna cosa a veure el que el Cerimoniós arribaria a nomenar «*la guerra dels barons de Catalunya*», que enfrontaria entre 1357 i 1358 (és a dir, poc després de l'inici de la contesa entre Aragó i Castella) dos bàndols encapçalats per l'infant Ramon Berenguer, oncle del monarca i comte d'Empúries, i pel comte d'Osona i el seu pare, respectivament.¹⁷

Tanmateix, els de mitjan segle XIV no haurien estat els primers treballs de remodelació de l'espai castral de Montpalau. O, si més no, no n'hauria estat aquell el primer projecte de reformes, ja que segons un breu debitori d'abril de 1326, redactat precisament a la notaria pública de Montpalau pel notari Pere Flequer, els senyors del castell ja havien demanat finançament per fer-hi obra uns decennis abans.¹⁸

¹³ MARINA VIVES I MIQUEL I CARMÉ SOBIRANAS I FÀBREGAS, «Les intervencions...», pàg. 77.

¹⁴ JOSEP MARIA PONS I GURI, «El Castell de Montpalau», pàg. 528.

¹⁵ *IBIDEM*, pàg. 528.

¹⁶ Al voltant d'això, en especial pel que fa als anys crítics del període 1364-1367, vegeu: PERE ORTÍ GOST, «Una aproximació als primers fogatges catalans de la dècada de 1360», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 29 (1999), pàg. 748-773.

¹⁷ Sobre aquest conflicte ja es van apuntar algunes dades a: JOSEP MARIA PONS I GURI, «Un fogatjament desconegut de l'any 1358», *Butlletí de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona*, núm. 30 (1963-1964), pàg. 342; i MARIA TERESA FERRER I MALLOL, «Una família de navegants: els Marquet», dins CARMÉ BATLLE I GALLART *ET ALII*, *El «Llibre del Consell» de la ciutat de Barcelona, s. XVI: les eleccions municipals*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Barcelona 2007), pàg. 194-195. Les raons per les quals crec que mereixeria un estudi propi, les vaig exposar ja l'any passat a: ALEJANDRO MARTÍNEZ GIRALT, «Royal councilors at war. The struggle between Bernat II de Cabrera and Infant Ramon Berenguer d'Empúries during the War of the Two Peters», comunicació presentada en el marc del Kings & Queens Conference 3: Entourage. University of Winchester, Winchester, Regne Unit, 11 de juliol de 2014.

¹⁸ Dada aquesta que ja vaig avançar a: *IDEM*. «La Torre «de Malpàs»

L'intent de la dècada de 1320

En efecte, l'11 d'abril de 1326, el cavaller Berenguer de Marata, procurador de Bernardí de Cabrera, senyor de Montclús, reconeixia en nom d'aquest últim haver rebut d'uns tals Bord de Bedòs, Ponç Ballester, [Ponç] Sàbet i Ferrer de Sitjar, tots ells de la parròquia de Santa Maria de Pineda, la xifra de 300 sous. Aquesta quantitat, que caldria retornar per la propera festa de Sant Miquel, és a dir, pel 29 de setembre següent, havia estat prestada per tal d'ajudar a cobrir els costos de les obres del Castell de Montpalau (*ad constructionem operis castrí Montis palacii*).¹⁹

L'entrada del notari Pere Flequer que recull aquest debitori conté també la menció al tipus exacte de préstec mitjançant el qual s'obtingueren els 300 sous esmentats. En concret, quedà anotat que el reconeixement derivava de la contractació d'un *mutuum* (*ex causa mutui*). El *mutuum*, com el concedit a Bernardí pels creditors pinetencs el 1326, era un préstec a curt termini, ja que per regla general (i de nou és el cas) solia tornar-se en menys d'un any. Pel que sembla, constituïa la millor opció creditícia si es tenen en compte la quantitat prestada, bastant moderada, i la previsió de retorn en un lapse de temps relativament breu.²⁰ En cas d'haver volgut reunir quantitats més elevades, per contra, s'hauria pogut optar per uns censals morts i violaris que, a més a més, tenien la particularitat de salvar prou bé la censura eclesiàstica envers la usura,²¹ com succeiria més tard amb el donatiu de 1358 al comte d'Osona.

És realment una incògnita si es va acabar recurrent en aquest segon tipus de préstecs també l'any 1326, i si així és féu, aleshores caldria parlar

o el passat medieval de la Torre dels Encantats», *Salobre. Butlletí del Centre d'Estudis Josep Baralt*, núm. 19 (2009), pàg. 19.

¹⁹ ADM, Cabrera i Bas, r.3756, ll.16-ll.n.64, rt.986, fot. 635.

²⁰ Vegeu sobretot JUAN VICENTE GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito en la Valencia medieval. De los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*. Universitat de València (València 2002), pàg. 39-55.

²¹ *IBIDEM*, pàg. 219-227. De fet, tant García Marsilla com Pere Orti els consideren «préstecs encoberts» o «camuflats», perquè se'ls presentava com uns «contractes de compravenda on el venedor venia al comprador el dret a percebre periòdicament una pensió per un preu determinat». En el context d'aquella compravenda, «el venedor era el prestatari o deutor i el comprador el creditor i on la pensió era el resultat d'aplicar una determinada taxa d'interès al preu de venda o capital»; PERE ORTI GOST, «Les finances municipals de la Barcelona dels segles XIV i XV: Del censal a la Taula de Canvi», *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 13 (2007), pàg. 261-262.

d'un ús precoç d'aquesta fórmula.²² L'únic segur és que Bernardí, senyor de Montclús,²³ pretenia que es fessin obres al Castell de Montpalau, que demanà ajuda financera i que, pel cap baix, hi hagué un grup de pinetencs disposat a fer-li de creditors. Més enllà d'això no sembla haver-hi per ara més documentació, cosa que fa absolutament impossible conèixer l'abast real d'aquell projecte en xifres. Tampoc resta cap senyal al registre arqueològic que permeti identificar les obres dutes a terme en aquell moment, si és que finalment se'n feren.

Quines n'haurien estat les motivacions?

Aribats en aquest punt, convé interrogar-se sobre els motius que podien haver impel·lit Bernardí, qui a partir de 1328 esdevindria el vescomte Bernat II de Cabrera i que era, en definitiva, el pare del que després seria el comte d'Osona, per voler endegar una reforma de Montpalau en la dècada de 1320.

La resposta cal cercar-la, segurament, en una de les raons principals que van moure l'aleshores senyor de Montclús a infeudar, el maig de 1327, la torre dita «de Malpàs» (amb tota probabilitat l'avantpassada baixmedieval de la Torre dels Encantats, a Caldes d'Estrac) a Guillem de Riudeperes, això és, la necessitat de protegir dels atacs de pirates la façana litoral del vescomtat de Cabrera.²⁴

No es tractava de cap exageració, ni molt menys: ja amb anterioritat a la conquesta del regne de Sardenya (1323-1324), però sobretot d'ençà d'aquesta, les tripulacions de les embarcacions genoveses atacaven sempre que se'ls presentava la ocasió, s'hagués declarat obertament la

²² A València, per exemple, es documenta algun censal mort anterior fins i tot a 1313, però la seva generalització és molt més tardana; JUAN VICENTE GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito en la Valencia medieval*, pàg. 193.

²³ No s'ha de confondre aquest Bernardí amb Bernat IV de Cabrera, comte de Modica, popularment conegut amb el sobrenom, precisament, de «Bernardí». Aquest sobrenom és una invenció historiogràfica sense base documental: Bernat IV deixà definitivament de ser anomenat Bernardí pels volts de 1385, després d'haver-se casat amb Timbor de Prades. Bernardí (*Bernardinus*) no era altra cosa que el diminutiu de Bernat, que els Cabrera empraven només amb els joves. Això ajuda sovint a distingir entre pares i fills a la documentació, i permet salvar situacions d'homonímia, però res més. No és, en definitiva, patrimoni exclusiu de Bernat IV, ni molt menys sobrenom seu.

²⁴ La infeudació es renovaria al novembre de 1330. En la primera, el senyor de Montclús acordà amb Guillem que si venia perill de la banda de mar, aquest darrer faria senyals des de la torre per avisar de la presència de vaixells enemics (*que mala ligna inimicorum sunt in mare*); ADM, Cabrera i Bas, r.3144, ll.10-ll.n.71, rt.979, fot. 536; ALEJANDRO MARTÍNEZ GIRALT, «La Torre «de Malpàs»...», pàg. 18-19.

guerra o no. La situació no havia deixat d'empitjorar des de les darreries del segle XIII, quan els interessos respectius de la Corona d'Aragó i de la república de Gènova a la Mediterrània havien començat a divergir i les havien convertit en enemigues.²⁵

Lògicament, la intervenció aragonesa a terres sardes no havia fet altra cosa que afegir més llenya al foc, i, de fet, l'estat de les relacions amb Gènova entre 1325 i 1327 s'ha de considerar de guerra oberta.²⁶ El juny de 1326, per exemple, el Consell de Barcelona es feia ressò dels atacs d'un petit estol genovès contra els vaixells catalans que es movien per les rutes que hi havia entre Sant Feliu de Guíxols i Cotlliure.²⁷ Arribar a la pau amb Gènova es convertiria pels reis d'Aragó en un objectiu molt difícil d'assolir i encara més de mantenir. A més a més, la tònica, quan no hi havia guerra declarada, seguiria sent la de l'activitat de pirateig. Això comportaria reiterades incursions genoveses contra el litoral, com les que haurien provocat danys a Blanes en una data bastant propera a 1362.²⁸

Bernardí, o el que és el mateix, el jove Bernat II de Cabrera, coneixia prou bé la situació com per ser sensible al perill genovès. Ell mateix havia participat i destacat en la conquesta de Sardenya,²⁹ quelcom que de fet serviria perquè l'infant Alfons, aleshores comte d'Urgell i futur rei Alfons IV d'Aragó, es comprometés a concedir a Marquesa de Cabrera, comtessa d'Empúries, el dret a la plena potestat sobre el castell de Montpalau, llargament reclamat, una vegada hagués mort el seu pare Jaume II.³⁰ A

²⁵ Segons Josefina Mutgé, els genovesos tenien tendència a exercir la pirateria sobre «tots aquells que els poguessin fer la competència en la pràctica del comerç»; JOSEFINA MUTGÉ I VIVES, «Alguns camins per apaivagar els conflictes per incidents de pirateria en el Mediterrani Occidental», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 38/2 (2008), pàg. 906.

²⁶ MARIA TERESA FERRER I MALLOL, «Corso y pirateria entre Mediterráneo y Atlántico en la Baja Edad Media», dins *La Península ibérica entre el Mediterráneo y el Atlántico. Siglos XIII-XV. V Jornadas Hispano-Portuguesas de Historia Medieval (Cádiz 1-4 abril 2003)*. Diputació de Cádiz-Sociedad Española de Estudios Medievales (Sevilla-Cádiz 2006), pàg. 259.

²⁷ MARINA MITJÀ SAGUÉ, «Barcelona y el problema sardo en el siglo XIV», dins *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Ministerio de Asuntos Exteriores (Madrid 1959), pàg. 447 i 450.

²⁸ ALEJANDRO MARTÍNEZ GIRALT, «L'expansió medieval de Blanes sota el domini dels vescomtes de Cabrera (Segles XIII-XV)», *Opuscles de l'Arxiu*, núm. 1 (2010), pàg. 22.

²⁹ SANTIAGO SOBREQÜES I VIDAL, *Els Barons de Catalunya*. Base (Barcelona 2011; primera edició de 1957), pàg. 143.

³⁰ JOSEP MARIA PONS I GURI, «El Castell de Montpalau», doc. 2, pàg. 531-532; ADM, Cabrera i Bas, r.3142, ll.10-ll.n.69, rt.979, fots. 524-526 (confirmació per part de l'infant

partir d'aquell moment, la costa meridional del vescomtat de Cabrera estaria sota el control efectiu de Bernardí de Cabrera, senyor de Montclús.³¹

Tot plegat permet explicar per què hi hauria hagut com a mínim una temptativa de fer obres al castell de Montpalau pels volts de 1326. Abans, per tant, del projecte de reformes endegat pel comte d'Osona, i contemporani alhora del primer pacte d'infeudació conegut de la torre de Malpàs. Unes infeudacions, aquesta i la següent, que no per casualitat haurien coincidit en el temps (o, si més no, s'hi haurien aproximat) amb dues etapes de guerra declarada amb Gènova, concretament les dels anys 1325-1327 i 1331-1336.³² Això significaria, en definitiva, que aquestes decisions no s'haurien pres a l'atzar, sinó que, sense descartar per això que hi hagués també un interès afegit a reforçar el prestigi de la família (al cap i a la fi, les fortificacions feudals eren en part símbols visibles del poder dels seus senyors), s'haurien basat en un estudi atent de les necessitats del territori en un context de guerra amb Gènova.

Per concloure

En suma, la documentació, bé que escassa, demostra que hi hagué com a mínim dos intents de fer obra al castell de Montpalau durant el segle XIV. L'un, assenyalat per Pons i Guri, hauria tingut lloc vers 1358, és a dir, en època del comte d'Osona. L'altre, però, hauria estat anterior, i és necessari situar-lo pels volts de l'any 1326, quan el pare del comte esmentat ni tan sols era encara vescomte de Cabrera. Desafortunadament, per ara no és possible anar més enllà. Caldrà esperar als fruits de noves recerques documentals i, en especial, a la possibilitat que en un futur no massa llunyà es permeti treballar als arqueòlegs a les restes de l'antic recinte del Castell de Montpalau. De moment, però, hom espera (si això no és esperar massa) que amb aquest estudi s'hagi contribuït, si més no una mica, a ampliar i a consolidar els coneixements que es tenen sobre la història del Castell de Montpalau.

Alfons amb data 3 de novembre de 1324); ALEJANDRO MARTÍNEZ GIRALT, «La Torre «de Malpàs»...»; i *IDEM*, «Els senyors de la Marina de la Selva (ss. XIII-XIV)», *Singlatures: Revista d'història i patrimoni cultural de Vilassar de Mar i el Maresme*, núm. 26 (2009), pàg. 33-34.

³¹ Aquesta seria segurament la voluntat mateixa de Marquesa; *IDEM*, «Marquesa, una Cabrera al comtat d'Empúries», *Mot so Razo*, núm. 13 (2014), pàg. 42-43.

³² MARIA TERESA FERRER I MALLOL, «Corso y piratería...», pàg. 259.

El Castell de Palafolls al segle XV

XAVIER SOLDEVILA TEMPORAL

SSOM - Santa Susanna Orígens i Memòria

1.- Introducció

El Castell de Palafolls, antic centre de poder de la nissaga del mateix nom, constitueix avui en dia, i malgrat el seu estat ruïnós, un referent paisatgístic essencial per tothom que es troba als límits de les comarques de la Selva i el Maresme, o, dit d'una altra manera, a l'extrem litoral de l'antic Vescomtat de Cabrera. Amb tot, el Castell de Palafolls – o, millor encara, dels Palafolls – és un gran desconegut, tant per la cultura popular de la contrada, com per la recerca històrica més o menys erudita. Són, és clar, clàssics i molt coneguts els estudis d'Antoni Maria Aragó sobre els castells de Blanes i Palafolls; o els treballs recollits, primer a la col·lecció *Els Castells Catalans* i, després, al volum corresponent de la *Catalunya Romànica*.¹ D'aquesta bibliografia, se'n pot obtenir una primera i útil impressió sobre els aspectes socials i arquitectònics que marquen la història del Castell de Palafolls, però en cap cas ressegueix l'evolució d'una construcció que, ateses les seves dimensions, havia de tenir forçosament un paper clau en el passat medieval de la zona.

No és això, en cap cas, un retret a ningú. La indigència documental que pateixen els territoris de l'antic Vescomtat de Cabrera i de les zones més immediates és coneguda de tothom. És possible, això sí, disposar amb documentació provinent de la cancelleria reial d'Aragó, així com – des de fa un temps – dels fons de la Casa de Cabrera, dipositats en format de

¹ Antoni Maria ARAGÓ, «Els Castells de Blanes i Palafolls i el Vescomtat de Cabrera el segle XIV», dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Volum 22. Girona, 1974

microfilm a Hostalric. I també hi ha la possibilitat de consultar la documentació generada pels funcionaris episcopals, tota ella custodiada a Girona. La gran mancança, però, està en la poca disponibilitat de registres notariais, o, com a mínim, de documentació notarial anterior al segle XV. Els llibres notariais – siguin quina sigui la seva tipologia precisa – permeten resseguir l'evolució econòmica i social de la gent de l'edat mitjana molt millor que la majoria de les altres fonts. Una evolució que, en el cas d'haver-nos pervingut la documentació dels notaris del terme de Palafolls dels segles XIII i XIV, podríem resseguir i, sobretot, endevinar, el paper que hi havia tingut el castell.

L'objectiu de les ratlles que segueixen és, precisament, intentar fer aquest seguiment a partir del mateix moment que la documentació notarial ho permet. És a dir, als anys extrems del segle XIV i, sobretot, a principis del segle XV, moment en què no només ja és possible comptar amb diverses desenes de llibres notariais, sinó que també hi ha el recurs de complementar les dades de Palafolls amb les provinents de les notaries veïnes de Blanes i Montpalau.

2.- El context històric

Així les coses, és necessari encara plantejar el marc històric on es desenvolupa la realitat cinc-centista del Castell de Palafolls. Un marc que es defineix per dos elements essencials. D'una banda, la integració plena i definitiva de la Baronia de Palafolls als dominis vescomtals de Cabrera; i, d'altra banda, la fundació i la ràpida expansió de la Vilanona de Palafolls, la futura vila de Malgrat. Així, en primer lloc, no pot passar-se per alt que, amb l'annexió al Vescomtat de Cabrera i l'establiment del llinatge dels Palafolls a terres aragoneses, tot a principis de la dècada de 1380, el Castell de Palafolls perdrà la seva funció tant de residència senyorial, com de nucli defensiu d'un territori encerclat per senyories rivals. I més encara quan, de manera coetània, els vescomtes de Cabrera varen fer de la puixant i propera vila de Blanes el centre de les seves senyories i el seu lloc d'estada principal. I, en segon lloc, el creixement de la Vilanova de Palafolls va aparellat que s'hi traslladessin de manera ràpida algunes de les funcions que com la notaria o la cùria – i, possiblement, la presó – fins a aquell moment s'havien dut a terme al mateix castell. Tot plegat, doncs, uns condicionants que en res havien de contribuir al manteniment de l'activitat i la importància del castell.

3.- De residència i castell senyorial a centre viticultor

Un castell, però, que seguia generant documents a les primeres dècades del segle XV. En són un testimoni les referències a «*castellans del Castell de Palafolls*» que poden espigolar-se als documents, i que solen correspondre a gent no oriünda de la mateixa Baronia, sinó procedents d'altres zones del Vescomtat. Significatiu és l'encomanament atorgat el 1446 per Joan des Clapers, batlle del terme del Castell de Palafolls i procurador de Bernat Joan de Cabrera, a favor de Bernat de Puig, de la parròquia de Montfullà i habitant de la vila de Blanes, de tot el Castell de Palafolls, a canvi de sis quarteres de forment, sis de mestall, tres quarteres d'ordi, 30 sous i trenta coves de raïm.² I, uns mesos abans, un matrimoni de la Vilanova de Palafolls, juntament amb el seu fill, venien a un cert Joan, castellà del Castell de Palafolls, 12 sous de censal mort.³ Uns *castellans* de qui, certament, potser seria agosarat afirmar sense més matís que feien residència permanent al castell. I una reflexió semblant podria aplicar-se als clergues que ostentaven el benefici de la capella de Santa Maria del Castell. Un benefici eclesiàstic que ja es documentava a principis del segle XIV, els obtentors del qual seguien esmentats cent anys després, tot i que sense cap seguretat que visquessin al castell.⁴

Afortunadament, una notícia de l'any 1416 ens aporta dades d'enorme interès pel que fa a la situació del castell en aquest moment. En efecte, el 20 de juliol del 1416, Guillem des Clapers, batlle de Palafolls, feia redactar un inventari dels béns del Castell de Palafolls per tal de cedir-los en comanda a Pere Camps, de Santa Coloma de Farners, que n'assumia la custòdia.⁵ L'interès del document rau, d'entrada, en el fet que enumera els patis i les estances que vertebraven la fortalesa a principis del segle XV. Algunes d'elles – la «*sgleya*» o lo «*Castell de munt*» – fàcils d'identificar entre les ruïnes actuals, mentre que d'altres

² Arxiu Històric Fidel Fita (AHFF), Notarial, Palafolls, vol. 593 (30-XI-1446)

³ AHFF, Notarial, Palafolls, vol. 593 (31-VIII-1446)

⁴ La documentació episcopal gironina ja descobreix el 1326 a Bonanat Perer, clergue de la capella del Castell de Palafolls alhora que beneficiat a l'església de Sant Genís; a ADG, Lletres episcopals, vol. U2 (16-IX-1326). Per exemple, Bernat Ros, prevere obtentor del benefici instituït a la capella de Santa Maria del Castell de Palafolls gestionava drets al mas Carbó; a AHFF, Notarial, Palafolls (22-XII-1434)

⁵ AHFF, Notarial, Palafolls, vol. 572 (20-VII-1416)

⁶ Arxiu Històric de Girona, Notarial, Blanes, vol. 390 (14-VII-1412)

no tant. Dades, en qualsevol cas, d'utilitat per a la recerca arqueològica. A banda d'això, l'inventari del 1416 també ens aporta dades de gran utilitat sobre què hi havia dins dels murs del castell. Uns continguts que, essencialment, podien dividir-se en dos grans conjunts: l'armament i tota mena d'estrís necessaris per a la vinificació.

La presència d'armes i de munició en el castell, d'entrada, no hauria de tenir res d'estrany, i més encara si tenim en compte que els convulsos anys de l'Interregne encara quedaven a prop. Des de bombardes amb els seus projectils i la seva pólvora, fins a les ballestes, també amb els seus projectils, l'inventari ens dóna una interessant visió de l'armament de principis del quatre-cents. Més curiosa, potser, és la presència de tota mena d'estrís destinats a l'elaboració i l'emmagatzematge del vi. Samals, bótes, embuts o «*l cup gran*» són testimoni d'aquesta activitat vitícola. I és que tot fa pensar que, com a mínim, al llarg de la primera meitat del segle XV, el Castell de Palafolls, s'havia convertit en un centre d'elaboració de vi, controlat i gestionat pels mateixos castellans o altres oficials senyorials, encarregats directament de fer «*lo vin del senyor*». Així, als comptes que presentaven els batlles del terme de Palafolls, i de què n'ha quedat testimoni escrit pels anys del voltant del 1410 hi constava que «*Item ha dats e.n Berenguer Costurer, catla del Castell de Palaffolls per son salari LX ss e per fer lo vin del senyor llll Ll 5 diners*». I, més encara, també li pagava «*de provisio dels pagos e per la civade que donen a les besties qui tiren los rayms*» dinou quarteres d'ordi. I, encara, s'hi recollia que «*Item ... ço que ha liurat e.n Berenguer Costurer catlla del Castell per sa provisio e per los pages e per les faenes qui fan lo vin XXXVII quarteres*».⁶

A principis del segle XV, doncs, el Castell de Palafolls, perduda la seva condició de centre del poder senyorial, mantenia la seva funció militar, tot combinant-la amb el seu paper d'instal·lació destinada a la producció de vi. Unes funcions que, possiblement, devien anar desenvolupant-se de forma paral·lela fins a les darreries del segle XV quan la Guerra Civil dels anys 1462 a 1472 va tornar posar el Castell de Palafolls al bell mig d'un conflicte militar.

Apèndix

Inventari del Castell de Palafolls, 20 de juliol del 1416

«Primo en lo dit Castell atrobam ço es en lo portal d'aquell fora ab cadene ab baule e clau de ferra

Item en lo pati una picha de pedra poqueta

Item un morter gran de pedra

Item l bassa de pedra gran semblant de mola

Item Una portella qui ix al safereix ab cadena e clau de ferra

Item lo portal del cor del Castell ab baule e clau e cadena

Item Un bach de poquet valor

Item llll moles de moli parietes

Item Una biga de alba gran

Item XXV pedres de bombardes

Item dues bombardes grans

Item en la sgleya l scriny ab diverses scriptures

Item Una bandonera de fust menys de cubertor

Item les claus de.la dita capella

Item en lo Castell de munt una bota de VIII siteres buyda

Item altre bota de VII siteres plena de most e de reremost

Item unambut gran de fust

Item lll samals bones

Item una tassa

Item lll percolls grans d.alber

Item en lo seller de vall l cup gran

Item una bota de V siteres

Item una altre bota qui te V siteres

Item altre bota de ll sistere e mige

Item una caxeta de poque valor

Item lll perols veys de cup

Item un carretell buyt de poque valor

Item algunes dogues veyes de cup e de bota

Item les portes del dit seller ab forrayat e clau de ferra

Item una taula gran plagadissa e l capitell qui es casa d.en Pallisser

Item un altre capitell qui es a casa del dit Pellisser

Item en lo maniator una taula plagadissa e ll capitells

Item l banch de fust

Item un altre banch qui no ha petites

Item una rahut

Item altre rahut

Item l day de ferra

Item en la cambra sobre lo portal ab sa clau

Item un arquibanch trencat

Item dues ballestes forseques sens cordes

Item llll lanses largues

Item lll banchs de poque valor

Item ll corns de castell

Item una caixa de fust ab CCCCVIII passadors de prene

Item altre caixa ab CCCLXXX passadors de metze

Item altre caixa ab D passadors de metge

Item LVIII passadors de ballesta forsega

Item XXVIII astes mens de ferra

Item una alude ab polvores de bombardes

Item en la sala lll talles

Item una afant desbastida

Item un libater nou

Item l tros de cap de canem

Item l cap de lliit de cordelles

Item dues pahones famelles»

De Castell Roquer a Castell Palau. Canvis i intervencions arquitectòniques en els castells del Baix Maresme a la baixa edat mitjana

JOAQUIM GRAUPERA GRAUPERA

Maresme Medieval

A la baixa edat mitjana, una gran part de castells de la zona de l'actual Maresme van patir una sèrie de modificacions arquitectòniques per adaptar-los de la seva primitiva funció estrictament militar a la residencial. Aquests canvis van coincidir, en la majoria de casos, amb l'arribada de nous propietaris que actuaren com a promotors d'aquests canvis i utilitzaren aquests espais com a símbol del nou poder jurisdiccional que acabaven d'adquirir.

1.- La primera etapa (segle XIII): les torres palau de planta rectangular

La primera etapa d'aquest canvi, la trobem documentada en el segle XIII i tenim testats dos exemples clars: la darrera intervenció dels Sant Vicenç al Castell de Vilassar i les reformes del Castell de Dosrius.

1.1.- La reforma dels Sant Vicenç al Castell de Vilassar

La primera referència al Castell de Vilassar apareix en un document datat el 1171, quan Pere de Sant Vicenç pactà amb Pere de Montornès una convinença per la qual li encomanà els feus de la Torre de Vilassar. La segona referència directa és del 12 de gener de 1262, quan Berenguer

de Sant Vicenç fa donació dels castells de Vilassar i Burriac al seu fill Guillem. L'estructura altmedieval de l'edifici a principis del segle XIII consistia en una torre rodona de cinc pisos amb un mur de 2 m de gruix, que actualment ocupa el centre del pati central de l'edifici i que estaria envoltada per un mur rectangular semblant a l'aspecte que presenta la Torre dels Encantats (Arenys de Mar).

La primera reforma d'aquest recinte per convertir-lo en castell palau consistiria en la construcció d'una torre de planta quadrada que se situaria al costat dret de la porta d'accés un cop s'entra al recinte sobirà del castell. Aquesta nova torre presenta una planta rectangular i estaria situada a la part externa de la muralla altmedieval sobresortint cap enfora del pla del mur. La planta baixa està dotada en tot el seu perímetre d'una sèrie d'espitlleres estretes que encara són visibles. Al primer pis és on hi hauria la sala que estaria decorada amb pintures al teginat del sostre i originàriament tindria la finestra geminada que en aquests moments es conserva en el segon pis. El trasllat possiblement es degué efectuar en una remodelació del segle XVII.

A partir de l'estudi de les pintures del teginat, sabem segur que la torre es va construir en temps de Berenguer de Sant Vicenç (1250-1273) i el seu fill Guillem de Sant Vicenç (1273-1290). La presència de l'heràldica dels Sant Vicenç i els Centelles en les pintures ens permet apropar-nos al moment de la seva construcció a finals de la dècada dels anys 50 o a l'inici de la dècada dels 60 del segle XIII.¹

1.2. - Els Cartellà, promotors del Castell de Dosrius.²

El Castell de Dosrius es troba situat en un puig de la serra del Corredor de 295 m d'altitud sobre el nivell del mar al nord del nucli de la població i on desemboquen les rieres de Rials i Canyamars.

El terme del Castell de Dosrius es crea a partir d'una divisió del terme jurisdiccional del Castell de Montalt a partir de la segona meitat del segle XI.³ El castell passarà a dependre del priorat de Sant Pere de Casserres per la cessió testamentària de Gerbert Miró al monestir, el 7 de juny de l'any 1073.⁴ La dependència de Casserres (1074-1453) portarà a

¹ Per a més informació, GRAUPERA, 2013a

² Per a més informació, GRAUPERA, 2011, pàg. 57-58

³ Per a més informació, GRAUPERA, 2000

⁴ Es tracta d'un trasllat efectuat el 1294, que fa referència a un document anterior

l'establiment una sèrie de castllans per administrar aquest feu en nom del monestir. La família Dosrius ostentaren aquest càrrec des del 1148 fins al 1277 i ho continuaren els Cartellà fins al 1437 i els Sentmenat fins al 1453, data en què van comprar al Prior del monestir de Casserres el domini directe i alodial del castell i la Baronia de Dosrius.⁵

És molt probable pensar que les grans reformes del castell es pogueren fer a partir del 1277, quan la senyoria de Dosrius estava regentada per Elisabet I (Saura?) de Dosrius que en casar-se amb Bernat de Cartellà i de Cartellà, senyor de Massanet de Vidreres i de Tordera, va fer passar la senyoria a la Casa Cartellà.

Malgrat que el castell ha estat estudiat a nivell històric, en manca un estudi a fons de l'estructura i una excavació arqueològica acurada per tal de poder establir-ne la planta, l'estructura i les dimensions. Sobre la periodificació del castell, no tenim documentades ni a nivell documental ni arqueològic, reformes ni modificacions. Les restes del castell presenten un estat de ruïna notable i resten mig amagades per la vegetació, fet que fa difícil l'observació de la planta en la seva totalitat.

La part més definida és una torre quadrada, en el cim del turó, orientada d'est a oest (16,5 x 10,7 m) amb paret d'un metre d'ample. Les parets resten visibles a nivell de fonamentació, a excepció de la paret nord que s'aixeca uns metres. En aquesta paret són visibles dues fileres d'espitlleres, les de la filada superior centrades al mig de l'espai de la filada inferior. Segurament seria una torre amb les mateixes característiques que la de Vilassar.

L'aparell està fet amb carreus de mida variada intentant fer fileres força irregulars unides amb morter de calç. La torre devia tenir dues plantes més a banda de la baixa, fet que ve indicat per l'existència d'espitlleres a la part superior i forats on anaven recolzades les bigues de fusta divisòries dels pisos.⁶ A la paret oest, es conserven dues espitlleres més, una de les quals resta sencera, d'uns 39 cm. La resta de la fortificació està molt amagada, però, malgrat tot, a la part baixa de la fortificació queden restes visibles d'estructures d'un mas annex a la torre, on s'endevinen en mig de la vegetació una sèrie d'habitacions.

datat el 7 idus de juny de l'any 13 del rei Felip (7 de juny de 1073), en què descriu la venda del Castell de Dosrius feta per Azaladaidis i Berenguer Ató a Gerbert Miró, el qual, l'any següent, el van cedir testamentàriament a Sant Pere de Casserres. (ANC-Fons Sentmenat). Agraïxo la referència a E. Subiñà.

⁵ ANC: Fons marquesos de Castellldosrius, doc. Índice 18 núm. 122. SANTOS, 2000.

⁶ JUHÉ- MARTÍ, 1992b, pàg. 489.

2.- La segona etapa (segle XIV – primera meitat del segle XV): les ampliacions dels recintes sobirans i jussans.

Durant la baixa edat mitjana es generalitzarà, en el Baix Maresme, un relleu en les famílies que ostentaven el poder nobiliari dels castells termenats. En l'etapa precedent, durant els segles XI i XII, la majoria de jurisdiccions feudals de la comarca es trobaven regentades per membres de les tradicionals famílies nobiliàries catalanes o de la baixa noblesa local, com ara els Castellvell, els Montcada o els Sant Vicenç, entre d'altres. Durant aquest període, aquestes nissagues, s'enfronten amb la conseqüent pèrdua de pes polític enfront de la monarquia i iniciaran un procés d'empobriment econòmic.⁷

El relleu en el poder, l'agafaran una sèrie de personatges que formaven part de famílies de l'alta burgesia urbana barcelonina i que es dedicaran a adquirir, per compra al rei, els drets jurisdiccionals d'aquestes antigues nissagues arruïnades a les quals hem fet referència. Molts d'ells ja ocupaven càrrecs dins els ressorts de l'aparell burocràtic de la monarquia catalana i havien acumulat fortuna i prestigi amb els beneficis generats per l'activitat burocràtica de l'estat. En aquest moment, es dedicaran a invertir la seva incipient fortuna en la compra de senyories properes a la ciutat comtal. L'objectiu no serà solament el benefici econòmic en les rendes de la terra, sinó el d'encetar un procés d'ennobliment que, moltes vegades, se segellarà amb una política matrimonial. Al rei també li interessa donar suport a aquest moviment, ja que per aquesta via aconseguirà el suport polític i econòmic d'aquesta incipient burgesia ennoblida. Gràcies al seu poder econòmic fort, aquest grup social serà usat pel rei com a aliat enfront a la tradicional alta noblesa feudal, i l'ajudarà a recuperar el seu poder autoritari perdut, aconseguint el desgast del poder de l'antiga noblesa. La majoria d'aquests nous magnats, com ja hem avançat, ocupaven alts càrrecs dins l'administració reial, com el de mestre racional, governador o conseller, entre d'altres.

Aquesta nova classe emergent que esdevindrà propietària de la majoria de senyories de la comarca,⁸ emularà les formes de l'antiga noblesa suplantada i esdevindran els promotors de la majoria de les obres d'art en

⁷ GRAUPERA, 2012a, pàg. 35-38.

⁸ Seran els Desbosch, com a senyors dels castells de Vilassar i Burriac; els Ferrer en la creada Baronia del Maresme; els Pujades i els Desplà com a senyors d'Alella i els Roudors, Fiveller i Destorrent a Teià.

aquest període. Les inversions en el camp artístic estaran dirigides bàsicament a la millora i la reforma dels antics castells, masies i cases fortes que es convertiran en segones residències, ja que el palau principal seguirà estant, en la majoria dels casos, a Barcelona, i es transformaran en els nous promotors de les obres d'art del Baix Maresme, on introduiran el nou llenguatge del gòtic a nivell plàstic. L'interès per marxar de la ciutat comtal augmenta en les temporades de pestilència, ja que, per tal d'evitar el contagi, s'establiran a la residència rural. En alguns casos, el condicionament i la conversió de castells militars en castells palau anirà complementada per la construcció de capelles privades o altars laterals en els edificis parroquials, juntament amb el pertinent mobiliari litúrgic.

2.1.- Les reformes dels Desbosch al Castell de Vilassar ⁹

L'any 1348, va morir Berenguer de Sant Vicenç, el darrer membre de la nissaga i senyor dels castells de Burriac i Vilassar. El 1352, es va posar a la venda aquest patrimoni per pagar els deutes que tenia contrets. Aquestes possessions van ser comprades per Pere Desbosch per 190.000 sous. El nou propietari formava part d'una de les famílies més importants de la ciutat de Barcelona, que havien adquirit el patrimoni a partir dels beneficis d'activitats comercials i també dels serveis prestats com a funcionaris dels comtes reis de la Corona d'Aragó. Malgrat l'adquisició de la senyoria de Vilassar i Burriac, els Desbosch van continuar tenint la residència permanent a Barcelona fins a l'extinció del llinatge al segle XVIII. El Casal dels Desbosch a Barcelona estava situat a la cantonada amb els carrers de la Mercè i el carrer Ample (des de la Mercè a les Voltes d'en Guaita - actual plaça d'Antonio López). A la comarca del Maresme, la seva activitat de promoció artística se centrarà bàsicament en les reformes del Castell de Vilassar per convertir-lo en un palau de segona residència i en la dotació del mobiliari litúrgic necessari a les parròquies de la seva jurisdicció per poder desenvolupar el culte i com a element material de visualitzar el seu domini. Aquestes obres de reforma del castell, les tenim documentades en dues etapes:

a) Les primeres obres de remodelació del recinte del Castell de Vilassar van ser efectuades en temps de Pere Desbosch després de la compra del

⁹ Per a més informació GRAUPERA,2006

1352 i van consistir en el reforçament de les defenses del castell amb la construcció d'un recinte jussà emmurallat i una barbacana, per tal d'ampliar el recinte original dels Sant Vicenç. Per fer possible aquestes obres, Pere Desbosch va voler utilitzar els seus drets senyorialis i el 4 d'agost del 1374, va assolir el compromís dels vilatans de Vilassar perquè participessin com a mà d'obra en els treballs constructius. Les obres van ser contractades als mestres d'obra Ramon Ferrer, Francesc Rispau «*magistri lambardi*» i Pere Roqueta, fuster de Barcelona, els quals van signar, el 3 d'agost del 1375, una època en poder de Guillem d'Horta, notari públic de Barcelona, on reconeixen haver rebut d'Antoni Boulès, procurador de Pere Desbosch, 7 lliures, 1 sou i 3 lliures i 75 sous 6 diners respectivament, per raó del jornal de dites obres.

b) A principis del segle XV, es detecta una segona fase de la reforma del castell que va consistir en la reforma de la part oest de l'edifici per tal de convertir-lo en un castell palau. Es va construir una sala a la planta baixa sustentada per dos arcs de diafragma, una cuina en el primer pis, dues habitacions en el segon i una torre en el tercer, a banda de les reformes de la façana. Aquestes obres continuarien enfrontant els vilatans de Vilassar i el senyor Desbosch per l'obligació que els volia imposar, de col·laborar en les obres del castell.

c) El castell, força ben conservat actualment en la seva aparença original, té una planta quadrada i la façana es troba protegida per una petita muralla amb una torre de planta circular en l'angle oest que, en l'interior, conté la sagristia de la capella. A la porta del recinte fortificat, s'hi accedeix per un pont, actualment d'obra, que supera la vall ampla i fonda que protegeix l'accés. Passada la porta, s'arriba a un recinte construït en l'ampliació del segle XIV i que es distribueix al voltant d'un pati. El parament d'aquesta porta està format per grans carreus amb sageteres en els murs i en cada un dels merlets. En el mur sud, es conserva una finestra tripartida en el pis superior, tancada amb llindes d'arc de mig punt retallats i sustentats per columnetes amb capitells gòtics, decorats amb fulles de palmera de pedra nummulítica de Girona i amb les impostes decorades amb roselles. En el centre del pati, es pot observar la façana de l'edifici. La porta del castell, construïda també amb arc de mig punt i grans dovelles, es troba protegida per un matabà en el tercer pis de la façana, que defensa la porta a plom. La façana principal, orientada a sud, presenta una sèrie de finestres gòtiques asimètriques que corresponen a les reformes del segle XV.

3.- La tercera etapa (segona meitat del segle XV): les reformes per la Guerra Civil catalana.¹⁰

Des de l'inici de la primera revolta remença, l'any 1462, s'obre un període d'incerteses i canvis en l'estructura de poder de la comarca que afecta de forma important la producció artística. Amb la Guerra Civil catalana, es produirà un canvi de la titularitat de les jurisdiccions feudals en funció dels suports d'aquests a cada un dels bàndols en conflicte. Aquesta incertesa i, a més a més, el fet de la destrucció inherent a la guerra, obre un període de poca inversió en la producció de noves obres d'art. Podem trobar l'única excepció en l'àmbit de l'arquitectura militar amb l'aparició de nous promotors vinculats a la guerra.

Des del segle XIII, a causa de la manca de recursos de la Corona catalanoaragonesa, els reis tendien a alienar els béns del patrimoni reial, entre els quals s'inclouïen els drets jurisdiccionals dels territoris. Com que aquestes alienacions es feien amb carta de gràcia (és a dir amb retrovenda), el rei, quan podia, intentava recuperar els béns alienats, el que s'anomenava lluïció o redempció. Les elits socials i econòmiques de les poblacions van intentar buscar la independència dels feudals a partir de l'ajut econòmic per materialitzar la recuperació del rei de l'antiga jurisdicció alienada. Malgrat tot, quan al rei li calia novament liquiditat financera tornava a vendre la jurisdicció als feudals segons la necessitat de suports o d'actius financers. La monarquia utilitzarà de forma sistemàtica la venda d'aquestes jurisdiccions com una forma d'obtenir recursos en una època de crisi i de fort endeutament en no poder fer front a les despeses que havia d'assumir. El cost econòmic de les repetides lluïcions deixarà exhausta moltes vegades la base popular de les poblacions que compraven aquests drets. Amb la Guerra Civil catalana, es produirà també un altre motiu en el canvi de la titularitat de les jurisdiccions feudals, la qual es produirà en funció dels suports que el rei obtingui a cada un dels bàndols.

A l'inici del conflicte, algunes de les poblacions del Baix Maresme ja s'havien pogut redimir dels feudals: Premià (1321, 1421), Teià (1362), Alella (1366), Mataró, Llanerers i Sant Vicenç de Montalt (1419 i 1453) i el terme del Castell de Vilassar i Argentona (1419). La por, per part de molts d'aquests vilatans, a tornar sota domini feudal si el rei revenia la jurisdicció del terme per motius econòmics en un futur proper, els va portar a demanar

¹⁰ Per a més informació GRAUPERA, 2012B i GRAUPERA ET ALLI , 2013B

el privilegi d'esdevenir *Carrer de Barcelona*. Aquest nou privilegi consistia que si el rei alienava la jurisdicció, aquesta passaria a la ciutat de Barcelona i a partir d'aquí gaudirien dels mateixos privilegis que els habitants de la ciutat comtal. Per aquesta raó, moltes poblacions del Maresme van obtenir el carreratge en diferents dates: Mataró, el 27 de juny de 1419 i el 8 de novembre de 1424 i els termes de Vilassar i Argentona, el 25 d'octubre de 1419. Algunes poblacions ja eren directament jurisdicció del Consell de Cent, com era el cas de Caldes d'Estrac.

El fet que moltes de les parròquies del Baix Maresme prenguessin partit en el bàndol de l'oligarquia enfront al rei en ser Carrer de Barcelona, els va repercutir negativament. Un cop acabada la guerra l'any 1472, el rei Joan II va empenyorar alguns dels termes del Baix Maresme a diversos nobles que li havien estat fidels, fet que privava de privilegis a aquestes viles i retornava la seva jurisdicció a mans de feudals. La vila de Teià va ser adjudicada al castellà Fernando de Rebolledo en agraïment als seus serveis. També el mateix any, el rei va cedir la jurisdicció d'altres poblacions del Baix Maresme a mans de Pere Joan Ferrer, que va crear la Baronia del Maresme. La família Ferrer, igual que els Desbosch formaven part de l'oligarquia barcelonina emergent en el segle XIV. Els Ferrer es troben documentats com a mercaders amb negocis importants a la mediterrània occidental (Alexandria, Rodes, Beirut...).

També aconseguirà promocionar-los en càrrecs militars, eclesiàstics o com a funcionaris reials i escrivans. Pere Joan Ferrer i Destorrent, fill i hereu dels anteriors, va néixer l'any 1431 i va tenir una adolescència plena de conflictes. Durant la Guerra Civil catalana va donar suport inicialment a la Generalitat sent nomenat general dels exèrcits i governador del Rosselló i la Cerdanya, amb l'objectiu de defensar-la de l'atac francès. L'any 1464, va participar en la campanya de Cervera, fet que li va valer la cessió de les propietats de Joan Çabastida al carrer de Mercaders de Barcelona per part del rei Pere IV, conestable de Portugal. L'any 1465, va encapçalar la flota que va atacar Maó i va socórrer Amposta l'any 1466 amb vint vaixells. Va ser nomenat governador militar de l'Empordà des del 1467 i diputat pel braç militar el 1466, representant la vila de Puigcerdà. Va ser cridat a Barcelona a declarar, acusat d'expedir guiatges i salconduits als enemics a canvi de diners. A la meitat de la guerra va canviar de bàndol, fet que s'explica, segons Oliva, pel seu casament amb Elionor Sarriera, i es va integrar des d'aquell moment a la nissaga gironina dels Sarriera, en un moment en el qual la victòria de la guerra ja s'atribuïa al bàndol realista.

Aquest canvi de bàndol li va atorgar per part del rei, una sèrie de prebendes, com el nomenament de capità i conseller reial i l'atorgament, el 20 d'agost de 1471, de la Baronia del Maresme.

La constitució d'aquesta Baronia, com hem avançat, va significar de facto el retorn a la sobirania feudal d'alguns pobles del Maresme que havien comprat anys enrere la seva independència a canvi d'una lluïció. El fet, òbviament, va generar una forta oposició per part dels vilatans, que van voler obstaculitzar la pèrdua de la llibertat aconseguida. Les parròquies empenyorades van protestar per la vulneració dels anteriors privilegis, sense que el rei Joan prengués les queixes en consideració. L'any 1479, mort el rei, transmeteren de nou les queixes al successor Ferran II, el qual amb una carta escrita a Càceres, el 16 de març de 1479, va recomanar la causa al síndic de la Cort Reial i va ordenar a Pere Joan Ferrer que aturés les hostilitats envers els homes de la seva jurisdicció. Després d'algunes negociacions, Ferran II va signar a Toledo, el 31 de juliol del 1480, un nou privilegi que tenia força de llei pactada incorporant de forma definitiva les parròquies del Baix Maresme, entre elles Mataró, a la jurisdicció reial i a la ciutat de Barcelona per la quantitat de 3.000 florins. En el cas de Teià, els privilegis no van ser promulgats fins a les Corts Reials de Salamanca, el 21 de novembre de 1505, i van ser signats pel Rei Ferran II i els veïns de Teià, Pere Noguera, Gerald Antich, Bernat Famades, Gabriel Antich i Martí i Salvador Romaguera. En aquests privilegis s'estipula la declaració de la inseparabilitat perpètua del terme de Teià de la corona; el reglament d'instauració dels càrrecs municipals (batlle, sotsbatlle, síndic, clavari i escrivà); la dependència jurídica a la Vegueria de Barcelona, i la potestat del nou comú en matèria d'impostos.

3.2.- Pere Joan Ferrer, baró del Maresme i la reforma del Castell de Burriac ¹¹

L'activitat de Pere Joan Ferrer com a promotor artístic en aquesta zona, es va centrar en l'ampliació del Castell de Burriac i les reformes pertinents per convertir-lo en un castell palau centre de la Baronia. Actualment, el castell es conserva enrunat i solament s'hi poden identificar la torre de la fortalesa, la capella presbiteral de la capella preromànica de Sant Vicenç i els fonaments dels murs de les diverses estances. Podem deduir, a partir

¹¹ Per a més informació GRAUPERA, 2011, pàg. 49-53

de les excavacions arqueològiques, que Pere Joan Ferrer va edificar el recinte jussà del castell i va construir més estances al voltant de la capella.

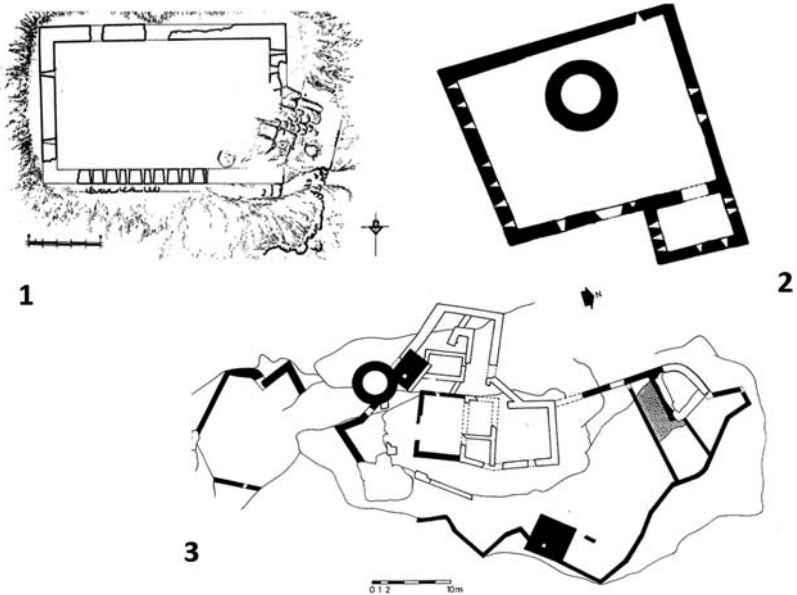
Aquest castell va ser utilitzat per Pere Joan Ferrer com a residència habitual un cop acabada la guerra, el 1472. Igual que els Desbosch, per fer els treballs de reforma i restauració del castell, va voler obligar els vassalls a dedicar-hi dos jornals per mes. Els habitants de Mataró, que havien aconseguit la independència i el títol de Carrer de Barcelona, el 8 de novembre de 1424, no se sentien obligats a fer aquestes tasques i van decidir buscar la protecció i la mediació dels consellers de Barcelona, perquè fessin arribar les protestes davant el rei Joan II. Al mes de març de 1473, el rei va decidir en sentit favorable als habitants del Maresme manant «...*esser sobresegut en les obres e guarda del Castell de Montcabrer, á les quals obres e guarda los dits homens no esser tenguts*».

Aquesta decisió reial contra els interessos del feudal van portar a demanar al monarca la seva revocació segons el testimoni d'una carta escrita per Ferrer al rei, el 24 de març del 1473, en què intentava donar raons per la seva causa. En la carta acusa els habitants de Mataró de no ajudar-lo en les obres del castell i revoltar-se contra ell: «...*perque totes les peroquies hi foren e los de mataro no vingueren ne intremateren algu fent me estar com a bestia tot lo dia, los fiu metre en una casa en la barbacana de mon Castell arestats...*». Com a conseqüència de la carta, el rei va revocar l'anterior sentència «...*quant toca a la guarda e obres de dit Castell, provehint aquell (Pere Joan Ferrer) esser restituit en possessio de les dites obres e guarda, segons aquestes coses mes largament se contenen en les dites provisions*». Els habitants de Mataró van tornar a reclamar al monarca, utilitzant el suport dels consellers de Barcelona mentre aquest es trobava a Perpinyà. Les gestions van donar el seu fruit.

El 17 de juny de 1473, Joan II va escriure a Mn. Requesens des Soler, governador general de Catalunya, per tal que estudiés detingudament la qüestió i emetés una sentència definitiva. Els consellers de Barcelona, mentre durava aquest procés van escriure tres noves cartes amb data del 20 d'agost de 1473: l'una al rei, l'altra al sotscanceller i la tercera al síndic de la ciutat, reclamant justícia a favor dels de Mataró. Desconeixem la sentència definitiva però sembla que va ser desfavorable als habitants de Mataró.

Com ja hem indicat, Pere Joan Ferrer va heretar un castell construït al segle IX però que havia estat molt malmès durant la Guerra Civil. Consistia en una sèrie de construccions a la part alta, amb una torre rodona, la capella

de Sant Vicenç, unes dependències annexes i unes habitacions amb cuina al voltant d'una cisterna a la vessant oest del cim. Pere Joan Ferrer va convertir aquestes restes en un castell palau on fixà la seva residència permanent i va construir la part jussana del castell, que fins al moment es limitava a un petit bastió al nord del puig. A partir de les excavacions arqueològiques, es van identificar catorze àmbits que configurarien l'espai castral en època de Pere Joan Ferrer. Carreras Candi explica, en la seva monografia del 1900 sobre el castell, la troballa de diferents rajoles de diferents formes i que formarien part del paviment de les reformes efectuades al segle XV. Carreras cita que se'n van trobar cinc varietats, de les quals solament presenta el dibuix de dues. Són unes rajoles decorades amb fines llaçaries aràbigues que s'alternen amb un relleu i pintades amb bandes blaves i blanques entrelligades i ornades amb grafies àrabs que creen diferents motius. En el Museu de Mataró es conserven uns alfarçons decorats amb lletres cúfiques àrabs.

Planta dels castells del baix Maresme amb canvis i intervencions arquitectòniques a la baixa edat mitjana. 1.- Castell de Dosrius. (Dibuix : E.Juhé); 2.- Castell de Vilassar de Dalt a finals del s.XIII (Dibuix: J.Graupera); 3.- Castell de Burriac (Cabrera de Mar) (Dibuix: Arqueociència).

Bibliografia

BUSQUETA, Joan; CUADRADA, Coral (1986). «Un grup social a la conquesta de l'entorn rural. Els funcionaris regis i la seva implantació en el Pla de Barcelona i en el Maresme « a *L'avenç*, núm. 94, (juny 1986), pàg. 36-41.

CATALÀ ROCA, Pere; BRASÓ, Miquel; FLUVIÀ, Armand de (1990a). «Castell de Dosrius» a *Els Castells catalans*, vol. 1., 2a ed. Barcelona: Dalmau Ed. pàg. 638-645.

CATALÀ ROCA, Pere (1990b). «Castell de Montalt» a *Els Castells catalans*, vol.1., 2a ed. Barcelona: Dalmau Ed. pàg. 705-706.

CATALÀ ROCA, Pere; BRASÓ, Miquel (1990c). «Castell de Vilassar» a *Els Castells catalans*, vol.1., 2a ed. Barcelona: Dalmau. pàg. 707-717.

GRAUPERA, Joaquim (2000). «Les restes del Castell de Montalt» a *I Jornades d'Història i d'Arqueologia i Medieval del Maresme. L'arquitectura militar medieval. Actes*. Grup d'Història del Casal, Mataró, 2000, pàg. 93-96.

GRAUPERA, Joaquim (2006). «Els Desbosch, promotors d'obres d'art en temps del gòtic» a *XXII Sessió d'Estudis Mataronins, 19 de novembre de 2005. Comunicacions presentades*. Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria; Patronat Municipal de Cultura. pàg. 71-92.

GRAUPERA, Joaquim (2012a). *L'art gòtic al Baix Maresme (segles XIII al XVI). Art i promoció artística en una zona perifèrica del comtat de Barcelona. Tesi doctoral dirigida per Francesca Español i Bertran*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament de Història de l'Art.

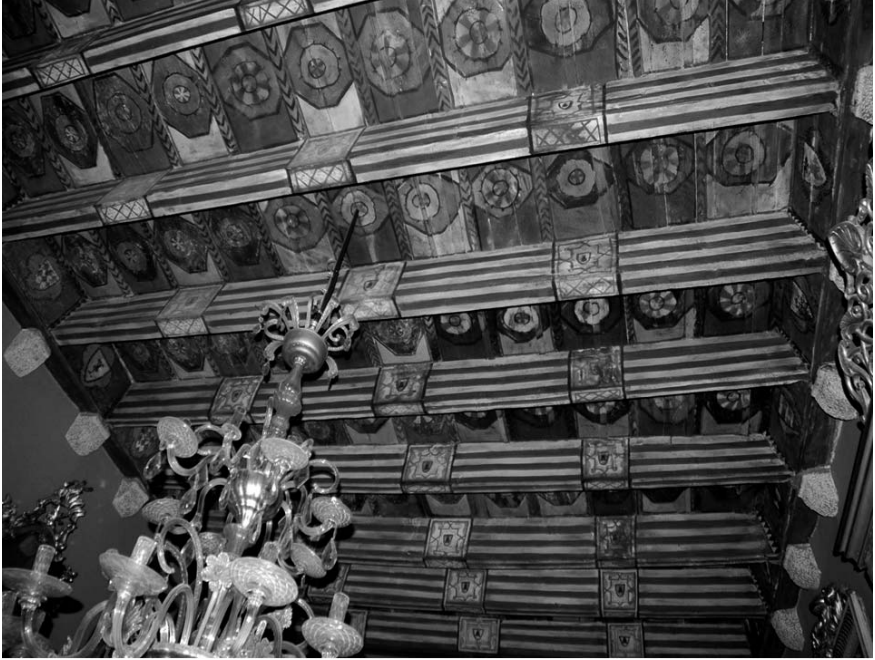
GRAUPERA, Joaquim (2012b). «La Guerra Civil al Baix Maresme» a *XXVIII Sessió d'Estudis Mataronins. 19 de novembre de 2011. Comunicacions presentades*. Mataró; Patronat Municipal de Cultura, Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, 2012. pàg. 15-18. Versió estesa en un cd adjunt.

GRAUPERA, Joaquim (2013a). «Les pintures del teginat i l'origen del Castell de Vilassar (s. XII-XIII)» a *XXIX Sessió d'Estudis Mataronins. 24 de novembre de 2012. Comunicacions presentades*. Mataró; Patronat Municipal de Cultura, Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, 2013. pàg.15-18. Versió estesa en un cd adjunt.

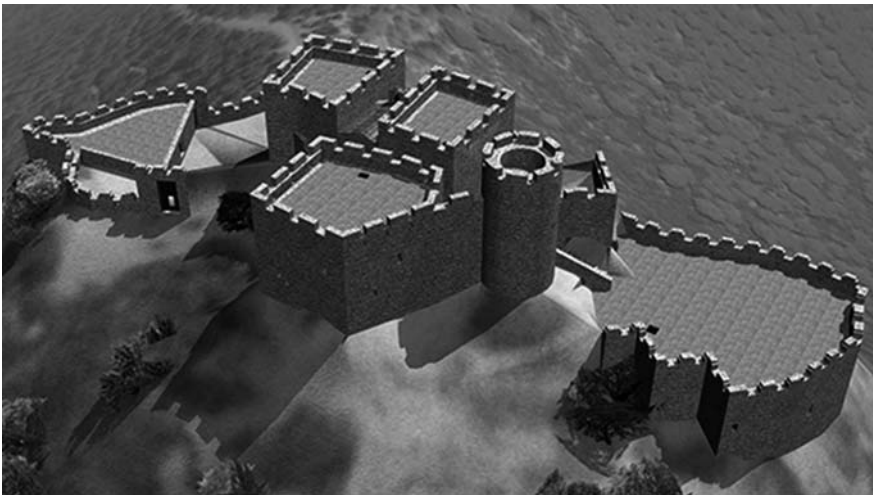
GRAUPERA, Joaquim; BOU ILLA, Joan; BOU PLA, Joan; VELLVEHÍ, Jaume. (2013 b). «La Guerra Civil catalana i el patrimoni arquitectònic» a *V Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme. EL Maresme i la conflictivitat bèl·lica. Actes*. Vilassar de Dalt: Museu Arxiu de Vilassar de Dalt. pàg. 37-47.

JUHÉ CORBALÁN, Enric; MARTÍ RIBAS, Cristina (1992b). «Castell de Dosrius» a *Catalunya romànica. Vol. XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, vol. XX. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. pàg. 488-490.

SANTOS HERMOSA, Maria Gemma (2000): «El Castell de Dosrius a l'Edat Mitjana: del senyoriu eclesiàstic a la baronia» a *Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. L'arquitectura militar medieval. Actes*. Mataró: Grup d'Història del Casal. pàg. 103-112.

Pintures del teginat de la sala noble de la torre del s.XIII del castell de Vilassar de Dalt (Fotografia: J.Graupera)

Reconstrucció del castell de Burriac (Cabrera de Mar a la baixa edat mitjana) (Dibuix: Josep Ma. Rovira)

Bellesguard: Dels orígens fins als Cabrera

Els vescomtes de Cabrera, propietaris de la residència reial de Bellesguard

ESTEBAN GALINDO LÓPEZ

Grup de Recerca Bellesguard

En trobar-nos en un cicle de comunicacions sobre torres de guaita, defenses i fortificacions, centrat en el Maresme, voldria abans de començar la meva explicació, presentar-me i explicar la idoneïtat del tema escollit, Bellesguard, ja que territorialment queda una mica lluny del lloc a estudi, la Selva i el Maresme, però, com ara sentireu, va estar lligat als vescomtes de Cabrera i Bas durant més d'un segle.

Sóc l'Esteban Galindo, historiador i membre del Grup de Recerca Bellesguard. Per aquells que no la coneguin, la casa Bellesguard, situada al barri de Sarrià - Sant Gervasi, és una de les meravelles construïdes a la ciutat de Barcelona pel gran arquitecte Antoni Gaudí.

Quan Gaudí va iniciar l'obra de Bellesguard l'any 1900, ho feia a la vora de les restes del que havia estat la residència del rei Martí I, dit l'Humà, durant els anys 1408-10. Gaudí era coneixedor d'aquest fet, i ho va demostrar en desplaçar l'antic camí que pujava fins al cementiri de Sant Gervasi que passava entre les restes de les dues torres cilíndriques del que, possiblement, havia estat el cos de guàrdia de la residència reial. Com diem, Gaudí va tenir la sensibilitat de protegir les restes i construir un viaducte per poder, així, integrar les torres dintre del que seria la futura propietat de Bellesguard.

A més a més, després de refer les torres i els panys de muralla, va col·locar un escut on es mostraven dues dates: 1409 i 1909. La primera, fa menció

al moment en què Bellesguard s'erigeix com a seu reial, almenys de facto, i la segona, 1909, es tractaria del moment en què Gaudí deixa les obres pràcticament acabades per marxar a dedicar-se a uns altres projectes.

De fet, Gaudí va voler fer un nou castell, una nova casa amb aspecte medieval que simbolitzés el retorn del Casal de Barcelona i, per tant, el retorn de la catalanitat perduda a la mort del rei Martí I i el posterior Compromís de Casp (1412), que va comportar l'arribada de la nissaga dels Trastàmara i la *manera de fer castellana*.

Hem de tenir present que Bellesguard va ser un encàrrec que li va fer Maria Sagués, vídua d'un amic seu, Jaume Figueres, i on el geni català va poder desenvolupar sense problemes el seu sentiment cap a la seva pàtria; d'aquí que la casa estigui plena de símbols que ens traslladen a aquella època gloriosa de la història catalana.

Fou precisament l'interès per dita història, pel passat de la torre de Bellesguard, el que va portar els actuals propietaris, la família Guilera, a cercar un grup d'investigadors per fer un estudi sobre la casa. Amb aquesta intenció, des de mitjans de 2012, es va crear el Grup de Recerca, un equip multidisciplinari que va apropar-se a l'obra de Gaudí des de diferents vessants. Dels molts treballs encetats pels membres de l'equip, juntament amb Manuel Medarde, coordinador del grup, vàrem encarregar-nos de la recerca històrica i arqueològica.

Com a primer objectiu, vam fer una línia de temps per conèixer els propietaris de Bellesguard, des del primer fins al darrer. Va ser una sensació molt agradable trobar un fons documental meravellós que ens va facilitar la tasca.

A l'Arxiu Parroquial de la Basílica dels Sants Just i Pastor de Barcelona (APSJP), vam descobrir els documents de la família Gualbes, últims propietaris de la torre abans de ser adquirida per la comunitat de preveres de dita església, l'any 1748. Entre els milers de documents, hi havia uns feixos de pergamins que explicaven la història de la casa, a més a més d'una extensa documentació de la mateixa família dels Gualbes, que ens mostra la rellevància històrica de Bellesguard i dels seus propietaris, entre els quals trobaríem el mateix Martí I, succeït per la seva dona, Margarida de Prades i, posteriorment, la seva cunyada Violant de Bar, vídua del germà de Martí, el rei Joan I.

Fou amb Violant que Bellesguard passà de la família reial a l'alta noblesa, de la qual destaquen els Cabrera (1446-1569), amb la il·lustre Cecília d'Urgell i de Cabrera. Finalment, dels Cabrera als Caçador (1569-1662),

succeïts pels Gualbes, per acabar a la comunitat de preveres dels sants Just i Pastor.

Aquest matí, ens centrarem a explicar l'evolució històrica de Bellesguard fins al període dels Cabrera, i farem especial menció a les dades aportades per l'arxiu dels Gualbes, ja que pensem que és una font poc coneguda en l'actualitat.

Els antecedents de Bellesguard: la Torre Vallblanc.

Des d'un punt de vista antropològic, es pot pensar que l'ocupació humana del lloc on es localitza la Torre de Bellesguard podria datar-se d'època ibèrica.¹ Si bé, a priori, aquesta afirmació, que endarrereix la cronologia fins als segles V-IV aC podria semblar força agosarada, i més si tenim en compte que de moment només disposem d'algunes peces de ceràmica ibèrica per confirmar-ho, l'equip d'investigació, en la fase prèvia, intueix que podria donar-se per diversos motius:

El primer es relaciona amb la seva situació geoestratègica. A la serra de Collserola, entre els cursos dels rius Besòs i Llobregat, Bellesguard domina el pla de Barcelona en trobar-se en una posició elevada a la serra de Vilana (173,9 m), posició que li atorga una visibilitat sobre la línia de la costa que donaria protecció i avantatge en el cas d'un atac des del mar.

Un segon condicionant, i amb una importància vital, és l'accés a l'aigua potable.² Bellesguard s'ubica a tocar del torrent de Betlem, fet que facilitaria que, en cas de pluges, que a aquesta zona mediterrània són torrencials, es doni la captació d'aigua i el seu emmagatzematge. Aquest és un aspecte primordial i la prova és que tant a la documentació medieval com a la moderna (segles XIV-XVIII) l'aigua de Bellesguard, amb la font i els dipòsits, s'esmenta de manera constant als pergamins, moltes vegades com a causa de disputes.

Coneixem, pels documents, que la zona era plena de boscos, així com de terra de conreus, per tant, l'ombra dels arbres, juntament amb l'aigua i l'alçada sobre el nivell del mar, convertien el lloc en un punt molt adient per a l'ocupació humana.

¹ GIMENO PASCUAL, X. : Noves consideracions sobre el poblament ibèric del Pla de Barcelona. Universitat Complutense. Madrid. 1980; PALET MARTÍNEZ, O.: Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època iberoromana i altmedieval, segles II-I aC- X-XII dC Centre d'arqueologia de la ciutat. Institut de Cultura, Barcelona, 1994.

² CARRERAS i CANDI, F.: Bellesguard, Real sitio de Martín I. Academia de Buenas letras de Barcelona. Vol. 2 (1902) pàg. 55-66.

Finalment, el darrer condicionant es troba en la proximitat a les canteres de Montjuïc i la serra de Collserola, llocs que proporcionarien l'aprovisionament de material constructiu per aixecar estructures defensives.

Són precisament les restes d'estructures defensives, concretament el mur³ i una torre cilíndrica,⁴ els elements que ens donen la primera cronologia de la casa Bellesguard. Les diferents intervencions arqueològiques fetes (2004/05/07/09)⁵ afirmen que aquestes estructures es corresponen al període medieval, a allò que les fonts citen com el Castell de Martí I (1398-1410), rei d'Aragó, València, Mallorca, Sardenya, Sicília, i últim comte-rei del Casal de Barcelona.

Però el nostre equip ha pogut localitzar a la basa de cimentació de les torres cilíndriques, als fonaments, una petita peça de terrissa que es col·locava entre els carreus per donar estabilitat a les fileres. Per cert, unes fileres de pedra que es troben col·locades seguint el model constructiu romà, i que perfectament podrien datar-se, per tipologia, en aquell període.

Com diem, a la part més antiga d'aquesta construcció, vam localitzar un tros de ceràmica romana d'importació, concretament *terra sigillata* sudgàlica. Es tractava de la basa d'un vas de Montans (Tarn, Midi-Pyrénées, situat a l'oest de la Graufesenque, prop de Toulouse). Per sort, la peça encara conservava la marca del terrisser, el segell, d'aquí que a aquesta ceràmica se la conegui com a *sigillata*.

A partir de dites marques i en col·laboració amb el Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, vam determinar que el terrisser amb la marca FELICIO[NIS] va produir el vas l'any 69 dC. L'excel·lència d'aquesta peça es troba en què documenta l'arribada de productes de Montans al mercat *català*, un fet no massa habitual.

³ La muralla de Martí I constitueix un mur de 40 a 50 cm d'amplada, i 13,37 m de llarg, amb una alçada màxima de 2,80 m. El material de construcció es bàsicament llicorelles de la zona amb morter de calç amb intercalacions de maons i morter de calç blanc (Memòria de la intervenció arqueològica Codi 053/09 de juliol 2009).

⁴ Es tracta d'una torre de 2,17 m. de diàmetre i 1,15 m. de radi, amb una alçada màxima conservada de 2,59 m.(Memòria de la intervenció arqueològica Codi 053/09 de juliol 2009).

⁵ Bàsicament es tracten d'intervencions d'urgència relacionades amb la neteja del viaducte d'Antoni Gaudi, es a dir, intervencions fetes a l'exterior de l'actual finca Bellesguard. La primera intervenció es va dur a terme l'any 2004 (Codi 13/10). L'any 2005 (Codi 102/05) una segona intervenció duta a terme per l'empresa VECLUS i una tercera, a l'any 2009 (Codi 053/09).

És cert que podria tractar-se d'una peça residual que hagués anat a parar a una fonamentació molt més tardana, però la datació, sumat a l'estil constructiu, ens porta a pensar que podríem parlar que dites torres, en origen, van pertànyer a un sistema de control de pas de la via *Avgusta* cap a Barcino⁶ i el camí que portava des de Collserola a Sant Cugat. A la documentació medieval, quan se citen les afrontacions de Bellesguard, es diu que pel sud limitava amb el camí reial que portava a Barcelona.

Que Bellesguard té antecedents històrics rellevants anteriors al període del rei Martí I és evident. A dita peça de ceràmica romana, sumem la troballa fortuïta de la família Guilera, a la mateixa zona dels murs que delimiten la propietat amb les torres, de dues monedes d'època musulmana.

Es tracta de felusos, dues peces de coure d'ús quotidià,⁷ que varen portar els primers conqueridors musulmans l'any 711 dC. Gràcies a l'aportació del Gabinet Numismàtic de Catalunya, hem pogut constatar que dites monedes són excepcionals al territori català i el fet de trobar-les aquí ens indica que les tropes, de camí cap al nord, cap a França, van deixar un petit destacament per assegurar el control de Barcelona.

De la mateixa manera, són dues monedes més, les que ens porten al segle XII, al període de Jaume I el Conqueridor (1218-76) i l'expansió dels comtats de Barcelona cap al sud (conquesta de Mallorca, el 1229, Menorca l'any 1231 i València, el 1238). La família Guilera ens va mostrar unes peces, trobades a la mateixa zona de les torres, que pertanyien al regnat del rei Jaume I, encunyades a València, amb una cronologia d'emissió precisa de l'any 1247.⁸

Tornem, doncs, a trobar peces de baix valor que reforcen la idea que eren monedes per a l'ús de les tropes apostades en aquest punt de control

⁶ La torre Bellesguard es troba en un punt elevat a uns 800 m. aprox. la via Augusta, ocupant la *strata Francesca* que mitjançant Collserola travessava de Barcelona cap a St Cugat del Vallès. PALLI, F: La via Augusta en Catalunya. *Faventia monografies*, 1985. UAB.

⁷ MIT CHINER, Michael: The world of Islam. Oriental Coins and their values. Hawkins Publications. London. 1977. p. 61, 77; MEDINA GÓMEZ, A.: Moneda Hispano-Musulmanas. Estudios Toledanos. Diputación Provincial de Toledo. Toledo, 1992.

⁸ A dites monedes veiem que a l'anvers apareix l'efígie del rei coronat, mirant a l'esquerra, i al revés, l'arbre o ramillet típic de la ciutat de València. CRUSAFONT i SABATER, M. Catàleg General de la moneda catalana (s. V aC- s. XX dC). Països catalans i Corona Catalano-Aragonesa. Ed. Societat Catalana d'estudis numismàtics. Institut d'estudis catalans. Barcelona, 2009. (pàg. 376, img. 2128); MATEU i LLOPIS, F.: La Seca de Valencia y las acuñaciones valencianas de los siglos XIII al XVIII. 1925.

de camins i amb les quals els soldats podien accedir als productes de primera necessitat com el menjar.

Resumint el que hem dit fins ara, podem concretar que el lloc de Bellesguard, per la seva situació geoestratègica va estar ocupat des d'època iberoromana. Per la seva proximitat a les vies principals d'entrada a *Barcino* es va convertir en un punt de control dels accessos a Barcelona, amb una primera estructura consistent en una torre cilíndrica, que en època medieval es reforça amb murs perimetrals i més torres, fins a esdevenir un lloc prou segur com perquè el rei Martí hi establís la seva residència.

Arribem, doncs, al període del rei Martí I (1356-1410), fill segon del rei Pere el Cerimoniós i d'Elionor de Sicília. El seu caràcter afable, pacient i negociador li ha valgut el sobrenom *d'Humà*, però els seus coetanis el van conèixer pel motiu de *l'Eclesiàstic* perquè era molt devot. A la mort del seu germà, Joan I el Caçador (1350-1396), l'any 1396, el succeeix al tron a l'edat de 40 anys.

Martí I era un home malaltís que patia seriosos problemes pulmonars i respiratoris. Per recomanació del seu canceller Bernat Metge, reconegut prosista català, el monarca comprà la finca de Vallblanc per establir la seva residència d'estiu fora de les muralles de Barcelona.⁹

La correspondència del propi Martí I,¹⁰ ens diu que l'any 1408, concretament el dia 13 d'octubre, va adquirir una finca que ja hi era

⁹ Segurament el rei ja coneixia la torre Vallblanc, perquè en diverses ocasions va passar dies en d'altres de properes, com és el cas de la casa de Joan Fivaller o la de Guillem de Busquets, prop del monestir de Pedralbes. Cal recordar que els reis de la corona catalanoaragonesa, des del segle XIII, disposaven de la residència reial a Valldaura (Cerdanyola del Vallès), que segons les fonts era un lloc agrest. Allà, l'any 1150, s'havia fundat un cenobi cistercenc, però l'any 1169 els monjos van marxar. Des de l'any 1405, el rei Martí cercava una residència més afable i propera a Barcelona, buscant per la zona de Sarrià i Pedralbes.

¹⁰ ACA, reg. 2252, fol. 19, 36, 49, 56, 59, 86,103; reg. 2251, fol. 135; FERRER i MALLOL, M. T.: La ciudad de Barcelona durante el reinado de Martín el Humano. Tesis doctoral 63-I. UB, Barcelona. 1963. Tota la correspondència del rei produïda a Bellesguard va ser feta pel seu secretari, l'il·lustre Bernat Metge (1340/46-1413), qui fa una bonica descripció de l'arribada a port de les naus victorioses del príncep Martí el Jove sobre San Luri a Sardenya, destacant la torre i la finestra des d'on el rei veia l'arribada dels vaixells (Col·lecció de documents inèdits de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, vol. 1, pàg. 116).

¹¹ ACA, reg. 2252, fol. 12. Tradicionalment, esguard s'ha traduït com vista, així el topònim quedaria com a *Bona Vista*, fent referència a la panoràmica ja indicada sobre el pla de Barcelona. Si a aquesta carta apareix separat, a la carta datada el 4 de maig de 1409, ja s'escriu tot junt *Bellesguard* (ACA, reg. 2252, fol. 49)

construïda, a la qual li va donar el nom de Bell Esguard,¹¹ i en va ordenar, el 1409, la restauració.¹²

Sabem per aquesta correspondència que el rei va constituir Bellesguard com el seu lloc de residència, principalment els anys 1409 i 1410.¹³ Es aquí on el 14 de juliol de l'any 1409, Jaume Roure i Joan Bartomeu li comuniquen el triomf del seu fill Martí a Sardenya.

Poc temps després, el 25 de juliol de l'any 1409, rep la notícia de la mort del seu fill i hereu Martí el Jove (1356-1409) després de contraure la malària.¹⁴

En un desesperat intent de tenir nova descendència, el monarca es casà a Bellesguard amb la jove Margarita de Prades (1387-1429), filla del comte de Prades i Joana de Cabrera. Aquest casament del comte-rei es va celebrar a la capella¹⁵ del Castell de Bellesguard (ACA, reg. 2251, fol. 135), el 17 de setembre de 1409,¹⁶ acte al qual va assistir el mateix papa d'Avinyó Benet XIII que fugia de la pesta de Perpinyà i oficiada uns dies després pel fra Vicenç Ferrer (1350-1419) futur sant.

Per la documentació treballada a l'Arxiu dels Sants Just i Pastor, on destaquem el pergami de compra de la finca, coneixem com era.¹⁷ No es tracta d'una construcció *ex novo*, sinó que el rei només fa adequar-la a la seva nova categoria com a seu reial. Al document de compra, explica que té una extensió de 40 hectàrees i també cita una torre que pel rei és un lloc especial.¹⁸

¹² Martí I ordena, en una missiva al maig de 1409, al seu majordom, Jaume Sala, la restauració de l'edifici. Per les tasques de restauració va requerir aquest mateix 1409, la presència de vint sards per treballar a l'obra (ACA, reg. 2252, fol. 103), treballs que va visitar personalment diverses vegades (ACA, reg. 2252, fol. 56). Les obres, les dirigia Jaume Sala, citat amb la categoria d'*obrer maior* (ACA, reg. 2252, fol. 49). Dites tasques no només es van centrar en la restauració de l'edifici, sinó que es varen acompanyar d'un guarniment de la zona exterior. Per tal efecte, va fer portar un esclau des de Mallorca per fer les tasques de jardineria i hi va col·locar arbres fruiters (peres deiventó, empelts de maçanets de Tاراçona i raïms de salvar de Casp)(ACA, reg. 2252, fol. 12).

¹³ Sabem que el rei procurava passar els estius en zones on mitigar la sufocant calor de l'estiu. A Bellesguard, amb una frondosa pineda i una marinada suficient, el monarca va trobar un lloc adient.

¹⁴ GARRIDO i VALLS, J.D.: Vida i regnat de Martí I. Rafael Dalmau, Barcelona, 2010.

¹⁵ Ja es té constància d'aquest lloc a la carta del rei, datada el tretze de juny de 1409, on li demana a l'abat de Santes Creus un monjo per l'ofici de la seva capella (ACA, reg. 2252, fol. 86).

¹⁶ La cerimònia es va celebrar a la intimitat com a conseqüència de la recent mort del príncep Martí a Càller (Cagliari).

¹⁷ APSJP, Llibre dels Gualbes, núm. 8, pàg. 9.

¹⁸ ACA, reg. 2252, fol. 54, cita que a la torre, a la finestra predilecta, redacta una ordre de pagament per unes cortines comprades a Flandes per guarnir Bellesguard.

El 13 de maig de 1410, va morir el rei Martí I al convent de Valldonzella, sense descendència i sense haver nomenat successor. S'inicia un període d'interregne que finalitza amb el Compromís de Casp (1412), pel qual és proclamat rei el seu nebot, Ferran d'Antequera, de la nissaga castellana dels Trastàmara.

La seva vídua, Margarida de Prades va cedir Bellesguard el 1422 a particulars. Comença aquí un períple que passa per diferents propietaris, com Elionor de Cervelló, que quan morí la reina Violant¹⁹ al 1431, fou marmessora del seu testament i en virtut d'aquest, va vendre Bellesguard a Francesc Desvall el 12 de maig de 1441 (APSJP, llib. Bell. doc. 6) qui, alhora, cedeix la propietat a Joan de Castanyó, el mateix any 1441. Poc més de cinc anys després, Joan de Castenyó la ven a Cecília d'Urgell i de Cabrera (APSJP, llib. Bell. doc. 13).

Ens aturem en aquesta venda per la importància del personatge. Cecília d'Urgell i de Cabrera (ca 1380-1460), fou filla de Pere d'Aragó i d'Urgell i de Margarida de Montferrat i dona de Bernat IV de Cabrera, vescomte de Cabrera i Bas (1352-1423).

La seva vinculació amb Martí va ser molt estreta, en el moment que va ser triada com a candidata a casar-se amb ell, l'any 1409, però segons diu Lorenzo Valla no la va triar per no donar més poder al comte d'Urgell.²⁰

Com ja hem dit, era germana de l'aspirant a la Corona d'Aragó, Jaume II d'Urgell, el Dissortat, i per tant va viure els anys transcendents de la mort del rei Martí sense haver nomenat successor. Ella es va veure arrossegada per la caiguda del seu germà, sofrint detencions, presó i una vida errant i miserable després del Compromís de Casp,²¹ i va patir la pèrdua dels seus béns i la confiscació del comtat.²²

Les penúries econòmiques de Cecília es van alleugerir en el moment de casar-se amb Bernat de Cabrera. Durant aquest conflicte de l'interregne, ell va romandre a Sicília, en el càrrec de mestre justicier. Bernat ja hauria

¹⁹ Margarida abandona Bellesguard l'any 1420, en part pels costos que suposava mantenir la residència reial i també pels deutes. Una de les seves creditors havia estat la seva cunyada Violant de Bar, vídua de Joan I, que li va deixar mil florins i com que no cobrava li va embargar i es va quedar amb Bellesguard. De fet, Violant es va quedar a viure a Bellesguard, on va morir, el 3 de juliol de 1431.

²⁰ VALLA, L.: Historia de Fernando de Aragón, Akal, Madrid, 2002, pàg. 134.

²¹ COSTAFREDA PUIGPINÓS, Virginia: «Cecília d'Urgell, germana de Jaume el dissortat, darrera representant d'aquesta família comtal a Catalunya», a URTX, 25 (2011).

²² BOFARULL, M.: Proceso contra el último conde de Urgell y su familia. Colección de documentos inéditos del ACA, núm. 46, v.I, pàg. 112,115 i 381.

volgut casar-se amb Cecília abans, però la mare de Cecília, Margarida de Montferrat, s'hi va oposar.

Va ser amb la mort d'aquesta, l'any 1420, que es redacten els capítols matrimonials, a Sant Llorenç de Maçanet, de Cecília i Bernat de Cabrera, comte de Mòdica i justicier de Sicília.²³ En els capítols, el comte deixava unes bones rendes a Cecília de per vida, sempre i quan no es tornés a casar.

Cecília va ser present l'any 1431, a les exèquies de la reina Violant de Bar, morta a Bellesguard, que en aquells moments era propietat d'Elionor de Cervelló, la seva dama de confiança.

Aquest any 1431, Cecília vivia a la plaça de Santa Anna de Barcelona on va rebre una quantitat de diners,²⁴ amb els quals, juntament amb els cobrats del llegat testamentari del seu marit, mort al setembre de 1423, compra, el dia 11 de febrer de 1446, la torre Bellesguard per 2.374 lliures.²⁵ Allà va anar a viure fins a la seva mort, l'any 1460.

Al seu testament, fet el 31 de desembre de 1457, llegit el 24 d'octubre de 1460,²⁶ es fa constar que l'acte es duu a terme a «*la cambra anomenada del senyor rei*». Possiblement aquesta denominació li ve donada per ser la sala més noble de l'edifici, la utilitzada per Martí I i que les fonts citen: «*sive turri de Pulcro Spectu sive / de Bellsguart, quae sita est in parrochia de Sarriano, in quadam / camera eiusdem turris vocata camera domini regis*» (AHPB, Francesc Matella, *Primus liber testamentorum et aliarum ultimarum voluntatum*, (1441-1468), 179/26, fol. 96-98).

En aquest testament, Cecília nomenava hereu de la torre Bellesguard al seu fillastre Bernat Joan de Cabrera. A partir d'aquí, la nostra investigació encara no pot aportar gaire dades dels Cabrera, ja que resta pendent el buidatge de l'Arxiu dels Sants Just i Pastor sobre aquest període i a partir d'aquest podríem conèixer dades com si van residir a Bellesguard alguna vegada, si van fer modificacions a la torre, etc.

Sí que sabem que la van mantenir com a propietat de la família, ja que després de diverses generacions, la torre de Bellesguard va anar als Cassador, amb la venda de Lluís Enríquez de Cabrera a Francesc de

²³ ADM, Fons Cabrera i Bas, r. 977, f. 13-20.

²⁴ ADM, Fons Cabrera i Bas, ref. 982, f. 675-678.

²⁵ APSJP, Fons Gualbes, Llibre de Bellesguard, f. 19.

²⁶ AHPB, Francesc Matella, *Primus liber testamentorum et aliarum ultimarum voluntatum* (1441-1468), 179/26, fol. 96-98.

Cassador l'any 1569,²⁷ per tant, Bellesguard va romandre en possessió dels Cabrera durant 123 anys.

És en aquest moment, finals del segle XVI, que disposem d'una valuosa descripció de la torre Bellesguard feta per Dionís de Jorba²⁸ (1589) qui explica que «*cerca de Pedralbes hay muchas torres de señores particulares y un castillo nombrado de Bellesguarde, antiguamente de los reyes de Aragón, el cual está cercado de sus murallas y torres: un gran patio, una fuente y cisterna, un huerto muy lindo y una lonja con columnas y insignias de reyes de Aragón; una capilla, dos galerías con veinticuatro ventanas, donde se puede ver Barcelona y el mar, una sala de armas, la cárcel, capilla, reloj; y es un lugar muy sano*». D'aquesta descripció caldria destacar que el recinte es troba «*cercado de sus murallas y torres*», muralles perimetrals que envoltaven tot el recinte.

Com es pot veure, la història de Bellesguard té molt recorregut i encara és objecte d'estudi. Segur que ens continuarà proporcionant dades molt rellevants, especialment de l'època moderna, on van deixar la seva empremta fets tan importants com la Guerra dels Segadors,²⁹ o els fets de 1714.³⁰

²⁷ APSJP, Llibre de Bellesguard, doc. 14, amb data del 12 d'abril de 1569, on es diu que Gregori de Salazar, procurador general de Lluís Enríquez de Cabrera entrega possessió a Francesc Cassador, «procura que substitueix Gregori de Salazar a Jerònim Montagut, canonge de la seu de Barcelona, per entregar possessió de Bellesguard a Francesc de Cassador». L'entrega es fa efectiva el 29 d'abril.

²⁸ Dionís de Jorba, *Descripción de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*. Publicaciones Abella, Madrid, 1988.

²⁹ En un document de venda de la torre, amb data del 2 de maig de 1662, es fa menció és la Guerra dels Segadors (1640-52), i explica que «*el terrible conflicte*» va deixar Bellesguard molt malmesa. Això reafirma la nostra proposta que a Bellesguard van quedar reflectits la major part dels fets importants de la història de Catalunya, com va ser l'ordre de Felip IV, una vegada acabada la guerra, de fer volar totes les torres de vigilància i defensa des de Sarrià fins a Horta.

³ Amb motiu del Tricentenari, vam tenir l'oportunitat de donar a conèixer el paper de Bellesguard dintre del conflicte i especialment el del seu propietari de llavors, Joan Ferrer Bonaventura de Gualbes i Copons.

Defensant el territori

Torres, muralles, castells i fortificacions d'època moderna

MONTSE VIADER I CROUS

Historiadora de l'Art i tècnica de patrimoni
Ajuntament d'Hostalric

Pere III el Cerimoniós fou el rei que durant el seu mandat (1336-1387) va fer construir fortificacions, no tan sols a Barcelona ciutat, engrandint i ampliant les muralles, sinó també a diverses viles i ciutats de Catalunya. Alguns exemples de recintes emmurallats com Montblanc, Tossa de Mar, Hostalric i la muralla que envolta el monestir de Poblet, entre altres, són d'aquest període.

Per defensar un territori, es creà una densa malla fortificada a base de torres de guaita, viles emmurallades i castells. Des de les cultures antigues, passant per les clàssiques, Grècia i Roma, les muralles foren un element definitori de les ciutats. A l'època medieval, amb el naixement del món urbà, les muralles apareixien com un dels elements més importants d'una vila o ciutat. Aquestes tenien dues funcions: la defensiva, les muralles tenien torres i camí de ronda per defensar-se de possibles enemics; i la de força, les ciutats que tenien muralles demostraven el prestigi i el poder econòmic que tenien.

Les ciutats emmurallades tenien portes per entrar i sortir del recinte. Aquests accessos marcaven el traçat viari i delimitaven el perímetre urbà amb la relació de dins i fora. La porta de la muralla de la ciutat medieval era el lloc de trobada i de transaccions comercials. Sovint, a

prop d'aquest lloc se celebrava el mercat setmanal.¹ També tenien una funció fiscal, les portes servien per recaptar impostos sobre les mercaderies que entraven o sortien de la vila o la ciutat. I a nivell jurídic, es diferenciava entre els residents de la vila i els que vivien als afores, sòl urbà i sòl agrícola.

El rei Pere el Cerimoniós s'ocupà també de la defensa de les costes que començaven a rebre ràtzies per part de la pirateria nord-africana. La construcció de torres de guaita fou conseqüència d'aquesta política defensiva. El 1384, el rei Pere va promulgar un ban que reglamentava els senyals que s'havien de fer per anunciar la presència de l'enemic: «*gran foc de nit i fumarada de dia, i amb corns. Tants focs i fumarades successius com grups de cent contraris haguessin desembarcat. Aquest sistema es va mantenir durant segles i d'aquí prové la dita popular, moros a la costa.*»

Les torres de guaita, de moros, talaies o de sentinella, són estructures aïllades. La seva funció principal era assegurar un lloc alt i segur des d'on poder observar el mar i en alguns casos també camins i poder avisar en cas de perill. Majoritàriament, són cilíndriques amb dues o tres plantes interiors. Les alçades són diverses amb un màxim de 30 m i amb diàmetres de 6 m o 8 m. Els murs, d'un gruix entre 1.50 m i 2.50 m, eren construïdes amb filades cilíndriques de carreus de pedra i reblerts d'argamassa de morter de calç, sorra i pedres.

En època moderna, els vells masos es van substituir per nous casals més grans amb portals adovellats i finestrals de pedra picada i en molts casos les antigues torres de defensa quedaren adossades al mas. Aquestes torres tenien la funcionalitat de resguardar la gent en cas d'una incursió corsària o qualsevol altra situació de perill. També es fortificaren els grans casals amb matacans² i garites volades en cantoneres i, fins i tot, es fortificaren algunes esglésies parroquials. Per exemple, a l'Alt Maresme, les d'Arenys de Munt, Calella, Pineda, Sant Genís de Palafolls i Lloret.

Al llarg de l'època medieval els castells foren els sentinelles encarregats de vetllar per la seguretat d'un territori. Molts d'aquests castells roquers van anar quedant obsolets o reduïts a una activitat marginal o circumstancial

¹ El rei Jaume I va donar llicència al vescomte Guerau de Cabrera per celebrar mercat a la seva vila senyorial d'Hostalric, els dimarts de cada setmana, el 18 d'octubre de 1242.

² El matacà o lladronera era una estructura que coronava una muralla, torre o portal. Sobresortint del mur i amb el sòl espitllerat o buit, a fi i efecte de poder disparar projectils, sagetes, pedres, líquids... als enemics que s'apropaven o volien entrar.

en cas de conflicte. Les *forces* eren recintes que no estaven pensats per a guarnicions permanents, sinó per a accions defensives puntuals. El ràpid desenvolupament de l'artilleria posà en qüestió les velles i obsoletes tecnologies militars de l'època medieval. El desenvolupament i el desplegament del potencial poliorcètic durant l'època moderna va arribar amb data de caducitat i les noves tecnologies van durar poc temps, ja que també quedaren obsoletes per l'avenç tecnològic poliorcètic. Fins a finals del segle XV, es mantenen les velles fortificacions i els recintes emmurallats. Els canvis en les fortificacions es van començar a fer en funció de les necessitats, les possibilitats i els recursos econòmics que tenien.

Als recintes emmurallats, els panys de muralla foren reforçats amb torres i bestorres,³ apareguren merlets més operatius, amb portelles de fusta entre merlet i merlet, foren obertes espitlleres aptes per disparar amb armes de foc i s'aprofundí el fossat (vall). Van proliferar les torres poligonals que facilitaren l'entrega amb la muralla i reduïren els angles morts.

A Europa, a finals del segle XV, es van portar a terme molts canvis en les estratègies militars. Això comportà canvis formals en les construccions de les fortificacions que fins aleshores s'havien mantingut gairebé inalterades. La millora de les armes de foc, especialment de les peces d'artilleria que des del darrer terç del segle XV disparaven projectils de ferro⁴ i la fabricació de canons de bronze, més lleugers i fiables, juntament amb el nou estil de fer la guerra, els setges, van fer que la capacitat de les fortificacions per resistir el setge d'exèrcits més nombrosos i forts fos notòria. Aquestes novetats van arribar a Catalunya coincidint amb l'enfrontament entre Ferran II d'Aragó i Carles VIII de França, pel regne de Nàpols.

Dels antics castells roquers -Montsoriu, Burriac- que quedaren obsolets, es passà a noves construccions que s'adaptaren a la nova artilleria. El Castell de Salses, a la Catalunya Nord, és un clar exemple de fortificació de transició. El seu origen i estil medieval, amb les noves incorporacions fetes a finals del segle XV fruit de les necessitats del moment, van fer que el que avui veiem sigui la construcció feta, el 1497, per l'enginyer Francisco Ramiro Lopez. Aquesta fortificació suposà la introducció a Catalunya dels darrers avenços en poliorcètica.

³ Era una torre de planta semicircular que normalment estava oberta per la part del darrere.

⁴ El projectil de pedra utilitzat en època medieval es fragmentava contra la muralla, mentre que el de ferro colat no. Aquest canvi fou el responsable que les estructures defensives medievals quedessin obsoletes.

Després del Castell de Salses es varen construir la Ciutadella de Perpinyà i el Castell de la Trinitat de Roses. Aquestes construccions posaven al dia les defenses de la frontera dels comtats de Rosselló i la Cerdanya, donant pas definitivament a la fortificació amb baluards.

L'ús massiu de les armes de foc va fer necessària l'aplicació de nous elements arquitectònics de defensa a les fortificacions d'època moderna. Per ampliar la seva efectivitat, es van construir perímetres poligonals de muralles amb bastions pentagonals que remataven totes les cantonades per eliminar els angles morts. Això, juntament amb els baluards i revellins o mitges llunes, avançats al cos de la muralla, van fer que fos molt efectiu. Aquest model es va difondre per tot Europa, sobretot per part d'enginyers italians, i per aquest motiu porta el nom de *tràça italiana*.

Tot aquest conjunt d'innovacions no varen tardar a arribar a Catalunya. A partir del segle XVI, es van construir fortaleses modernes preparades per respondre a les noves necessitats bèl·liques. Aquestes seran construccions amb baluards i amb capacitat, en alguns casos, per acollir un nombre elevat de tropes.

Les obres de fortificació d'època moderna es poden agrupar segons la seva funcionalitat: les efectuades per a la defensa o el control dels nuclis de població; les construïdes per tal de mantenir el control sobre les vies de comunicació; les destinades a salvaguardar les fronteres, i les que protegien els ports.

Amb la Pau dels Pirineus es va posar fi, el 1659, a la Guerra dels Segadors. El tractat imposà el retrocés de la frontera entre les monarquies francesa i espanyola als actuals límits i amb això va desaparèixer l'antiga frontera de Perpinyà i va començar la modernització de les fortificacions catalanes.

Altrament, no va ser fins a finals del segle XVII i començaments del segle XVIII, amb ocasió de la Guerra de Successió (1705-1714) que aquestes fortificacions van prendre la configuració que, amb més o menys bon estat de conservació, ha arribat fins a avui. Així doncs, les fortificacions que encara actualment podem veure són: la fortalesa de Bellegarde a Le Perthus, la del Castell de Sant Ferran de Figueres, la Ciutadella de Roses, el Castell de Montjuïc de Girona, el Fort de Sant Julià de Ramis, el Castell d'Hostalric, el Castell de Montjuïc de Barcelona, baluards de l'antiga fortificació de Tarragona, el Castell de la Suda de Tortosa, el Castell de Cardona, la Ciutadella de Lleida, la Fortalesa de Berga, el conjunt de Castellciutat de La Seu d'Urgell i el fort Lagarde de Prats de Molló.

Castell d'Hostalric

Per defensar l'antiga Via Augusta, el marquès de la Mina va optar per una defensa que cobrís tota aquesta zona, d'aquesta manera es barraria el pas a qualsevol enemic que vingués del nord. Així es va construir la gran fortalesa de Sant Ferran de Figueres que, juntament amb el suport de la de Roses, Girona i Hostalric, impediria l'avenç a la ciutat de Barcelona. Calia reconstruir o remodelar les fortificacions per poder aguantar llargs setges i per allotjar grans quantitats de tropes. Per això, era necessari dotar d'infraestructures aquestes forteses, bàsicament de cisternes, magatzems i espais per allotjar les tropes. En aquest temps s'estimava que els magatzems i les cisternes havien de garantir i suportar un setge de tres mesos. El Castell d'Hostalric durant la Guerra del Francès va aguantar un setge de quatre mesos.

La dificultat més important que tenien aquestes obres de fortificació era el finançament de la construcció, ja que feien falta molts recursos econòmics i la corona no disposava de tants. Majoritàriament, els recursos varen anar destinats a les tres grans obres de l'època: Sant Ferran de Figueres, Montjuïc de Barcelona i la Ciutadella de Barcelona. Les altres varen haver de fer mans i mànigues per poder subsistir.

Les fortificacions amb baluards es varen mantenir fins a mitjan segle XIX. La seva desaparició va ser deguda, no tan sols al desenvolupament de la metal·lúrgica, l'aparició de la artilleria ratllada i els nous projectils explosius, sinó també a la química. El 1860, va aparèixer la pólvora sense fum, que tenia molta més força d'explosió que la pólvora negra. Així, aparegueren les forteses poligonals més adaptades al nou sistema d'armament. A Catalunya només hi ha el Fort de Sant Julià de Ramis, a prop de Girona, que fou construït entre 1897 i 1916. Després de la Segona Guerra Mundial, les fortificacions tal qual s'havien construït, des de feia segles, varen quedar del tot obsoletes i abandonades a la seva sort, algunes fins i tot van acabar desapareixent.

Bibliografia

ALFARO GUIXOT, Joan Manuel: *Dues hores a ...El Castell d'Hostalric*. Girona: Les Fortaleses Catalanes, 2007.

- *Dues hores a ... El Castell de Sant Ferran de Figueres*. Girona: Les Fortaleses Catalanes, 2007

BORRELL, Miquel; FIGUERAS, Narcís; LLINÀS, Joan; MALLORQUÍ, Elvis; MERINO, Jordi. *Deu llegües de pols i roderes. El camí ral, de Girona al Tordera*. Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans, 2005 (Col·lecció Estudis i Textos; 10).

LLACH, Emma i PUIG, Neus. «L'arxiu del Vescomtat de Cabrera i Bas, Comtat d'Osona i de Mòdica». *Quaderns de la Selva*, 17. 2005.

MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro: «Els orígens del mercat i de la vila nova d'Hostalric (1242-1243)» *Acta Hostalrici* N.1, 2008.

- *El poder feudal, els seus agents i el territori. El Vescomtat de Cabrera (1199-1423)* Centre d'Estudis Selvatans (Estudis i textos, 15) Santa Coloma de Farners, 2012

PONS i GURI, Josep M. «Hostalric, capital i arxiu del Vescomtat de Cabrera» *Quaderns de la Selva*, 14. 2002.

VV.AA: Fortificaciones. Intervenciones en el patrimonio defensivo. Actas de las jornadas Internacionales sobre la intervención en el Patrimonio Arquitectónico. COAC, 2011.

La Torre de Can Gelmà o Jalmar Tordera / Fogars de la Selva

Estat de la qüestió (1999-2015)¹

JOAN BOU I ILLA, JOAN BOU I PLA, JAUME VELLVEHÍ I ALTIMIRA

Grup d'Història del Casal de Mataró

Introducció

L'any 1999 es van celebrar a Mataró les Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme, organitzades pel Grup d'Història del Casal i dedicades en aquella ocasió a l'arquitectura militar. En aquelles Jornades vam presentar una comunicació, donant notícia de la Torre de Can Jalmar.² Si bé en aquell moment ja ens fèiem ressò de la necessitat d'una intervenció arqueològica que pogués precisar el context fundacional de la construcció, quinze anys després aquesta no s'ha produït.

Ens cal fer dues precisions prèvies. La primera és amb relació al nom. Al llarg dels segles apareix a la documentació amb formes diverses: la més tradicional i popular avui, Jalmar, Jaumar o Gelmar, per bé que la forma lingüísticament correcta seria Gelmà. Per aquesta raó sempre que ens hi referirem en present ho farem amb la forma normativa i quan ens hi referirem amb relació al passat respectarem la forma emprada en la

¹ Hem d'agrair als amics Jesús Rodríguez i Sergi Alcalde els seus comentaris i valuoses aportacions i que ens acompanyaren en una de les diverses visites a la torre, així com els de l'Alejandro Martínez.

² VELLVEHÍ i ALTIMIRA, Jaume (2000). «Notícia d'una fortificació inèdita: Can Jalmar o Gelmar. Tordera (Maresme).» A *L'arquitectura militar medieval. Actes de les Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme*. Grup d'Història del Casal, Mataró, Mataró, pàg. 97-101.

documentació, però en qualsevol cas sempre es tractarà del mateix antropònim i/o topònim.

La segona, fa referència al terme municipal a què pertany. Històricament, ha format part de la parròquia de Sant Esteve de Tordera per bé que en la divisòria del terme municipal amb el de Fogars de la Selva. De fet actualment, la partió passa per davant de Can Gelmà on hi ha, precisament, una de les fites tal i com recull la Resolució GRI/1654/2011, de 8 de juny, per la qual es dóna publicitat a la delimitació entre els termes municipals de Fogars de la Selva i de Tordera:

«Fita 2: se situa a la casa de Can Jalmar Vell, a l'eix de la porta d'accés a la casa esmentada. La línia de terme reconeguda entre les fites primera i segona és la recta compresa entre totes dues. Les coordenades UTM ED50 31T són: X: 475352,1 i Y: 4619840,7.»

Aquesta delimitació semblaria deixar-nos en terme de Fogars la torre i en el de Tordera la masia, fet que sovint provoca una adscripció confusa per la dificultat a precisar la pertinença a un terme o un altre. Així ho veiem per exemple, en el plànol de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya on tant la torre com el mas formen part del terme de Tordera. En canvi, per a l'Ajuntament de Fogars de la Selva tot és molt més clar i forma en el seu terme municipal. És per això que segons el Nou Pla d'Ordenació Urbanística Municipal de Fogars de la Selva, revisat l'any 2012, Can Gelmà consta com a Bé Catalogat en nivell 3 Béns Culturals d'Interès Municipal (BCIM) mentre que la Torre de Can Gelmà ho és a més a més en nivell 5, com a Àrea d'expectativa arqueològica.

D'altra banda, cosa que haurien de tenir present els ajuntaments afectats, cal tenir en compte que la torre estaria protegida de facto pel Decret 22/04/1949 en tractar-se d'una fortificació defensiva i com a Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) per la Llei del *patrimonio histórico español* de 25 de juny de 1985. Per la qual cosa i com recull el Decret «*Artículo segundo - Los Ayuntamientos en cuyo término municipal se conserven estos edificios son responsables de todo daño que pudiera sobrevenirles.*»

La Torre de Can Gelmà

Trobarem la torre dalt d'un petit turó de 50 m d'alçada a uns centenars de metres de la masia de Can Gelmà i oculta enmig de la boscúria. Aquest

turó fou seccionat en construir-se la línia ferroviària i va quedar en un costat de la línia el mas i en l'altre el bosc i la torre. Tradicionalment, s'ha identificat la torre amb el nom de la casa: Can Gelmà de la Torre, per bé que, com veurem, la singularitat de la torre no es reflecteix en la documentació. Cal no confondre la construcció en qüestió, ja que la masia havia tingut una torre del segle XVI adossada, de la qual actualment encara es conserven vestigis. D'altra banda, algun testimoni oral del veïnat ens ha identificat la torre amb el topònim *La Torre dels moros* dissociant-la de la masia, tot recordant aquest indret en la seva infància, que ja estava en el mateix estat de ruïna actual.

A més a més, si imaginem l'emplaçament estratègic de la torre dalt d'un turó erm, sense bosc ni brolla, i ens atenem a l'alçada que s'endevina de la construcció, més de 8 metres, l'edifici devia ser impressionant i amb prou personalitat com per desvincular el nom del de la masia.

L'entorn que emmarca l'emplaçament de la torre és força significatiu per la visibilitat sobre el territori. El petit promontori on s'aixeca està situat en una torta de la Tordera, que circula al seu peu i des de dalt es controla visualment el territori en unes distàncies considerables. També es controla el pas natural del riu conegut des de l'edat mitjana amb el nom de Pas de la Fontanella (*Passum de Fontanelle*, el 1276) que comunicava el Pla d'Anyells o de la Júlia amb Riutort i cap a Massanet, en el lloc de La Rocassa, que està ben a prop. Visualment, s'enllaça amb el Castell de Palafolls i el de Blanes i, gràcies a l'alçada de la construcció, es controlava la plana que mena cap a Hostalric i, cap al nord, la zona baixa, l'antic estany dessecat de Riutort. Tota aquesta zona, als segles XIII-XIV, era coneguda com a Vilar Llobet, una àrea de poblament dispers que pertanyia a la canongia agustina de Santa Maria de Roca Rossa.³ Així, doncs, el caràcter militar de la construcció queda reforçat pel seu emplaçament estratègic.

Es fa difícil saber l'origen d'aquesta fortificació, perquè no ens consta a la documentació fins a dates molt avançades respecte a la datació de les restes conservades. Si per esbrinar-ne el passat seguim la vinculació tradicional de la torre amb el mas Gelmà, hi ha també certes incògnites amb relació al nom del mas, ja que apareix vinculat als cognoms Barceló i Jalmar. Tant l'un com l'altre es documenten en terme de Tordera de ben antic: consta el cognom Jalmar en un document del segle XIII conservat a

³ BOU i ILLA, Joan - VELLVEHÍ i ALTIMIRA, Jaume (2010). *Del romànic al gòtic. El monestir de Santa Maria de Roca Rossa. Tordera-El Maresme*. Grup d'Història del Casal. Mataró.

l'arxiu Can Serra del Massans⁴ i, amb més freqüència, al segle XIV indistintament amb les formes Gelmar i Jalmar. També trobem el cognom l'any 1371 a la parròquia de Sant Llorenç de Maçanet, on Ramon Jalmar⁵ actuava com a oficial executor de la cort, executant els embargaments i les penes a què eren condemnats els reus. Per la seva banda, el cognom Barceló, en aquest cas Barceló de Riutort, consta el 1257 en l'establiment de diverses propietats al Pla d'Anyells prop de l'estany, atorgat per Arnau, prior de Roca Rossa,⁶ i novament als segles XIV i XV.⁷

Ara bé, la vinculació d'algun d'aquests noms amb la torre, no la podem documentar fins a principis del segle XVI, quan el 1514 consta Miquel Barceló de la Torre en el bateig de la seva filla Elisabeth.⁸ Poc després, Francí Jalmar es casarà amb la pubilla del mas Barceló i constarà en el fogatge de 1553 com a *Francí Jalmar alias Barçelo*. El 1613, el propietari del mas Barceló de la Torre era Antoni Jalmar que era casat amb Magdalena.⁹ I al segle XVIII ja consta un mas Jalmar Barceló al mateix veïnat.

En un document, de l'any 1600, de venda d'un censal mort atorgada per Antoni Jalmar Barceló, negociant de la parròquia de Sant Esteve de Tordera i senyor útil i propietari del mas Barceló de la Torre, a favor del prevere Bernat Pou, rector de Sant Cebrià de Fogars, es posa com a garantia, dues quintanes de terra del mas. Aquestes quintanes limiten *ab oriente partim cum quadam fexia terra mea dicti mansi mei Barcelo vocata la Torra alodio prioratus monasterii de Rupperussa*.¹⁰ És a dir, en aquests moments la torre probablement ja està en ruïna i ha esdevingut una simple peça de conreu que encara era alou de la llavors ja extingida canongia de Santa Maria de Roca Rossa i propietat del recent creat bisbat de Solsona. Resulta

⁴ ROMAGUERA, Jordi – TORRELLAS, M. Mercè – VIÑOLAS, Josep (2008). *Estudi dels cognoms torderencs (s. XI al XVIII) i evolució de la població a Tordera*. Ajuntament de Tordera, Tordera pàg. 46.

⁵ PONS i GURI, J.M. (1984). *Inventari dels pergamins de l'Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, pàg. 172.

⁶ PONS i GURI, J.M. (1984b). *El cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*, Fundació Noguera, Barcelona.

⁷ El cognom Barceló consta documentalment el 1379 i en el fogatge de 1497 s'esmenta amb la forma *En Barçelo*. Vegeu: Romaguera – Torrellas – Viñolas (2008) p. 249 i també IGLÉSIES FORT, Josep (1991). *El fogatge de 1497*, Fundació Salvador Vives Casajoana, Barcelona.

⁸ ROMAGUERA – TORRELLAS – VIÑOLAS (2008) pàg. 249.

⁹ ROMAGUERA – TORRELLAS – VIÑOLAS (2008) pàg. 171.

¹⁰ Biblioteca Nacional de Catalunya, Pergamins: pergami 483 Reg. 21699 15 juliol 1600. Còpia digital facilitada per Sergi Alcalde.

interessant veure com la singularitat de la construcció, ja en desús, ha generat un topònim: la Torre.

Potser, però, com a nova hipòtesi de treball, ens caldrà desvincular l'origen de la torre del mas Barceló/Gelmà al qual sempre l'hem associat. Per la documentació, sabem que aquesta zona era coneguda com a Riutort, nom de l'estany i, com ja hem dit abans, era una àrea de poblament dispers anomenada Vilar Llobet on als segles XIII-XIV hi ha documentats, per exemple el mas Riutort, el mas Barceló, el mas Pujols, el mas Vilar Llobet o també una cabana del monestir de Roca Rossa. El 1234, ens consta un *podio de Vilarlobeti*,¹¹ que podria correspondre al turó on s'aixeca la torre i que, com el mateix mas Vilar Llobet, pertanyia a Roca Rossa. El document de donació d'aquest mas¹² s'encapçala amb l'epígraf *Instrumentum donacionis jouarie de Vilar Lobet*. És a dir, una propietat compartida que amb el temps donaria nom, primer al molí de la Júlia, que tenia la resclosa en el lloc de La Rocassa i després al pla conegut fins llavors com a Pla d'Anyells. Dit d'una altra manera, i sense poder precisar més, la toponímia medieval ens situa en aquesta zona el mas Vilar Llobet i la Torre.

L'arquitectura

La construcció té una planta pràcticament quadrada amb unes mides de 19 x 19,55 m i 1,20 m d'amplada de mur. Els llenços es conserven irregularment i el del costat de llevant, el de major alçària, supera els 8 m. El perímetre es conserva quasi totalment en els costats nord i est, parcialment en el sud, i només part dels angles en l'oest, malgrat que s'endevina l'existència de restes del mur sota la runa i la vegetació. Aquest costat aixeca la paret aprofitant el desnivell vertical ocasionat per un torrent, fet que el feia inexpugnable i amb un control privilegiat sobre la plana i el riu. El llenç de llevant també s'aixeca aprofitant el lleuger desnivell provocat per un talús natural.

El primer nivell constructiu: Correspon al primer nivell del mur fet amb un aparell de pedres irregulars i de mida variable, desbastades i disposades en filades que intenten ser horitzontals i lligades amb morter de calç. Des de l'interior, on l'amuntegament de runa és menor, el mur té una alçària de 2,30 m i és constant en tot el perímetre, excepte en els angles on només se'n conserven les primeres filades. En aquest nivell, els murs presenten

¹¹ PONS (1984b). 25 febrer 1234 pàg. 192.

¹² PONS (1984b). 26 gener 1252, pàg. 203.

espitlleres, visibles des de l'interior i també des de l'exterior en els costats nord i sud.

El recinte devia tenir nou espitlleres a cada llenç, conservades en els murs nord i est, però només quatre en el fragment del mur sud. Les espitlleres estan separades irregularment per uns 2 m, com a distància més constant i tenen unes mides de 70 cm d'alçada i 5 cm d'amplada, en l'exterior i uns 30 cm, en l'interior. Són construïdes amb carreus de pedra, regulars a l'interior i no tant a l'exterior. Les espitlleres estan orientades des del centre del llenç cap a l'angle més proper.

El fet que hi hagués una espitllera a cada costat dels angles ha provocat l'enderroc de les cantonades per esdevenir la part més fràgil de l'estructura. D'altra banda, l'enderroc parcial del mur sud, podria correspondre al fet que en aquest lloc s'hi localitzés l'accés a l'edifici, cosa que sense una intervenció arqueològica, difícilment es pot constatar.

El segon nivell constructiu: Damunt del mur de pedra de 2,30 m s'aixeca una paret de tàpia, que només s'ha conservat, força erosionada, en el costat de llevant i arriba fins a una alçada aproximada d'uns 6 m. Immediatament després de començar la paret de tàpia, apareixen en la part interior del recinte encaixos per a bastides o potser per a bigues. Aproximadament un metre i mig per damunt del mur de pedra, observem quatre obertures, probablement espitlleres, distribuïdes regularment i, com les del primer nivell, estan orientades cap a un costat o l'altre. És probable que es repetissin en els altres llenços.

Altres elements: En el seu moment ja vam localitzar un pou circular de 1,40 m de diàmetre amb la paret feta de pedres regulars i impermeabilitzada. El pou està situat a l'interior de l'estructura en el costat de ponent i a 7,30 m del mur nord.

Datació

Si bé no hem trobat cap referència documental que ens situï l'origen de la construcció més enllà de la seva associació a la del mas a principis del segle XVI, l'anàlisi de les restes conservades ens situa en un context més reculat. La tipologia de les espitlleres de la torre correspon a l'alta edat mitjana a cavall dels segles XII-XIII. Trobaríem nombrosos paral·lels, com per exemple a Castellterçol, al Vallès Oriental (murs de considerable llargària amb nombroses espitlleres de 60 cm d'alçada); o la Torre de l'Esparra a la comarca de la Selva, una casa forta datada als segles XII-XIII,

amb uns murs de 2,50 m amb disset espitlleres a peu pla i de 85 cm d'alçada i una obertura interior de 35 cm, i la Torre de Grions, també a la Selva, amb una renglera d'espitlleres a tocar de terra. O en el mateix Maresme, el Castell de Dosrius amb espitlleres a dos nivells i amb una alçada de 50 cm, una obertura exterior de 5 cm i la interior de 25cm.

A banda de les espitlleres, l'aparell constructiu emprat en els murs, malgrat que podria atribuir-se a qualsevol època, també coincideix amb l'emprat en moltes construccions medievals. L'aspecte més sorprenent d'aquest edifici és la paret de tàpia. Per tal de situar-lo en un context medieval hem trobat paral·lels que ho justificarien. Si bé és cert que molts edificis construïts amb tàpia durant l'alta edat mitjana s'han conservat a la Catalunya Nova i en un context andalusí, com ara la Casa Forta de Santa Cristina, al Baix Penedès (planta quadrada de 4,40 m, 70 cm gruix de la paret, 1 m d'alçada de mur de base, espitlleres arran de terra i datada al segle X en època andalusí, però també datada per altres autors en els segles XII-XIII); la Torre d'en Viola, també al Baix Penedès i amb característiques similars a l'anterior; la Torrota de Cal Pasteres i la de Cal Pinya, també al Penedès i datades en època andalusí al segle IX, i, també en època baixmedieval (segles XIII-XIV); el Castell de Banyoles, a la Ribera d'Ebre; la Torre del Pilaret de Santa Quitèria, al Baix Cinca, o el Castell d'Alguaire, al Segrià; però també n'hem trobat indicis en zones properes al Maresme, com ara la Torrota de Catafau a Castellà del Vallès, on s'apunta la possibilitat de l'ús de la paret de tàpia i que és datada entre els segles XI-XII.

Un altre aspecte a destacar és la grandària de l'edifici. També tenim mostres d'edificis d'aquestes proporcions en època medieval. Així, tenim el Castell de Montmany, al Vallès Oriental, de planta quadrada de 15,15 m x 16,10 m, mur de 1 m de gruix, i dotze espitlleres de 55 cm d'alçada i 20 cm d'amplada interior, en tan sols el pany est, si bé s'han conservat restes d'estructures tant interiors com exteriors i que s'ha datat en els segles XI-XII; la mateixa Torrota de Catafau abans esmentada, de planta quadrada amb 19 m de costat i 80 cm de gruix del mur, o, finalment, la Torre d'en Pega a Riells, a la Selva que presenta uns paral·lelismes força coincidents: planta quadrada de 19 m de costat i 1,05 m d'amplada de mur, amb espitlleres de 80 cm d'alçada per 40 d'amplada i separades entre elles per 1,25 m i que només en un costat n'hem comptat nou al nivell inferior i que ha estat datada entre els segles XII-XIII.

Procés de degradació 1999-2015

El 1999, en el marc de les Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme que organitzàrem el Grup d'Història del Casal, es van redactar unes conclusions de les Jornades que foren trameses als ajuntaments de la comarca, amb les quals se sol·licitaven mesures de protecció i foment de la recerca de l'arquitectura militar del seu terme. L'Ajuntament de Fogars, uns mesos després, va interessar-se per la Torre de Can Gelmà i procedí a fer una neteja de les restes, tot desbrollant-les. Aquella actuació va permetre posar a la vista les estructures amb molta més fiabilitat i d'aquí la major precisió del present treball respecte a la comunicació del 1999.

També des del punt de vista divulgatiu s'ha progressat gràcies a l'interès desvetllat en alguns torderencs, que han promogut caminades per la zona que han incorporat la torre.

Malauradament, una mesura tan senzilla com situar un rètol explicatiu d'allò que tenim al davant i que hem de respectar i preservar no s'ha fet.

Però la part més negativa és el pas del temps sense una intervenció de consolidació i protecció de les estructures. La progressiva erosió de la paret de tàpia, el deteriorament, exprés o no, d'alguna de les espitlleres (en el llenç sud, especialment) d'on s'ha malmès o sostret alguna de les pedres que la conformaven gairebé desfigurant-les, o el descalçament dels murs provocat per les arrels dels arbres que hi creixen, només són l'exemple de la degradació creixent.

Encara caldria afegir la sospita de l'acció de furtius que haurien excavat el pou, fins a 3 m de fondària! I no conformes amb l'excavació, van deixar el pou descobert i sense assenyalar amb el perill que comporta.

Conclusió

Ens trobem amb un espectacular vestigi d'arquitectura defensiva medieval dels segles XII-XIII amb unes característiques constructives que la fan singular i inèdita. En la conjuntura econòmica actual difícilment podem esperar grans actuacions però, ni que sigui provisionalment, cal una actuació per evitar la seva degradació definitiva.

Característiques dels murs espitllerats

LLOC	NOMBRE D'ESPLITLLERES*				MIDES DE LES ESPITLLERES		MIDES DELS MURS**		PLANTA	DATAÇIÓ
	Nord	Sud	Est	Oest	Exterior	Interior	Alçada	Llargària i gruix		
Can Gelmà (Tordera)	9	4	9	1	70 X 5 cm	70 X 30 cm	8,30 m	19 / 1,20 m	19 x 19,55 m	segles XII-XIII
Torre de l'Esparra (La Selva)	17				85 cm	85 x 35 cm	10 m	/ 2,10 m	8,9 x 8,9 x 11,45 x 10,35 m	segles XII-XIII
Torre d'en Pega (Riells de la Selva)	9				80 cm	80 x 40 cm	6 m	/ 1,05 m	19 x 19 m	segles XII-XIII
Castell de Montmany (Vallès Or.)		12	11		55 cm	55 x 20 cm		/ 1 m	15 x 16 m	segles XI-XII
Torrota de Catafau (Castellar del Vallès)								19 / 0,80 m	19 x 19 m	segles XI-XII
Castell de Dosrius (Maresme)					50 x 5 cm	50 x 25 cm				
Castellterçol (Vallès Or.)					60 cm					

* Espitlleres conservades totalment o parcialment en un mateix nivell
 ** Mides màximes dels murs conservats

Espitllera del costat sud malmesa per degradació recent. El forat del costat delata l'extracció d'una pedra.

Mur de llevant amb el nivell de mur de pedra i el de tàpia.

Costat nord des de l'interior.

Espitllera del costat sud el 1998.

Mur de tàpia del costat de llevant.

La casa forta de Menola (Pineda de Mar)

FERRAN DEL CAMPO I JORDÀ

Localització

La casa forta de Menola, avui en ruïnes, es troba sobre una elevació al sud-est del terme de Pineda, a la part alta del polígon industrial, entre la N11 i l'autopista C32 i ben a prop d'aquesta. Per arribar-hi hem d'anar fins al final del carrer Rosselló, des d'on veurem les restes, uns cent metres cap al nord. Podem accedir-hi per una pista de terra.

Avui l'espai està abandonat i embardissat i l'edifici es troba en estat ruïnós, per la qual cosa la visita té un cert perill, ja que poden produir-s'hi enderrocaments imprevistos.

Història

Es tracta d'una casa forta, domus o casa aloera, és a dir, propietat d'un senyor, amb les seves terres, però dins la jurisdicció d'un castell termenat. Era, doncs, un senyoriu territorial però no jurisdiccional, per la qual cosa el propietari no podia fortificar la seva casa sense el vistiplau del senyor, del qual n'era vassall i li retia homenatge.

La domus de Menola era dins el terme jurisdiccional del castell de Montpalau¹ i, amb la domus de Canet (Santa Florentina), eren les dues cases aloeres més importants del terme.

Trobem aquesta casa aloera documentada per primera vegada al segle XII i creiem que la primera construcció és també d'aquest mateix segle. Els

¹ El Castell de Montpalau, avui en ruïnes i molt embardissat, es troba a Pineda de Mar, en un turó sobre l'autopista C32 i proper a la Casa Forta de Menola.

anys 1177 i 1188, apareix citada amb el nom d'Amigdala o Amendola, del qual deriva Menola i que té el seu origen en el mot llatí que significa *ametlla*.²

Les primeres persones documentades relacionades amb la domus, l'any 1177, són Pere Amendola i la seva filla Fresca, vídua de Pere de Falgars. Aquesta fa donació al priorat de Santa Maria de Roca-rossa³ d'una copa d'oli, cada any, del seu olivar situat a Amigdala. Sabem també, gràcies a una sèrie de documents del segle XIII, entre els anys 1214 i 1217, que aquest casal i les seves terres estaven relacionats amb el priorat de Roca-rossa. Podem suposar, doncs, que la Casa de Menola era un alou dels nobles del mateix nom, infeudats al priorat i dins del terme senyorial del castell de Montpalau, del qual n'eren senyors els Cabrera, vescomtes de Girona. És una època, aquesta, on es consolida el sistema feudal i els vassallatges formen un entrelligat de dalt a baix entre les classes nobles de la Catalunya Vella. La Casa de Menola no devia ser gaire gran en aquests segles i possiblement encara no devia estar fortificada, com a molt amb alguna espitllera o matacà. No coneixem conflictes importants en els segles XII i XIII, en tot cas alguna topada entre els senyors propers, com els dels castells de Burriac, Mata o Dosrius.

Entre els anys 1279 i 1284, tornem a trobar documents on es dona notícia de la domus de Menola, documents on també la relacionen amb el priorat de Roca-rossa. Es tracta del cavaller Ramon de Menola, fill de Pere de Menola, mort l'any 1279, i casat amb Brunisenda. Gràcies a aquesta documentació, sabem que els Menola estaven relacionats amb els Montpalau, castlans al castell del mateix nom del qual eren senyors els vescomtes de Cabrera. També sabem per aquests documents que les terres dels Menola arribaven fins a la línia de mar.

² La qual cosa indica que el seu nom correcte és Menola i no Merola o Manola, com hem vist escrit alguna vegada.

³ Priorat de Roca-rossa: la canònica de Santa Maria de Roca-rossa està situada al massís del Montnegre, dins el terme municipal de Tordera. Fundada a la primera meitat del segle XII sota l'ordre de Sant Agustí.

⁴ Sobre la senyoria del castell i la notaria de Montpalau, que era Baronia, hem de dir que el vescomte Bernat de Cabrera morí l'any 1364, els seus béns foren confiscats i a la seva vídua se li prohibí residir en el Vescomtat (Girona), tot per ordre reial (Pere el Cerimoniós). L'infant Joan (futur Joan I), duc o príncep de Girona, va posar a Montpalau un nou castlà de la seva confiança, per la qual cosa hem de suposar que els Montpalau van ser expulsats. La pau entre el casal de Barcelona i els Cabrera arribà vers el 1773, on trobem un Bernat de Cabrera com a senyor del castell i els Montpalau de nou com a castlans. Aquest Bernat de Montpalau és el que es casà en segones núpcies amb Marquesa, vídua de Ramon de Menola.

Al segle XIV, l'any 1338, surt esmentat Bernat de Menola, que estableix terres per edificar prop de Calella. Vers el 1360, era senyor de la domus Ramon de Menola, casat amb Marquesa i amb qui va tenir una filla, Constança. Ramon va morir poc després i la seva vídua Marquesa es casà abans del 1375 amb Bernat de Montpalau, castlà del castell del mateix nom.⁴ Constança, la filla del primer matrimoni, tenia aleshores menys de dotze anys i el bisbe de Girona, Bernat de Mont-rodon, va pactar el seu casament amb el seu nebot, dit també Bernat de Mont-rodon,⁵ que tenia disset anys.

L'any 1376, Bernat de Mont-rodon, també conegut com a Bernadó, arriba a la majoria d'edat legal i pren casa i béns de Menola, com a marit de Constança, amb tots els honors, els homes, les dones i la servitud de la casa, així com tots els censos, les tasques, els agraris, etc. El document va ser redactat pel notari del castell de Montpalau, Jaume Fogassot. Bernat o Bernadó de Menola o de Mont-rodon va viure habitualment a la domus de Menola fins a la seva mort, l'any 1420. Amb Constança va tenir com a mínim cinc fills, dels quals el gran, Bertran, va heretar els béns dels Mont-rodon i el seu germà Bernat va heretar els béns dels Menola, encara que sempre va utilitzar el cognom Mont-rodon, desapareixent així el de Menola. Constança va ser la darrera persona que el va utilitzar. L'escut de la nissaga també es va barrejar amb el dels Mont-rodon.⁶

Al segle XV, la domus de Menola devia ser un casal gòtic, possiblement amb modificacions fetes pels Mont-rodon. Ignorem si tenia molts elements de defensa, malgrat que ja podem parlar de casa forta.

Bernat de Mont-rodon fa testament el 27 d'octubre del 1420 i sembla que va morir aquell mateix any. El van succeir Arnau, Ramon i Nicolau de Mont-rodon, segurament pares i fills amb dret d'herència dels béns dels Menola. L'any 1456, Nicolau de Mont-rodon es casà amb la pubilla Joana de Vilanna, que trobem documentada l'any 1480 com a Joana de Mont-rodon i de Vilanna de Menola.

El període entre 1456 i 1480 emmarca aproximadament un dels esdeveniments més traumàtics per Catalunya, les guerres dels remences, que afecten durament el Maresme i els seus castells, entre ells, el de Montpalau.

⁵ Mont-rodon és una antiga domus de la comarca d'Osona, situada entre Taradell i Tona, que surt documentada des del 1128 i és el lloc d'on prové la família noble catalana dels Mont-rodon.

⁶ Veure Antoni Pladevall i Font. La domus de Menola, a Pineda de Mar. Quaderns de la Selva, 13, 2001. Centre d'Estudis Selvatans.

A la primera guerra dels Remences (1462-72), els Cabrera es posaren del costat del rei Joan II, enfrontat a la Generalitat i aquesta li expropià el castell, que donà al militar de fortuna navarrès Bertran d'Armendáriz. Aquest, fervent partidari de l'artilleria, fortificà el castell i el terme. Suposem que la casa de Menola es veié afectada pel conflicte i potser en sofrí les conseqüències, però no hem trobat cap referència documentada.

A la segona guerra dels Remences (1483-86), quan el castell de Montpalau ja havia estat recuperat pels Cabrera, sabem que l'any 1485 va ser assaltat pels pagesos revoltats, els quals cremaren molts lligalls de la notaria del terme jurisdiccional del castell. Creiem molt possible que la domus de Menola, tot just a la vessant sud-est del castell, també va patir les conseqüències d'aquest fet, i possiblement va ser saquejada.

En aquest moment, trobem com a propietaris del casal Joana de Vilanna i el seu fill Francesc Vilanna de Mont-rodon, qui per alguna raó que desconeixem va canviar d'ordre els cognoms. Ells van patir les conseqüències del conflicte i ja fos per causa d'aquest o per la pirateria, ja important al segle XV, la casa es va fortificar, en especial amb una torre de defensa de quatre pisos, similar a les de moltes masies d'aquesta època. La torre possiblement estava separada de la casa per un petit espai,⁷ per quedar aïllada en cas d'atac. La casa d'aquesta època, fortificada amb espitlleres⁸ i matacans, se situaria a la part est i sud de l'edifici actual.

Francesc Vilanna de Mont-rodon es casà amb Elionor i sabem que el seu fill i hereu va ser Joan Marturià Mont-rodon Vilanna, perquè hi ha un document⁹ del 1529 en el qual surt esmentat: «*Violant, muller de Joan Marturià Mont-rodon Vilana, donzell, senyor de la casa forta o casal de Menola (domus d'Amenola), domiciliat a Barcelona i a Pineda, promet a la seva mare Anna, vídua del cavaller Bernat de Mont-rodon, senyor de Mont-rodon, domiciliat a Vic, que, quan li restitueixi 20 000 s. del patrimoni del seu pare, li restituirà el delme de Vilamarí i Sant Esteve de Guialbes, que té per donació paterna. Còpia del 8 de febrer de 1531.*»

⁷ Aquestes torres de defensa de casal o masia, molt comunes a la costa durant el segle XVI, estaven aïllades de l'edifici principal. La porta se situava al primer pis i s'hi accedia per un pont de fusta, que després es retirava, i així els propietaris restaven protegits fins que arribava un ajut, generalment els sometents.

⁸ A la façana nord encara resta una espitllera per arma de foc, el que ens demostra que l'edifici havia estat adaptat per a la defensa a finals del segle XV o al segle XVI.

⁹ Fons i col·leccions documentals de l'Arxiu Històric de la BC: núm. REGISTRE 5468. Pergamí 63. Data: 1529, 1 juliol. En llatí.

L'últim personatge d'aquesta nissaga de propietaris de la domus de Menola, el trobem esmentat a finals del segle XVI, es tracta de Jeroni de Vilanna i Mont-rodon. És en aquest segle quan es produeixen els atacs pirates a gran escala, portats a terme pels turcs o per berbers nord-africans, amb la protecció d'aquests. És l'època de la construcció de torres de guaita i defensa, del toc de campana a sometent i del *no hi ha moros a la costa*. El document que hem vist abans ja ens parla de casa forta, per la qual cosa sabem que el casal dels Menola estava preparat per a la defensa i les espitlleres que podem veure avui dia són possiblement d'aquesta època, així com el gran matacà que hi havia sobre la porta principal gòtica.

L'any 1545, quan el corsari turc Dragut¹⁰ va assaltar la vila, cremant cases i l'església,¹¹ s'endugué molts hostatges i va arribar fins al castell de Montpalau. En el seu camí va trobar sens dubte la casa forta de Menola. No hi ha cap testimoni documental que en parli, però és força probable que els pirates l'ataquessin.

Al segle XVII, entren en possessió de la domus de Menola la família Barutell i després els Bonell. No sabem en quin estat es trobava la casa forta medieval, després de les guerres dels remences i dels atacs pirates o de les guerres dels Segadors (1640-52) i de Secessió (1705-14), el que sí sembla segur és que al segle XVIII es va fer una gran obra de reconstrucció i modificació arquitectònica, i es va convertir en un gran casal, encara que conservant elements més antics, com la torre rodona, que va restar inclosa en l'edifici, i també les espitlleres i el gran matacà sobre la porta principal. A més a més, van aixecar una capella barroca, exterior a l'edifici principal i dedicada a santa Anna, per aquesta raó també es coneix l'edifici com a Santa Anna de Menola.

Als segles XVIII i XIX la domus de Menola subsisteix amb diverses modificacions que la van canviant d'aspecte i l'adapten als nous temps. Al segle XX, sembla que ja només hi havia masovers. Desconeixem quina va ser la seva història en el decurs de la Guerra Civil espanyola, però després seria abandonada i es va anar enderrocant sense remei, fins a convertir-se

¹⁰ El seu nom era Turgut Reis, encara que també se'l coneixia com a Dragut i era un corsari sota la protecció del poderós Khair ed-Din, popularment conegut com Barba-roja.

¹¹ *A 1 d'agost MDXLV a punta d'alba, XI galiotes del Turc es posaren la gent en la plage, cremaren les portes de la Sglesia e moltes cases e mataren e cativaren LXX animas pujant fins a casa de palau. A migjorn se tornaren en barcar. Per reparo dels poblats ses fortificada esta Sglesia de Pineda.*

en la ruïna que és avui dia. Hem trobat senyals que als anys cinquanta ja estava abandonada, especialment per uns grafitis signats i datats l'any 1953.

La seva situació actual és ben trista, malgrat que legalment consta com a bé d'interès històric. No hi ha hereu legal, ja que els hereus no han fet mai l'acceptació de l'herència i no es troba registrat ni delimitat. Ningú té cura de l'edifici, abandonat i espoliat. A més a més, es troba dins la zona no edificable de l'autopista.

Arquitectura

No resta a simple vista cap part de l'edifici dels segles XII o XIII, en tot cas s'haurien de trobar sota les runes. Als segles XIV-XV es devia convertir en un casal gòtic, similar a moltes altres cases de la Catalunya Vella, amb alguns elements de defensa com matabans o espitlleres. Als segles XV-XVI, es va aixecar una gran torre circular, amb planta baixa, tres pisos i terrassa superior; encara en podem veure les restes avui dia.

La major part de les ruïnes que veiem avui dia pertanyen a un gran casal senyorial dels segles XVIII-XIX, amb grans finestrals, planta baixa i dos pisos, en la qual s'han conservat elements de defensa com les espitlleres, el matabà sobre la porta gòtica i la torre circular, ara a l'interior de l'edifici. Aquest gran casal està envoltat d'altres edificacions més noves, també dels segles XVIII-XIX, entre les quals destaca la capella barroca de santa Anna. Al voltant trobem edificis per als masovers, el servei en general, les quadres i el jardí. Tot el conjunt està cobert de vegetació, especialment arbres, com lledoners (*Celtis australis*), alzines (*Quercus ilex*) i petits oms (*Ulmus minor*); arbusts, com galzerans (*Ruscus aculeatus*) i llentiscles (*Pistacia lentiscus*); i lianes, com arítjols (*Smilax aspera*) i heures (*Hedera helix*).

Proposta d'accions a emprendre per a la seva recuperació i conservació

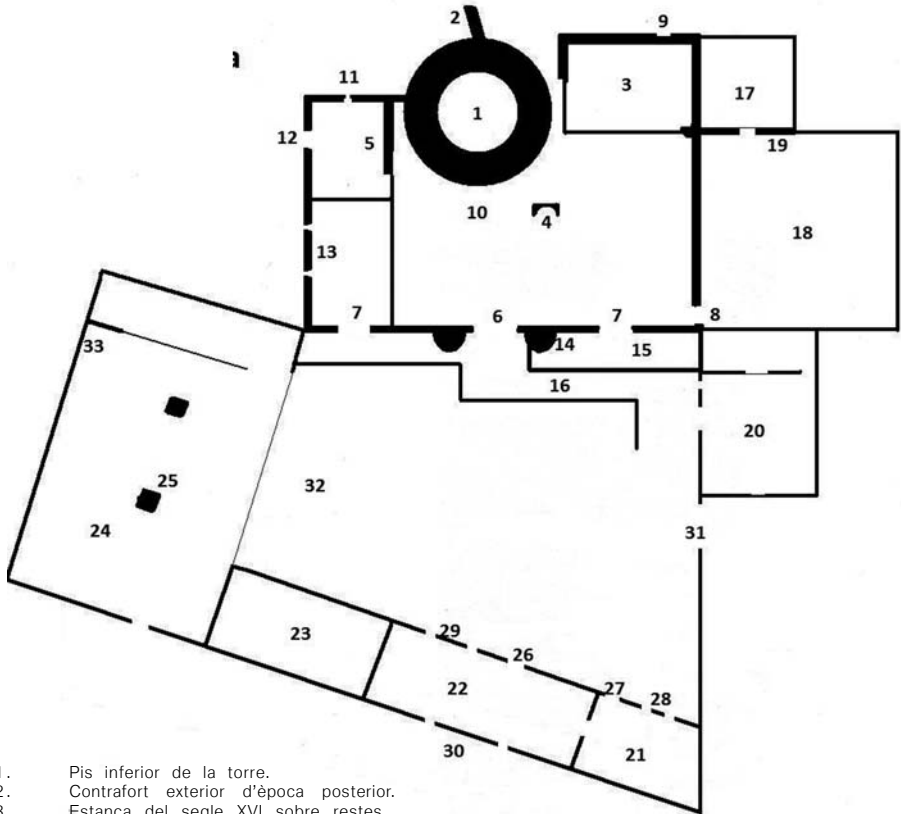
- Netejar la zona exterior de vegetació, conservant en tot cas alguns arbres grans (lledoners i alzines) que no danyin els edificis.
- Consolidar l'edifici principal, tasca d'experts donat el perillós estat de ruïna.
- Treure les runes de l'interior i netejar el conjunt.

- Fer una tasca de datació històrica de les parts de l'edifici, feina per als arqueòlegs medievals.
- Consolidar els edificis exteriors i aprofitar tot el conjunt arquitectònic per convertir-lo en un centre d'interpretació històrica del municipi de Pineda o, fins i tot, de la comarca del Maresme. Aquest espai d'interès i servei públic podria centralitzar la recerca i l'exposició dels elements defensius del municipi o la comarca: castells, torres, cases fortes i altres, fins arribar als búnquers de la Guerra Civil.
- Posar rètols amb la història de la domus de Menola i les diferents plantes de l'edifici amb datació, a més a més d'assenyalar els diferents elements defensius que resten.
- Facilitar els accessos a tot el conjunt.
- Proposta de finançament: Ajuntament de Pineda, centres o entitats interessades, la Diputació de Barcelona, ACESA, fons privats de particulars.

Bibliografia

- BONET i GARI, LL. *Les masies del Maresme*. Granollers: Editorial Montblanc, 1983.
- CAMPO i JORDÀ, F del. *Castells medievals del Maresme*. Figueres: Brau Edicions, 1998.
- CATALUNYA ROMÀNICA. *El Maresme*. Enciclopèdia Catalana.
- DALMAU, Rafael. *Els Castells catalans I. El Maresme*. Dalmau editors.
- PLADEVALL FONT, Antoni. *La domus de Menola a Pineda de Mar*. Quaderns de la Selva, 13, 2001. Centre d'Estudis Selvatans.
- RODRÍGUEZ BLANCO, Jesús. *La casa de Menola o torre de Santa Anna: Una proposta de recuperació*. Pineda, 26 de juny de 2000. IES Joan Corominas.
- ROIG GRAU, Jesús. *Les fortificacions medievals del Maresme*.

Domus de Menola: planta baixa i edificis dels voltants.

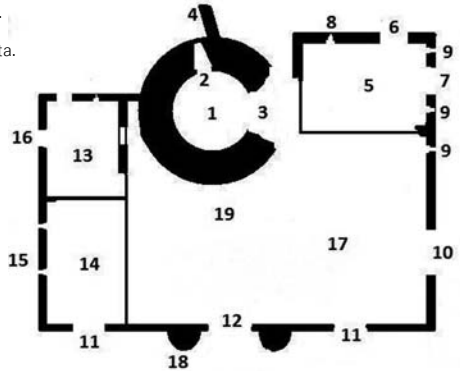

1. Pis inferior de la torre.
2. Contrafort exterior d'època posterior.
3. Estança del segle XVI sobre restes més antigues.
4. Porta a la planta baixa de l'edifici, potser els cellers.
5. Resta de mur i estança.
6. Porta principal, gòtica.
7. Finestres no anteriors al segle XVI.
8. Porta petita.
9. Restes d'una volta antiga, feta de blocs de granit, de l'edifici medieval.
10. Runes que arriben a uns tres metres d'alçada.
11. Espitllera ampla.
12. Porta petita tapiada, amb tronera horitzontal al costat.
13. Espitlleres.
14. Contraforts circulars als costats de la porta principal.
15. Parterre i murs de contenció.
16. Rampa de pujada, desnivell d'uns tres o quatre metres.
17. Petita estança exterior que no tenia sostre.

18. Gran estança exterior, segles XVIII-XIX.
19. Contrafort de més de tres metres d'alçada.
20. Estança exterior dels segles XVIII-XIX, amb fornícula.
21. Estança exterior dels segles XVIII-XIX, modificada al segle XX.
- 22-23. Estances exteriors dels segles XVIII-XIX, habitatges o quadres.
24. Capella de Santa Anna i habitatge, totalment enrunats.
25. Pilars de sosteniment del sostre.
- 26-27. Portes.
28. Finestretes amb arc a sobre, del segle XX.
29. Finestres interiors.
30. Finestres exteriors.
31. Gran portalada exterior.
32. Pati i jardí.
33. Restes d'un mur força antic, medieval, possiblement dels segles XIII-XIV.

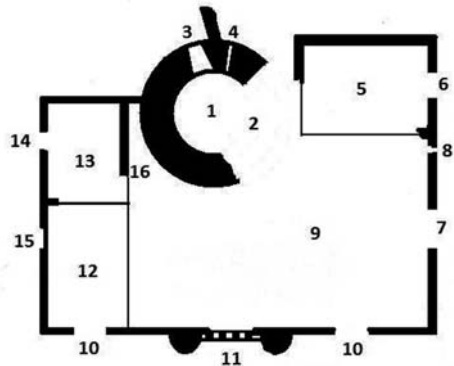
Domus de Menola: primera planta

1. Primer pis de la torre, amb volta completa.
2. Finestra.
3. Gran forat on possiblement hi havia la porta.
4. Contrafort exterior d'època posterior.
5. Estança.
- 6-7. Finestres no anteriors al segle XVI.
8. Espitllera per armes de foc.
9. Espitlleres.
10. Gran finestral amb festejadors, no anterior al segle XVI.
11. Finestres gòtiques, no anteriors al segle XVI.
12. Finestral gòtic sobre la porta principal. Resta un fragment de l'arc gòtic.
13. Estança.
14. Estança gran.
15. Espitlleres.
16. Finestra mitjana.
17. Sala.
18. Contraforts.
19. Part molt enrunada.

Domus de Menola: segona planta

1. Segon pis de la torre, només resta un pany de mur, el tercer pis ha desaparegut.
2. Part caiguda.
3. Finestra.
4. Finestreta.
5. Estança.
- 6-7. Finestres.
8. Espitllera.
9. Estances superiors.
10. Finestres.
11. Finestra i gran matacà.
12. Estança gran.
13. Estança. L'anterior i aquesta tenen golfes a sobre.
14. Finestra mitjana.
15. Finestres tapiades.

Façana est de la casa forta de Menola.

Façana nord amb espitllera per arma de foc.

Façana sud de la domus de Menola: finestral primer pis i restes del matacà i dels contraforts.

La Torre de l'Esparra, la Torre Gallina i la Torre de Bedós

JOSEP FORMIGA I BOSCH

Grup Vitraris de Vidreres

Introducció

En el Vescomtat de Cabrera, per a la defensa hi va haver diversos castells i torres. En el present article s'estudien el cas de tres torres que han seguit trajectòries diferents. Es tracta de la Torre de l'Esparra situada a l'antiga Batllia de Riudarenes (Castell d'Argimon), la Torre Gallina a la Batllia de Vidreres (Castell de Sant Iscle) i la Torre de Bedós entre les batllies de Riudarenes i Vidreres. En el cas de la Torre de l'Esparra, l'edifici es conserva en bon estat, de la Torre Gallina només en queden unes petites restes, però un veïnat de Vidreres s'anomena Torre Gallina, i de la Torre de Bedós no en queda cap resta arqueològica i el topònim tampoc es conserva.

La Torre de l'Esparra

La Torre de l'Esparra, coneguda també com a força de la Roqueta, està situada al cim d'un turó de 202 metres d'alçada, a l'esquerra de la carretera de Riudarenes a l'Esparra, a pocs metres del nucli urbà de l'Esparra, al municipi de Riudarenes, i a 2 km en línia recta del Castell d'Argimon.

Es tracta d'una casa forta en forma de torre, envoltada d'un recinte emmurallat del qual queden algunes poques restes. És de planta lleugerament trapezial. Així, els costats nord i sud tenen una longitud de 8,9 m, el de l'oest, 11,45 m, i el de l'est, 10,35m; i la gruixària dels murs (2,10

m) fa que es conservi en quasi tota la seva alçada (10 m). Té dues plantes, cadascuna amb una porta d'entrada, i tot un seguit d'espitlleres. La volta del pis es conserva perfectament i encara romanen les restes de l'encanyissat. A 1 m de la torre encara es conserva el que segurament fou una cisterna.

L'origen d'aquest edifici és medieval, de cap a finals del segle XII. La primera notícia documental és de l'any 1294, quan el rei Jaume II obligà el comte d'Empúries, Ponç V, a aixecar el setge del Castell de l'Esparra, situat en el Vescomtat de Cabrera, on el comte combatia un altre vassall rebel.¹ Ponç V va casar-se, el 1282, amb Marquesa, filla i hereva del vescomte de Cabrera i amb aquest enllaç Ponç V controlava el comtat d'Empúries i els vescomtats d'en Bas i Cabrera i senyorejava una gran part del nord-est català, des del Maresme fins al Rosselló i des del mar fins a Olot i Guillerries. Entre les màquines de guerra que utilitzà el comte contra la força de la Roqueta, hi havia una torre de fusta anomenada bastida, la qual marxava sobre rodes i, acostada als murs, dominava. D'ella en sortia un gran tauler o pont llevadís per on anaven a prendre les muralles.

La torre va estar en poder de diverses famílies, els primers propietaris degueren ser els Xammar que eren castlans del proper Castell d'Argimon. El 1317, Ramon de Xammar va vendre la torre juntament amb tots els masos, les honors i les possessions a Guillem Escarrer, senyor del Castell de Cassà de la Selva, pel preu de 40.000 sous.² La família Xammar posteriorment va posseir els castells de Cartellà, Tudela, Medinyà, etc.

La família Escarrer posteriorment s'anomenà Cassà i Constança de Cassà, quan va morir cap al 1449, era la propietària de la torre. Constança es va casar amb Antoni Adroher que tenia dues filles: Joana Adroher es va casar amb Felip de Santceloni, ciutadà de Girona, i Caterina Adroher, amb Bernat de Balbs i Farners, donzell domiciliat a Santa Coloma de Farners.

A partir de mitjans del segle XV, els nous propietaris foren membres de la família Farners de Santa Coloma de Farners. El 1758, Maria Àngela de Farners Cartellà es va casar amb Felip de Cruïlles de

¹ PELLA i FORGAS, J. (1883): *Historia del Ampurdán*. Barcelona: L. Taso y Serra, impresor. pàg. 512.

² Arxiu Comarcal Baix Empordà. Fons Cruïlles-Peratallada, secció Farners, llibre de l'antiga arxivística de la casa i patrimoni de Farners.

Peratallada-Rajadell, primer marquès del Castell de Torrent. Amb aquest matrimoni tot el patrimoni Farners, inclosa la Torre de l'Esparra, passà a mans de la família Cruïlles.

Senyors de la Torre de l'Esparra o Roqueta

Nom	Període
Dalmau Xammar	
Ramon Xammar	- 1317
Guillem Escarrer	1317 - 1333
Guillem de Cassà	1334 - 1353
Ramon de Cassà	1353 - 1401
Miquel de Cassà	1401 - 1410
Pere de Cassà	1410 - 1411
Constança de Cassà	1411 - 1449
Bernat de Balbs i de Farners	1449 - 1466
Joan Ponç de Farners i de Balbs i Adroher	1466 - 1515
Brígida de Farners	1515 - 1550
Jerònima de Farners de Bell-lloc i Sant Julià	1553 - 1561
Frederic de Farners i de Cartellà	1561 - 1593
Ramon de Farners, Cartellà i Cardona	1593 - 1634
Ramon de Farners, Cartellà i de Xammar	1634 - 1670
Crsitòfor de Farners i de Saconomina	1670 - 1687
Josep de Farners, Cartellà i de Marimon	1687 - 1742
Dalmau de Farners, Cartellà i de Magarola	1742 - 1762
Maria Àngela de Farners, Cartellà i de Vilaplana	1762 - 1798
Manuel de Cruïlles de Peratallada	1798 - 1817
Felip de Cruïlles i de Peratallada i Despujol	1817 - 1862
Manuel de Cruïlles i de Peratallada i de Segarra	1862 - 1889
Ricard de Cruïlles i de Peratallada	1889 - 1911
Felip de Cruïlles i de Peratallada	1911 - 1950
Santiago de Cruïlles i de Peratallada i Bosch	1950 - 1999
Felip Maria de Cruïlles de Peratallada i Ventosa	2000 - 2008
Susanna de Cruïlles de Peratallada i Jaumandreu	2008

La força de la Roqueta fou un edifici amb finalitats militars i potser mai va estar habitada pels seus propietaris. Els Xammar degueren viure al Castell d'Argimon. La família Cassà, la trobem vivint a Girona i a Campllong. Els Farners, primer a Santa Coloma i finalment a Girona i els Cruïlles, primer a Cruïlles i posteriorment a Barcelona. Però sí que prenien possessió de la torre. Així, el 1762, el procurador de M. Àngela de Farners prengué possessió en nom seu de la força, entrà dins de la fortalesa i va fer sortir la gent que es trobava dins. Ell es va quedar sol a dins, tancà la porta i s'hi va passejar una mica, obrí la portà i sortí a fora. Aleshores, agafà i escampà terra amb les mans per mostrar-ne la seva possessió. Després es dirigí a la plaça pública de l'Esparra per prendre possessió de tots els censos i delmes que percebien els Farners a la parròquia de l'Esparra.³

Per estudiar les propietats que van pertànyer a la torre de l'Esparra es disposen dels capbreus següents:

- Pels masos situats a la parròquia de Riudarenes, hi ha un capbreu dels anys 1353 a 1354 a favor de Ramon de Cassà; un altre, dels anys 1512 a 1514 a favor de Joan Ponç de Farners i de Balbs, i un capbreu dels anys 1563 a 1574 a favor de Frederic de Farners i de Cartellà.
- Pels masos situats a la parròquia de l'Esparra, hi ha un capbreu del 1512 a de Joan Ponç de Farners i de Balbs, i un altre, de l'any 1562.
- A part, hi ha capbreuacions soltes que abracen del segle XIV al segle XVII.

Les possessions de la Roqueta eren finques rústiques que s'estructuraven en masos, a part de peces soltes que tenien diverses persones. En total tenia dret sobre uns 2.500 jornals de terra i bosc que s'estenien majoritàriament per la parròquia de l'Esparra, una part de la de Riudarenes, i en menor mesura, a Vallcanera i Sant Feliu de Buixalleu. El 1317, tenien drets sobre uns quaranta masos habitats, que es reduïren a divuit el 1385, ja que molts masos quedaren abandonats. El 1512, el nombre de masos habitats es reduí a dotze i molts dels masos de l'any 1317 ja es trobaven totalment derruïts.

El senyor de la Roqueta cobrava una tercera part del delme de la parròquia de l'Esparra, una tercera part la cobrava el senyor de Montcorb de Riudarenes, que passà als Manresa i l'altra tercera, el rector de

³ Arxiu Històric de Girona, notaria de Santa Coloma de Farners, núm. 19, notari Josep Guixeras

l'Esparra. També rebia una part del delme d'alguns llocs de la parròquia de Riudarenes.⁴

La Torre Gallina

La Torre Gallina, anomenada també Torre Bruguera o Puigpardines, està situada en el terme municipal de Vidreres.

La primera notícia documental és de l'any 1338 quan Albert de Cortada va fer reconeixement de feu a Bernat, vescomte de Cabrera, per la seva força o casa de Bruguera.⁵

L'edifici de la torre estava situat en un camp del mas Segal i actualment només queden alguns trossos de paret escampats en un bosc proper. Les propietats de la torre estaven situades al voltant de l'edifici i els senyors les van anar establint totes. Al segle *xvi*, la torre ja constava com a derruïda. La torre es troba a prop pel sud de la carretera C-63 i pel nord amb el camí de Vidreres a Lloret.

El 1413, la propietària de la torre era Francesca de Puiggalí. Durant els segles *xv* i *xvi*, va pertànyer a la família Puigpardines. Així, el 1443 trobem Berenguer i Hug Puigpardines, aquest darrer militar. Durant la Guerra Civil de 1462 a 1472, Hug de Puigpardines, cavaller casat amb Elionor, abans casada amb el donzell Joan Aymerich, va servir al rei. El 13 de març de 1464, es concedí a Hug Puigpardines, cavaller, i a Pere Julià, ciutadà de Barcelona, facultat per atreure a l'obediència del monarca algunes viles de la Selva i de l'Empordà que ho desitgessin. El 16 d'abril de 1464, es comissionà a Hug de Puigpardines i a Pere Julià, per fer una investigació sobre les rendes del Castell de Llagostera, recentment recuperat i del qual era capità Joan Terrades, donzell. El 18 de maig de 1464, es reiterà a Hug que pagués 250 florins a Vicenç Albanell, capità que tenia sota la seva vigilància el Castell de Vidreres; el 27 de juny de 1464, el rei enviava una nova carta en el mateix sentit, però li advertia que si no ho feia seria castigat.⁶ Posteriorment, trobem a Bernat de Puigpardines, domiciliat a

⁴ MALLORQUÍ i GARCÍA, E. (2011): *El Llibre Verd del bisbe de Girona (1362-1371)*. Girona: Diputació de Girona. pàg. 382-383.

⁵ Arxiu Ducal de Medinaceli a Catalunya, còpia digitalitzada provinent de l'Arxiu Històric d'Hostalric, fitxa 1537.

⁶ AADD (1953-54): *Catálogo de la documentación de la Cancillería Regia de Pedro de Portugal (1464-1466)*. 2 volums. Dirección general de Archivos y Bibliotecas. Servicio de Publicaciones del Ministerio de Educación Nacional, docs. 257, 444, 672 i 840.

Camallera, al qual succeí la seva filla Elisabet de Puigpardines, que el 1539 es casà amb Joan de Villena, notari d'Ullastret de 1533 a 1554. La nova mestressa fou la filla dels anteriors, Magdalena de Villena, casada amb Francesc Santceloni; i a aquesta la succeí la seva filla, Maria Santceloni i de Villena, casada amb Josep Miró, domiciliat a Ullastret.

El 16 d'octubre de 1590, Maria Santceloni i de Villena i el seu marit Josep Miró van vendre a Jeroni Llorens, teixidor de lli del Perelló (Vilablareix), la força anomenada de Bruguera amb les terres, els censos, les honors i les possessions, les terres de conreu, el bosc, la bruguera i la garriga pel preu de 330 lliures.⁷ La família Llorens, que posteriorment foren botiguers de la ciutat de Girona, van conservar la torre menys d'un segle; així, el 1672 l'amo de la torre ja era Joan March i de Jalpí. El 1732, el propietari era Joan March Jalpí i de Gelabert, que vivia a Figueres i abans a Hostalric.⁸ A aquest el succeí Fèlix March de Jalpí, Tragó i de Gelabert, domiciliat a Barcelona.

Senyors de la Torre Gallina

Nom	Període
Albert de Cortada	1338
Francesca de Puiggalí	1413
Berenguer i Hug Puigpardines	1443
Bernat de Puigpardines	
Elisabet de Puigpardines	1539
Magdalena de Villena	
Maria Santceloni i de Villena	– 1590
Jeroni Llorens	1590
Joan March i de Jalpí	1672
Joan March Jalpí i de Gelabert	1732
Fèlix March de Jalpí, Tragó i de Gelabert	

Per estudiar les propietats que van pertànyer a la torre es disposen dels capbreus següents:

- Capbreu de 1595 a 1607 dipositat a l'Arxiu Històric de Girona, notaria de Vidreres, núm. 5, notari Pere Bosc i Vila.

- Capbreu de 1616 a 1619 dipositat a l'Arxiu Històric de Girona, notaria de Vidreres, núm. 5, notari Miquel Vinyes.

⁷ Arxiu Històric de Girona, notaria de Girona 2, núm. 648, notari Joan Faixat.

⁸ Id., notaria de Vidreres núm. 58, notari Joan Caselles i Cort.

- Capbreu de 1732 a 1753 dipositat a l'Arxiu Històric de Girona, notaria de Vidreres, núm. 58, notari Joan Caselles i Cort.

Els senyors de la torre tenien el domini directe sobre els masos Pla de Bruguera (actualment mas Gruart), el mas Ponsgrau, part del mas Bruguera del Pla (actualment Can Tonet) i sobre uns masos actualment derruïts: el mas Olives a prop del mas Ponsgrau, el mas Palín o Llana a prop del mas Riera, el mas Aixida a prop del mas Raig, el mas Torre a prop del mas Raig i el mas Fuster a prop del mas Ponsgrau. També tenia drets sobre diverses peces. En total, entre masos i peces, suposaven 337 vessanes.

Avui en dia, uns dels sis veïnats de Vidreres s'anomena Torre Gallina i era on estaven situades les propietats d'aquesta torre i d'altres senyors.

La Torre de Bedós

La Torre de Bedós estava situada entre els actuals termes de Vidreres i Sils, cap a la zona que ocupa la urbanització de King Parc de Sils, i prop de l'actual carretera C-63, que abans era el camí d'anar de Vidreres a Sils, i en el segle XIII rebia el nom de camí de Bedós, on hi ha diversos masos, entre ells el mas Pedrer, a prop del qual passa un rec que en el segle XVII s'anomenava de Bedós. Però no s'ha trobat cap resta de la torre i el topònim s'ha perdut, tot i que en el segle XVIII encara un veïnat situat entre Vidreres i Sils s'anomenava Bedós i ocupava una part del terme de Vidreres. En concret, l'espai comprèn els masos Durillos, Filuet, Flassià, Lluís, Gaspar i Rajoler. També ocupava una part de Sils: els masos Domènec, Pedrer i Sers.

La Torre de Bedós va pertànyer a la família Bedós, que foren cavallers, i es troba documentada entre els segles XII i XIV. La família és originària de Maçanet i el primer membre de la nissaga de qui es té informació és Bernat de Bedós, que el 1196, juntament amb la seva muller Dolça, varen vendre al monestir de Santa Maria de Roca-rossa (parròquia de Santa Eulàlia d'Hortsavinyà, avui municipi de Tordera) la seva condolina situada a Maçanet de la Selva.⁹

El 1284, Bernat de Bedós donà entre vius al seu fill Bernat, per herència paterna, la casa de Bedós amb els drets que li pertanyen a les parròquies de Sils i Vidreres; el Castell de Malavella, que té pel rei a la parròquia de Caldes de Malavella; els masos i les masoveries de la parròquia de

⁹ PONS, J. M. (1984): *El cartoral de Santa Maria de Roca Rossa*. Barcelona: Fundació Noguera. Doc. 39.

Calonge, i el feu que el cavaller Bernat de Llabià té per ell a la parròquia de Fitor.¹⁰ Les propietats dels Bedós estaven sota diverses jurisdiccions: així, la casa de Bedós estava dins la del vescomte de Cabrera; Caldes de Malavella era de jurisdicció reial, en el segle XIV venuda als Montcada; Calonge també era de jurisdicció reial, però empenyorada a una branca de la casa dels Cruilles pel comte-rei, el 1371, pagant la Universitat de Calonge (precursora de l'Ajuntament) retornà a la jurisdicció reial, i altra vegada empenyorada per un altre monarca, pagant per segon cop la Universitat, tornà a la jurisdicció reial mitjançant els capítols de 1437 (esdevingué vila reial amb batlle propi i síndics a Corts), i Fitor, segons diversos autors, romangué sota la jurisdicció d'una branca de la família Cruilles. Poblacions ubicades a les actuals comarques de la Selva i del Baix Empordà.

Entre el 1268 i 1321, Bernat de Bedós i el seu fill Bernat varen establir vincles amb cavallers que participaren en la conquesta de Mallorca i Eivissa. Bernat de Bedós fill, es va casar, cap al 1286, amb Prous, filla de Bernat Oliver, cavaller d'Eivissa.

L'any 1285, es va produir la invasió de Catalunya per part dels francesos, els quals envaïren el principat per l'Empordà. En organitzar la resistència de l'Empordà a la invasió, el rei Pere II el Gran comptava amb els ports de Sant Feliu de Guíxols i de Palamós. El 8 de juny, el rei encomanà especialment la custòdia de la vila de Palamós als cavallers Arnau de Ribera, alongí, i Bernat de Bedós, els quals s'unirien als del sometent de Palafrugell i d'altres llocs per tal de defensar el port.¹¹ La ciutat de Girona fou assetjada del juny al setembre, quan va caure en mans franceses. L'esquadra francesa fou vençuda per Roger de Llúria a les illes Formigues i la resta, desfeta a la badia de Roses. L'exèrcit francès, sense avituallament, va haver d'emprendre la retirada, durant la qual la reraguarda fou delmada al coll de Panissars. El rei francès, Felip III l'Ardit, malalt, va morir a Perpinyà l'octubre de 1285.

L'any 1326, Bernat Ramon de Bedós va reconèixer tenir per Ot de Montcada el Castell de Malavella, com abans l'havia tingut pel rei d'Aragó.¹² L'any 1338, Bernat Ramon va vendre a Arsendis de Canet, com a priora del monestir de Valldemaria de Maçanet de la Selva, el mas Valldaniel amb franc alou situat a Vidreres, pel preu de 3.000 sous.¹³

¹⁰ Arxiu Diocesà de Girona, Mitra, calaix 5, vol. 24, f. 47v-48r (numeració moderna, f. 50v-51r)

¹¹ Arxiu Corona d'Aragó, Cancelleria Reial, registre 56, f. 123v.

¹² Arxiu Ducal de Medinaceli a Catalunya, Monestir de Poblet, registre 592, f. 616. Recerca efectuada per Pau Turon i Izquierdo.

¹³ Arxiu del Monestir de Sant Daniel de Girona, llibre 15, núm. 59, f. 102.

El 1338, Bernat Ramon de Bedós i Pere Arnau de Bedós actuaren com a testimonis en una escriptura notarial que atorga el vescomte de Cabrera Bernat II.¹⁴

A la segona meitat del segle XIV, es produí una disgregació del patrimoni dels cavallers de Bedós. Així, la torre de Bedós situada entre Sils i Vidreres passà a mans d'una branca de la família Cruïlles, els Cruïlles de Vilobí.¹⁵ Aquests anaren a viure a Caldes de Malavella, ja que per casament posseïren el patrimoni Parella. Mentrestant, les possessions de Calonge continuaren sota control dels Bedós. El 1404, Bernat de Bedós atorgà escriptura de cens sobre diverses terres a Sant Martí de Calonge a favor de Bernat de Fuentes.¹⁶ El senyoriu de Bedós a Calonge arriba fins al segle XIX. Per aprofundir en les possessions a Calonge, Esther Loaisa i Joan Molla publicaren un article el 2013.¹⁷

Cavallers de Bedós

Nom	Període
Bernat de Bedós	1196
Arnau de Bedós	1197 – 1246
Bernat de Bedós	1268 – 1284
Bernat de Bedós	1277 – 1321
Bernat Ramon de Bedós	1320 – 1338
Pere Arnau de Bedós	1338
Bernat de Bedós	1404

No s'ha trobat cap capbreu per saber les possessions de la torre de Bedós. Al voltant de la torre de Bedós hi havia els masos i les terres que pertanyien als Bedós i isolat d'aquest posseïen el mas Valldaniel situat a la parròquia de Vidreres, afrontant amb la de Caulès.

¹⁴ PONS, J. M. (2001): «A l'entorn d'una carta de poblament de la Vila de Blanes». *Blanda*, 4: 61-64.

¹⁵ *Gran Enciclopèdia Catalana* (Barcelona, 2004), s.v. «Cruïlles».

¹⁶ Portal d'Arxius Estatals. Secció Noblesa de l'Arxiu Històric Nacional, fons dels marquesos de Toca. TOCA, CP. 397.

¹⁷ MOLLA, Joan; LOAISA, Esther (201). «El senyoriu dels cavallers Bedós a Sant Antoni de Calonge als segles XIII i XIV». *Estudis del Baix Empordà*, 32. Sant Feliu de Guixols: Institut d'Estudis del Baix Empordà.

El 1277, el feu de Bedós comprenia els masos Serra, Carbonell, Natall, Ramon Ferrer, Lupeti de Bedós, Saura, Bernat Rubei, Mercader, Jaume de Fonte i Valldaniel, situats a la parròquia de Vidreres, i els masos Serra, Marrahi, Lupet Ferrer, Pere Trobat, Ferrer, Ferrer Sunyer, Bartomeua i Tomàs de Bedós, situats a la parròquia de Sils.¹⁸

El 1449, entre el pagesos remences de Sils consten els de la zona de Bedós: Anthonius Pascol de Bados, Marchus Mathamala, Marchus Domanec, Iohannes Marrahin, Anthonius Rovira i Petrus Cerç.¹⁹

En el fogatge de 1497, a la parròquia de Sils surten, entre altres, dos focs amb el topònim Bedós: Treiada Bedós i Pascual de Bedós.²⁰ I a Vidreres, dels masos esmentats el 1227 només surt Carbonell.²¹

El 1527, Frederic Enríquez, almirall major de Castella, va dur a terme les diligències de presa de possessió de les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i de Bas. El 2 de juny de 1527, el seu procurador Juan de Villarroel es presentà a la Batllia de Riudarenes, que incloïa Sils. Entre els caps de casa de Sils consta Pere Riera de Bedós.²²

Bibliografia

FORMIGA i BOSCH, Josep (1999). «La Roqueta o torre de l'Esparra, una construcció medieval al llarg dels segles». *Quaderns de la Selva*, 12. Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans.

FORMIGA i BOSCH, Josep (2011). *Història de Vidreres*. Vidreres: Ajuntament de Vidreres.

FORMIGA, Josep; LOAISA, Esther; MOLLA, Joan (2012). «Els cavallers de Bedós i les seves possessions a Caldes de Malavella, Calonge, Sils i Vidreres (s. XII-XIV)». *Quaderns de la Selva*, 24. Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans.

¹⁸ Arxiu Ducal de Medinaceli a Catalunya, còpia digitalitzada provinent de l'Arxiu Històric d'Hostalric, fitxa 3512.

¹⁹ HOMS, M. M. (2005): *El sindicat remença de l'any 1448*. Girona: Ajuntament de Girona. pàg. 259.

²⁰ ANORO, F., COSTA, LL.; FIGUERAS, N., LLINÀS, J (1993): *Veïnats, camins i cases de pagès. Aproximació històrica als termes de Sils i Vallcanera*. Sils: Ajuntament de Sils.

²¹ IGLÉSIES, J. (1991): *El fogatge de 1497*. Barcelona: Fundació Vives i Casajuana. v. I, pàg. 311-312.

²² PONS, J. M. (2001): «Les jurisdiccions dels vescomtats de Cabrera i de Bas, l'any 1527". *Revista de dret històric català*, 1: 155-213..

Torres de guaita, defenses i fortificacions

Mas Pedrer – Torre Bedós

Mas Segal i en un requadre, restes de la Torre Gallina

Torre de l'Esparra o Roqueta

Les torres del cap de Vilassar, una recopilació de dades

ALEXIS SERRANO MÉNDEZ

Centre d'Estudis Vilassarencs

Malgrat formar part des de sempre de l'heràldica municipal, les tres torres de Vilassar de Mar romanen a dia d'avui mancades d'algun estudi profund i exhaustiu que faci justícia a la seva tradició. Si bé d'alguna manera ja havíem tractat aquesta temàtica amb anterioritat,¹ el motiu d'aquesta comunicació és compilar les dades esparses que s'han anat publicant en els darrers anys sobre els tres elements defensius que hi havia al veïnat de mar de Vilassar i que formaven part de les vuit torres que hi havia a l'antic terme de Vilassar.

Introducció

La Torre d'En Nadal és la única de les tres torres de guaita que temps era temps hi hagué a allò que avui, des de 1784, coneixem com a Vilassar de Mar però que anteriorment era més conegut com el cap de Vilassar, el veïnat de mar de Vilassar o cases de mar de Vilassar. Aquesta torre, juntament amb les de Can Lladó de Mar (Can Rufau) i de Can Mi (o Mir), formaven part del grup de vuit que hi havia al terme municipal del vell Vilassar, quan encara allò que avui coneixem com a Vilassar de Mar i Cabriels formaven part d'un tot, en el qual a la vila de Sant Genís de Vilassar, hi havia les seus del poder senyorial, del municipal i de l'administració parroquial.

¹ Serrano Méndez, Alexis: *Masies i poblament al Veïnat de Mar de Vilassar (1500-1784)*. VI Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme (Alella, 2013) pàg. 49-62.

Les vuit torres de Vilassar comparteixen una gènesis i, si fa o no fa, una cronologia que les agermana tant en el temps com en el context històric que les va fer néixer. Estaven distribuïdes de la manera següent: tres al costat de ponent de la vall de Cabrils i cinc a la de llevant. Més concretament, tres s'alçaren a allò que avui coneixem com a Vilassar de Dalt, dues al veïnat del Sant Crist de Cabrils i tres més a frec del regaló del mar, a allò que avui coneixem com a Vilassar de Mar. Les de Vilassar de Dalt eren les de Ca l'Isern; la de Can Parera, altrament dita del Ravalet, i la de Ca l'Eroles, també coneguda com la de Can Mayans. Les de Cabrils eren les de Can Vehil i les de Ca l'Amat i es trobaven a redós de la capella preromànica de Sant Sebastià del graciós veïnat del Sant Crist, i les tres darreres, les de Vilassar de Mar, eren les de Can Saura, més popularment coneguda com la de Can Nadal, la de Can Lledó, també dita de Can Rufau, i la de Can Mir o Mi.²

Les vuit torres de Vilassar, tenien totes la mateixa funció i al seu temps aquesta funció era la mateixa que desenvolupaven una infinitat d'aquests elements defensius que vorejaven per motius semblants les dues ribes del Mediterrani i que, molt oportunament, a la nostra comarca feren guanyar l'apel·latiu de costa torrejada. Els dels segles XV al XVI, eren anys de guerra oberta entre l'Islam i la Cristiandat, i les dues potències del moment, l'imperi hispànic i l'imperi otomà es disputaven el control de la Mediterrània i l'hegemonia de llurs creences. Enmig d'aquest conflicte, els pirates i més endavant, a partir de la darrerria del segle XVII, els corsaris, feien de les seves entre a una i altra banda de la mar.

Les torres vilassarenques, com totes les de la comarca, en primer lloc, servien per, de lluny, albirar des de la seva elevació els riscos que poguessin posar en perill les vides i les pertinences d'aquells que hi habitaven a l'entorn més immediat. Ja fossin aquests perills de naturalesa marítima o terrestre, era convenient veure'ls des de la miranda de la corsera amb prou antelació. Cal tenir present que als segles moderns (sobretot entre el XVI i el XVII), quan aquestes estructures estaven en ple ús, els atacs de la pirateria barbaresca i el *corsarisme* eren tan freqüents com la presència mai desitjada dels bandolers i els assaltadors de camins, tanmateix, les correrries d'exèrcits forans (castellans o francesos) en un context de contesa bèl·lica perenne, sovint podien arribar a ser una companyia molt desagradable. En segon lloc, les torres de guaita servien, en cas d'atac,

² Samon i Forgas, Josep: *Notes històriques entorn de les torres de defensa dels masos de Vilassar*. XII Sessió d'estudis Mataronins (Mataró, 1995). Pàg. 181-197.

com a refugi des d'on els que s'hi acollien podien defensar-se amb objectes llancívols mentre esperaven que arribés ajut de les localitats veïnes. L'abundància de torres de defensa del nostre entorn ens pot ajudar a entendre com n'eren de poc eficaces les patrulles marítimes.

Si bé Pere IV d'Aragó ja havia somiat, l'any 1328, una línia de talaies que servissin per a la comunicació de tot el litoral del seu regne per mitjà de senyals de foc durant la nit i fum durant el dia, el projecte mai es materialitzà del tot i les torres que es construïren posteriorment, entre elles la d'en Nadal, foren més aviat fruit de la necessitat que tenia la pagesia benestant que, alliberada en part de la servitud dels mals usos després de la sentència arbitral de Guadalupe que Ferran II dictà el 21 d'abril de 1486, poc a poc, anà esdevenint la veritable propietària de la terra que no només li calia treballar, sinó que a més a més havia de protegir davant de les amenaces del mar.

La Torre de Can Lladó o de Can Rufau

La torre de Can Lladó era annexa a la casa pairal de la família homònima i que recentment ha estat estudiada per Enric Subinyà.³ Els Lladó, originaris de Cabriels, habitaren el mas des de 1513, quan encara estava sota el domini de Santa Maria de Caldes d'Estrac. Més endavant, ja al segle XVIII, partiren la masia en tres cossos i disgregaren la propietat, avançant de passada uns metres el cós de llevant. La torre va desaparèixer al segle XIX, en una data incerta pels volts de les dècades dels anys 70 i 80. De les planimetries dels projectes d'eixample de la localitat,⁴ se'n pot deduir que tenia planta circular i un diàmetre superior a la de Can Nadal. La separació de la torre respecte a la casa fa pensar que, probablement, aquestes estaven unides per una passera al primer pis. La masia era de tres cossos, el central amb planta i pis. El sostre era a doble vessant i carener perpendicular a la façana orientada al mar. L'element més destacat de la masia, a part de la torre de defensa, era la finestra gòtica conopial que recentment ha estat objecte d'una matussera restauració que ha invertit les dues peces superiors.

³ Subinyà i Coll, Enric: *El mas Lladó de Mar*. Singladures, revista d'història i patrimoni cultural de Vilassar de Mar i el Maresme. Núm 31 (Vilassar de Mar, 2014). Pàg. 49-59.

⁴ Es veu perfectament la forma i se'n perceben les dimensions al plànol de 1878 i al *Plano geometrico del pueblo de San Juan de Vilassar, provincia de Barcelona: levantado según previene el Real decreto circular de 25 de Julio del año 1846* datat l'1 de novembre de 1848.

La torre ocupava els actuals números 13 i 14 del camí Ral mentre que la masia n'ocupava els 15, 16 i 17. Del conjunt, masia, pallissa i torre, només resta el cós central de l'habitatge, que és la casa coneguda encara avui com a Ca l'Espartera, per l'ofici dels seus populars residents durant la primera meitat del segle XX.

Sembla ser que la torre fou alçada amb posterioritat al segrest dels fills del mas *qui fuerint capty et catibury a sarracenys in dicto loco Vilasario in dicto loco del rial del pou*.⁵ Aquest segrest es produí el 1550 i motivà l'endeutament dels propietaris del mas fins al 1558, per poder pagar-ne el rescat. La construcció de la torre culminà l'any 1599, com celebra la llinda que es conserva al pati del Museu de la Marina i que resa el següent: EN LANY IHS 1599 / ANTONI LLEDO i a l'inventari post mortem, datat el febrer de 1608, d'Antoni Lledó conservat a l'Arxiu Parroquial de Sant Genís de Vilassar⁶ encara s'hi feien constar «els sindris i el torn per a pujar la menobra» que havien servit per a la seva construcció i els set arcabussos i el pedrenyal que havien de complementar l'eficàcia defensiva.⁷

Un cop a finals del segle XIX, la família Argimon aixecà la seva casa del camí Ral, la torre desaparegué i van quedar les primeres filades de pedra integrades als fonaments de dita casa.

La Torre de Can Mir o Mi

Gràcies al dibuix de Martí de Solà, publicat al llibre *Barcelona y su provincia* editat l'any 1888, sabem que la masia de Can Mir o Mi, avui desapareguda, tenia tres cossos amb carener perpendicular i recrescut de dues plantes en el mòdul central. La torre era de planta quadrada, ocupava el flanc de llevant de la masia i no estava connectada amb pont elevat com sí que ho estaven les de Can Nadal i Can Lladó, sinó que hi estava adossada. Pel dibuix citat més amunt, sabem que la torre l'any 1888 ja no havia estat enderrocada. Pocs anys més tard, la masia patí la mateixa sort i en la seva ubicació hom hi col·locà els *tinglados* del mercat municipal que hi foren almenys des d'inicis del segle XX fins a la dècada dels 60 del mateix segle, quan en el mateix indret s'alçà l'actual seu del consistori municipal. Ignorem

⁵ APSGVD man. 20, f. 53r-v, 23-7-1550 debitori. Transcrit per Benet Oliva i Ricós a *La petita noblesa del Maresme. Tres trajectòries Des Bosc, Ferrer i Sala*. Accèssit Premi lluro 2001 (Mataró, 2002). Pàg. 44.

⁶ APSGVD. Capsa «Varis», paper solt.

⁷ Bas, Damià: *Can Lledó de Mar (1608): un inventari*. Singladures núm. 30, (Vilassar de Mar, p. 2012) Pàg. 29-55.

quan fou construïda, però Samon assegura que, com que l'any 1561 no figurava a l'inventari dels béns de Can Mir, hauria de ser posterior a aquesta data.⁸

Els Mir, a part de pagesos almenys des de 1533, es dedicaven al comerç marítim de cabotatge per compte de mercaders de Barcelona, activitat que caracteritzaria el llinatge anys a venir i que els faria esdevenir la principal família naviliera ja al segle XIX.⁹

La Torre d'en Nadal i el forn de vidre dels Sala

La torre que avui coneixem com d'En Nadal fou erigida l'any 1551 per la família Sala, una de les més destacades nissagues pioneres de l'elaboració del vidre bufat. La petició al monarca de construir aquesta torre es féu el 1551, just un any després que es produís un fort atac corsari per mitjà del qual foren segrestats els fills de la veïna masia de Can Lladó de mar. Poc temps més tard, l'any 1562 el senyor de Vilassar, Frederic des Bosch, interposà un plet contra Jaume Sala per l'ofensa que suposà construir un element defensiu sense el vistiplau del feudal.

Els Sala havien comprat, l'any 1548, el forn de vidre que hi havia prop de la masia i que fins llavors era propietat de Joan Roig del qual se sap que, almenys des de 1532, exercia de vidrier al veïnat costaner de Vilassar. Els Roig també eren una important família vidriera, tant que fins i tot exerciren de proveïdors de la casa reial, per la qual cosa hem de deduir que les peces que s'elaboraven en els seus forns eren d'una qualitat força remarcable.

Mentre que durant la segona meitat del segle XVI, el forn de vidre fou arrendat a diversos mestres artesans, l'any 1630 el llinatge dels Sala va quedar sense descendència i s'extingí i l'any 1636, la masia fou adquirida per un traginer mallorquí que era Nadal de primer cognom i Reig de segon, i que dedicà el mas i la torre annexa a l'hostalatge. Des de 1636 ençà, hom coneix la torre amb el nom de Can Nadal. El negoci de l'hostal, amb els monopolis comunals que hi estaven vinculats, no deuria anar pas malament, motiu pel qual, l'any 1762, l'Ajuntament construí un nou edifici com a seu de l'hostal. Aquell nou edifici, anys a venir, des de 1784 i fins a la dècada dels anys seixanta del segle XX, acollí l'Ajuntament del novell municipi de

⁸ SAMON i FORGAS, *Josep: Notes històriques entorn de les torres de defensa dels masos de Vilassar*. XII Sessió d'estudis Mataronins (Mataró, 1995). Pàg. 181-197.

⁹ OLIVA i RICÓS, Benet: *La petita noblesa del Maresme. Tres trajectòries Des Bosc, Ferrer i Sala*. Accèssit Premi Iluro 2001 (Mataró, 2002). Pàg. 45. Nota 149.

Vilassar de Mar, ultra la seva segregació de la vila matriu de Vilassar de Dalt, i, més tard, des dels anys setanta del segle XX acull la Gliptoteca Monjo.

La torre té planta baixa i dos pisos i el terrat pla li confereix un altre pis molt útil en cas de setge, complexivament mesura 12,10 metres, el doble d'alt que d'ample, ja que de diàmetre fa 5,40 metres a la part alta i 6 metres a la base. D'un pis a l'altre, s'accedeix per les escales interiors que segueixen la curvatura cilíndrica de l'estructura. Els sostres interiors són de volta a mitja esfera. Llevat de dues finestres gòtiques, les obertures són simples forats d'espitllera o sagetera per a la defensa. És molt possible que originàriament el pont del primer pis que comunica amb la casa adjacent no hi fos i que la torre s'unís amb la masia per mitjà d'una passera que es pogués recollir fàcilment en cas d'atac. La corsera sols conserva les mènsules i els arquets de pedra; hi manquen els merlets del parapet.

Com ja vàrem fer notar amb anterioritat, la Torre d'en Nadal, juntament amb les altres dues torres del veïnat de Mar de Vilassar, de les quals avui només es conserva un vague record, han estat els principals elements de l'heràldica municipal en la majoria dels escuts que s'han succeït a Vilassar de Mar en els darrers dos segles i quart.¹⁰

La importància de protegir un forn de vidre

En la nostra darrera monografia ja vàrem intentar palesar quin era el nivell que assoliren les produccions de vidre i el pes que aquestes tingueren en allò que s'ha convingut a anomenar les arts menors.¹¹ La indústria del vidre bufat tenia els forns, no només a la vila primer, i ciutat després, de Mataró, sinó que en tenia de disseminats i vinculats a la ruralia més propera com fou el cas del forn dels Roig – Sala del rial del Pou del veïnat de Mar de Vilassar.

Entre totes les manufactures que es fabricaren durant els segles moderns a Mataró, la del vidre fou la que tingué més rellevància a nivell artístic i major repercussió a nivell social. Els primers tallers es reculen al segle XV i en ells rau l'origen de la tradició vidriera de la ciutat, les peces de vidre que es troben a Mataró anteriors a aquesta data, són, per tant, importacions.

Des del segle XVI, es documenta un gust artístic en les peces fabricades als forns locals. Entre aquest segle i el XVII, la *façon venise*, (això

¹⁰ SERRANO MÉNDEZ, Alexis: *Masies i poblament al Veïnat de Mar de Vilassar (1500-1784)*. VI Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme (Alella, 2013) Pàg.49-62.

¹¹ SERRANO, Alexis i SALICRÚ, Gener: *Mataró Barroc. Història i art dels segles XVII i XVIII*. (Mataró, 2015) Pàg. 71-73.

és, la producció a l'estil venecià) marcà el tarannà de les manufactures de vidre dels tallers de Mataró, probablement com a resultat de la presència a la vila d'algun vidrier d'origen venecià. Durant la dissetena centúria, els mestres de Mataró copiaren les formes i els models de l'escola veneciana. Els vidriers locals, que en un principi cercaven igualar la riquesa cromàtica de les peces produïdes als prestigiosos forns de Murano i, sobretot, la puresa del *Cristallo* venecià que entre els segles XV i XVIII tenia una brillantor única, aviat assoliren tal grau de perfecció en llur ofici que mereixeren el reconeixement de la casa reial espanyola.

D'entre les famílies de vidriers de Mataró, la que tingué una trajectòria més fulgurant fou la dels Roig esmentats més amunt. Aquesta saga arribà a establir una xarxa de corresponsals que s'estenia per bona part d'Espanya i foren els que van satisfer, l'any 1603, l'encàrrec palatí de Felip III.¹² Sens dubte, esdevenir proveïdor de la casa reial és un element que palesa el prestigi de les peces que sortien dels forns de Mataró. Però no només la casa reial va saber apreciar la vàlua de les produccions de la indústria del vidre local, sinó que també ho feren l'alta aristocràcia hispànica i les classes més riques de l'Espanya del segle XVII.¹³

Una mostra de la bonança de què fruï la indústria del vidre il·lurenc és la gran quantitat de mestres i tallers dedicats a aquest ofici. Al segle XVI n'eren catorze, al XVII, divuit i al XVIII, vuit. Aquests forns estaven disseminats per Figuera Major, Traià, Cirera i Mata, però també n'hi havia d'altres que, bo i estar vinculats a les empreses mataronines, es trobaven ubicats fora del terme de Mataró, com ara a Dosrius¹⁴ o al veïnat de mar de Vilassar, que és el cas que ens ocupa.¹⁵ Les fogaines d'aquests obradors produïen vidres de colors blanc, blau, groc, negre i vermell, així com també vidres glaçats. Al segle XVII, proliferà l'ús dels

¹² GIMÉNEZ I BLASCO, Joan: *Els Roig, un llinatge de vidriers al Mataró del segle XVII*. I Jornades Hispàniques d'Història del Vidre, Ed. Museu d'Arqueologia de Catalunya (2001) Pàg. 179-189; GIMÉNEZ I BLASCO, Joan: *Mataró en la Catalunya dels segles XVII. Un microcosmos en moviment*. Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, Premi Iluro 2000 (2001). Pàg. 431-544.

¹³ MARTÍ COLL, Antoni: *La indústria del vidre a Mataró al primer terç del segle XVII i el naixement de Pascual d'Aragó*. XII Sessió d'Estudis Mataronins (Mataró) (1995). Pàg. 199-204.

¹⁴ JUNCOSA I CASTELLÓ, Ramon; CLARIANA I ROIG, Joan Francesc: *El vidre a Mataró II. De l'alta edat mitjana fins el segle XVIII*. «Fulls» del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, Núm. 28. Mataró (1987). Pàg. 36-57.

¹⁵ OLIVA I RICÓS, Benet: *La generació de Feliu de la Penya. Burguesia Mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*. Premi Josep Lladonosa i Pujol (2000). Ajuntament d'Alguaire. (2001). Pàg. 38, 46-48, 50.

lacticinis i s'observa cada cop més la tendència a incorporar apèndixs decoratius. Estilísticament, els vidres de Mataró eren iguals als produïts a Barcelona, els artesans d'ambdues ciutats gaudien del mateix prestigi i consideració. Quant a les formes, val a dir que hi havia un gran ventall de tipologies i de combinacions de forma, nòdul i color. Amb els vidres de colors també es produïen peces petites que intentaven imitar les perles i les pedres precioses. Aquestes petites peces produïdes amb les escorialles del gresol, s'empraven per decorar elements d'orfebreria, per fer denes de collaret, grans de rosari, botons...

Amb el grau d'especialització assolit per les factories locals, sobretot durant la dissetena centúria, aviat el vidre passà d'ésser un element quotidià a un article d'aparador, a voltes fins i tot sumptuari i que oferia, a aquells privilegiats que el posseïen, prestigi i reconeixement social.

De la gran quantitat de vidres que produïen els forns, n'és un testimoni el fet que alguns dels obradors mataronins depassaren l'estructura empresarial familiar i van arribar a tenir fadrins assalariats que, un cop formats i examinats, podien fundar el seu propi forn. Al forn dels esmentats Roig, per exemple, s'estima que eren entre vint-i-cinc i vint-i-vuit persones, les que hi treballaven.¹⁶

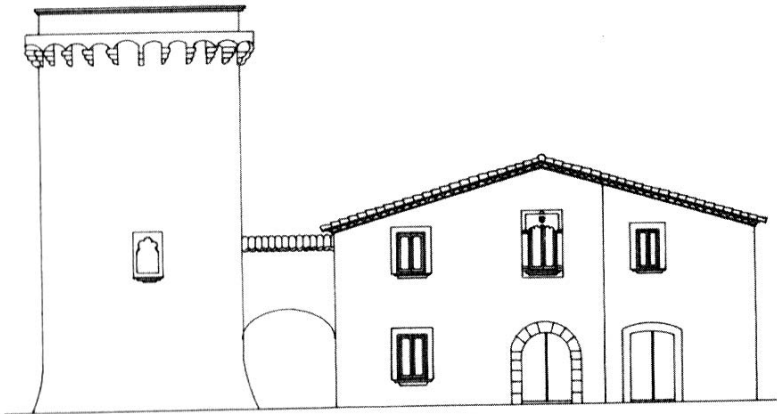
Al segle XVIII, es consolidà la producció de formes abarrocades en peces com almorratxes, cànirs, porrons i piques d'aigua beneïda de paret. El segle XVIII fou el de la decadència, es bandejà la innovació, en part pel cofoisme que comportava tenir el mercat americà assegurat. En front de l'immobilisme estètic dels vidres mataronins, les noves formes procedents d'Anglaterra, França i Bohèmia i la competència dels vidres sumptuaris d'Arenys de Munt, provocaren la desfeta de la indústria del vidre local i la desaparició de la confraria del Sant Àngel Custodi que fins aleshores els havia agrupat.

Atesa la importància que tenien els forns de vidre a l'època moderna i donat el valor que hom donava a les produccions d'aquests tallers, no és d'estranyar que el forn de vidre dels Roig, que a partir de 1548 passà a mans dels Sala per mitjà d'una compravenda, calgués ser protegit de les incursions de pirates i corsaris. La proximitat d'aquest pol industrial amb el mar, el feia altament vulnerable als perills marítims i és per això que la història de la torre està estretament lligada al del mateix forn de vidre bufat.

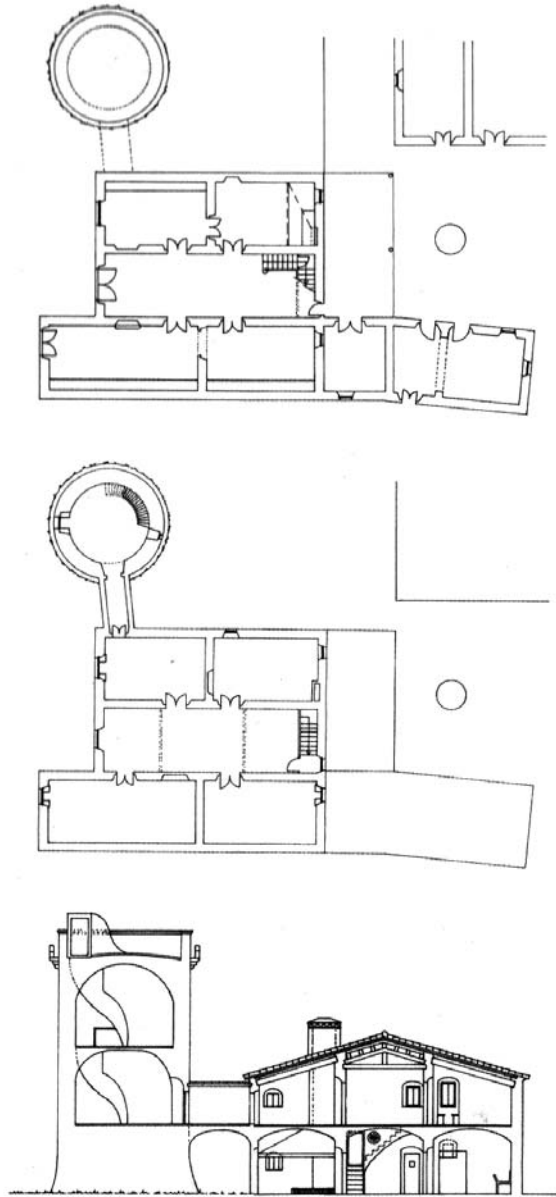
¹⁶ JUNCOSA I CASTELLÓ, Ramon; CLARIANA I ROIG, Joan Francesc: *El vidre a Mataró II. De l'alta edat mitjana fins el segle XVIII*. «Fulls» del Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, Núm. 28. Mataró (1987). Pàg. 36-57.

Llinda de la torre de Can Lladó conservada al pati del Museu de la Marina. Foto Alexis Serrano.

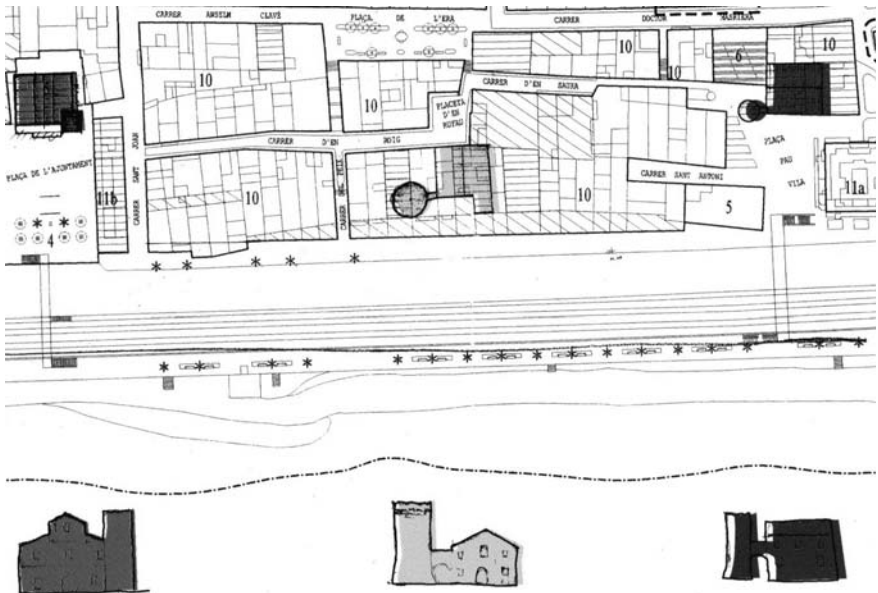
Alçat de Can Lladó fets per Bas i Briones a partir de l'Inventari post mortem d'Antoni Lladó de 1608. BAS, Damià i BRIONES, Manel: *Vilassar de Mar portes endins*. (Vilassar de Mar, 2007).

Plànols de Can Lladó fets per Bas i Briones a partir de l'Inventari post mortem d'Antoni Lladó de 1608. BAS, Damià i BRIONES, Manel: *Vilassar de Mar portes endins*. (Vilassar de Mar, 2007).

Dibuix de Martí de Solà publicat al llibre *Barcelona y su provincia* editat l'any 1888 on es pot veure l'única imatge que resta de la masia de Can Mir.

Muntatge de situació de les tres torres de Vilassar de Mar sobre el parcel·lari actual.

La Torre d'en Nadal

Les torres canetenques a l'entorn de la zona urbana del Castellet

SERGI ALCALDE I VILÀ

Centre d'Estudis Canetencs

La segona meitat del segle XVI quedarà marcat per sempre a l'ànima dels maresmencs. Constitueixen un seguit de dècades en les quals se succeïren repetidament gran nombre d'atacs de pirateria barbaresca a les viles costaneres. L'assetjament de la pirateria a les nostres costes no era un fet inusual, tenim notícies que des del segle XIV les terres catalanes patien incursions no solament d'aquest procedència, sinó també per part de pirates argelians, tunisians i turcs.

S'han documentat atacs de les galeres algerianes a Calella el 1521, a Pineda, l'agost de 1545. El mateix any també atacaren Vilanova de Palafolls, (actualment Malgrat de Mar) o Calella i Sant Pol el maig de 1551, aquests darrers sota les ordres del pirata Dragut. El 1558, tornaren a atacar Vilanova de Palafolls, i al juliol del 1584, la vila de Pineda.

Canet, com la resta de pobles del Maresme nord, intentà fer front a aquests atacs que tantes malvestats i prejudicis els causaven. L'element més important de defensa va ser la construcció de torres de guaita també adjectivades erròniament com a *torres de moros* que, en realitat, s'haurien hagut de denominar *torres de defensa contra els moros*.

A Canet, trobarem exemples de les dues opcions possibles: l'autoconstrucció d'una torre per part d'una família benestant que pogués assumir l'enorme cost que comportava o les que es feien de forma col·lectiva, o sigui, per compte del Consell o la Universitat en benefici de tota la vila.

Exemples d'aquest segon cas, els trobem a les torres erigides pels consells de les viles de Vilanova de Palafolls l'any 1548, la de Calella, el

mateix 1548, la d'Arenys de Mar, del 1551, la del Consell de Canet, del 1554, o la de Sant Pol, el mateix any 1554.

El barri del Castellet de Canet

Per trobar l'origen d'un nucli poblacional a la Vall de Canet ens hauríem de remuntar a època romana, mostra del qual són les restes de la Vila Romana de Mas Bigues, tot just al darrere de l'actual temple parroquial. Però del segle XVI, el de plena efervescència barbaresca, què en sabem d'aquell Canet?

Abans de constituir un nucli definit, la vall de Canet, pertanyia a la parròquia de Sant Iscle de Vallalta i estava format per una vintena de masies disseminades, els habitants de les quals alternaven, segons la seva proximitat al litoral, les tasques de pagesia i les de pesca.

Durant aquell segle XVI, els petits reductes de concentració poblacional se centraven en quatre zones clarament definides: la zona del Ravalet, pròxim al mas Lleuger, la zona de la Caldeta, en terres del mas Cabanyes, la zona del Turó o Tudó, actualment Castellet, en terrenys del mas Cardona, i la del carrer Bonaire, en terres del mas Janer.

Com hom pot entendre, i a causa de la seva situació, la primera era constituïa per famílies de menestrals i bracers que treballaven la terra, ja fossin amb concessions de parcel·la o en establiments de terres de poques dimensions, mentre que les restants, la constituïen famílies majoritàriament de mariners i pescadors.

Finalment, aquesta última zona, en les vessants del turó del Castellet, i dels carrers Bonaire i Torrent de Lledoners, travessada pel mig per l'antic carrer Major, es configurarà com el nucli amb més significació i pes de la vall. A partir de finals del segle XVI, amb l'atorgament del privilegi d'Universitat a la vila de Canet, aquest va ser l'indret on es feia el mercat perquè era divisor dels quarts o cantons en què es dividia la vila i on la majoria de famílies destacades edificarien les seves cases.

No és estrany, doncs, que al voltant d'aquest barri s'hagin localitzat gairebé la totalitat de les torres de defensa de Canet.

La Torre del Consell o de la Universitat

És la torre més antiga de les documentades a la nostra vila. És la del comú, construcció promoguda per la major part dels habitants de la vall.

La seva estructura es composava per la unió de 3 cilindres, un de major dimensió, gairebé 12 metres de diàmetre, i dos de menors, d'aproximadament 5 metres, annexats a l'extrem nord del cilindre principal. L'alçada total era de 11 metres i els murs, en el cas del cos principal, superaven els 2,40 metres de gruix. A l'interior dels dos cilindres laterals, hi havia unes escales de cargol que permetien l'accés al primer pis i a la coberta. L'entrada es feia per una petita porta situada a la planta baixa, flanquejada pels dos cilindres menors. Sobre aquesta porta, i a l'alçada del primer pis, hi havia un matacà per protegir-ne l'accés.

La localització era al capdavant del torrent de Lledoners, en les terres del mas Cabanyes. Per trobar les primeres referències d'aquesta torre, hem de recular a l'any 1540, quan al 16 de juliol, Bernat Cabanyes, pagès i hereu del mas Cabanyes va establir¹ en emfiteusi al també canetenc Tomàs Cabanyes «*un tros de terra per fer-hi o construir-hi casa o cases, de la terra fins al cel*» que va separar d'un espai de terreny més gran anomenat Camp de Sant Feliu.² Aquesta peça feia d'amplada 21 canes de llana i de llargada arribava fins al litoral marítim. Afrontava a orient amb l'honor d'en Gener, passant-hi pel mig el carrer públic o torrent (actual torrent de Lledoners), a migdia amb el litoral del mar, a occident amb la resta de l'honor de l'establidor, i a cerç amb l'honor de Pere Misser que, anteriorment, també havia estat de l'establidor.

Aquest establiment, tot i no parlar de la torre, serà una dada interessant en la controvèrsia que, uns anys més tard, originarà el valor de l'expropiació del terreny per a la seva construcció. La primera constància documental de l'existència de la torre, o de la seva construcció almenys, és del 31 de juliol de 1554, quan «*Joan Juyol, Joan Vendrell, Benet Goday, Bartomeu Andreu, pagesos, Jaume Macià, pescador, Bernardí Estrader, corder, i Jaume Janer, fuster, síndics de la universitat d'homes i parroquians de la ribera i parròquia de Sant Pere i Sant Pau de la vall de Canet*» davant la manca de liquiditat es veuen forçats a vendre a Pere Gibert, del mas Gibert de Torrentbó d'Arenys de Munt, un censal mort de 200 lliures per a la construcció de la «*torre de la universitat,*

¹ Establiment: contracte pel qual es concedeix un immoble o peça de terra en emfiteusi, en què el senyor o establidor es desprèn del domini útil, que cedeix a l'emfiteuta o establert, i es reserva el domini directe.

² Document 195 del llibre Col·lecció de pergamins de Canet – Vol. I – Col·lecció d'Estudis de Patrimoni – desembre 2015 (Pergamí 155-A de l'Arxiu Parroquial de Canet).

*recentment començada al litoral del mar».*³ L'interès econòmic que els vilatans de la ribera de Canet haurien de pagar cada any, a fi de retornar la quantitat inicial, era de 200 sous.⁴

I és que el cost d'aquestes edificacions descomunals, en molts casos era desorbitat per als habitants de les viles com les nostres. Per poder assumir aquestes despeses, es creaven *censals* que no deixaven de ser préstecs a molt llarg termini i que garantien una certa liquiditat instantània. I en les ocasions que ja no hi havia més remei es creaven *talls* i impostos que repercutien segons l'estatus adquisitiu i els beneficis del treball de cada família.

Malgrat les dificultats econòmiques de l'època, per fer front al pagament anual dels interessos, els veïns de la ribera de Canet van haver de crear l'impost o tall del vintè.⁵

Quatre anys més tard i encara amb la construcció de la torre en curs, continuaven fent front anualment al contracte del 1554, tal i com ho reflecteix l'època⁶ del 28 de març de 1558, signada pel mateix Pere Gibert del veïnats de Torrentbó, en la qual reconeix haver rebut de «*Bernat Estrader, corder, Jaume Macià, pescador, Joan Juyol, Benet Goday, Joan Vendrell i Bartomeu Andreu, pagesos de la parròquia de Sant Pere i Sant Pau de la vall de Canet, síndics i procuradors de la universitat de les dites vall i parròquia de Canet, en presència de Jaume Janer, fuster, clavari i receptor dels emoluments de la vintena de la vall de Canet, i Antoni Janer, fill seu*» la meitat dels 200 sous de pensió anual d'aquell censal mort que havien creat per valor de 200 lliures.⁷

Una dada curiosa, relacionada amb el pagament anual dels interessos del censal, la trobem uns anys més tard, a principis del mes de gener de 1559. Com és fàcil d'entendre, els habitants de la vall de Canet no havien pogut fer front a la devolució de la totalitat del censal (200 lliures) i per tant

³ Document 237 del llibre Col·lecció de pergamins de Canet – Vol. I – Col·lecció d'Estudis de Patrimoni – desembre 2015 (Pergamí 6 del llegat Serra-Viñas de la Biblioteca P. Gual i Pujadas de Canet).

⁴ L'equivalència era que 1 lliura equivalia a 20 sous.

⁵ Tall o impost del vintè : impost que se solia gravar sobre els beneficis de productes agrícoles i marítims, de durada d'uns quants anys, per recaptar fons per al finançament d'obres de gran envergadura, com esglésies, fortificacions, etc. El fet d'imposar un tall o taxa, en moltes ocasions dilatava en el temps la construcció.

⁶ Època és equivalent a un rebut.

⁷ Document 243 del llibre Col·lecció de pergamins de Canet – Vol. I – Col·lecció d'Estudis de Patrimoni – desembre 2015 (Pergamí 16 del llegat Serra-Viñas de la Biblioteca P. Gual i Pujadas de Canet).

havien de continuar pagant els 200 sous d'interès anual. Però quelcom succeí perquè els canetencs es mig revoltessin i es neguessin a pagar el tall del vintè.

Arran del conflicte, el corder Antoni Estrader, arrendador d'aquell any del vintè, va trametre una queixa formal a Álvaro Enríquez de Luna, governador i procurador dels vescomtats de Cabrera i Bas on enlairava la queixa pel fet que *«considerant la causa tant justa perquè dit vintè fos imposat, xo es per la fabrica de la Torra de Canet»*, on demanava i suplicava que *«sien estats els habitants y habitadors en dit lloch de Canet que de assí a endavant hagen de pagar... bé i degudament lo dit vintè»*. Els síndics de Canet no es feren pregar i reaccionaren queixant-se del greuge que suposava per la població fer front al pagament del tall.⁸

Enríquez de Luna contestà enviant una carta al batlle de Canet per ser publicada *«en la plassa publica del lloch i parrochia de Canet»* on deia que *«ateses y considerades les grans queixes que al sit Senyor Governador son estades fetes y venen cada dia per los síndichs del lloch de Canet y arrendadors del dit lloch sobre lo mal pagar del dret del vinté que los habitants de dit lloch de Canet son obligats a pagar dels guanys que fan, xo es ab vaixells per mar i pescadors, y guanys de menestrals y pagesos»*, i ordenava que la gent pagués segons *«es conegut en lo albarà y taba que per los síndichs es estat fet»*.⁹

D'altra banda, com molt bé explica Francesc Forn,¹⁰ *«Al cost de la construcció calia afegir-hi el de la compra o l'expropiació de les terres on s'havia d'aixecar la torre... això no sempre acabà en un acord»*. A Canet, com no és estrany, en tenim un bon exemple. I és que la Torre es començà a construir a l'extrem de ponent del capdavall del torrent de Lledoners, en una porció de la terra que anys abans s'havia establert a Tomàs Cabanyes. D'aquesta manera, la família Cabanyes no devia quedar satisfeta amb el valor que els síndics de Canet els van donar per la compra de la terra *«per la torre o fortaleza han fabricada en dita ribera per defensa dels moros»* i, fins i tot, tampoc no convenien amb la superfície del terreny comprat. Les tensions van arribar a tal punt que hagué d'intervenir l'autoritat jurisdiccional del terme de Montpalau i, al maig del 1560, vingueren a posar pau Bartomeu March del Rami, de Calella, i Antoni Correu de la vall de Manola, de Pineda,

⁸ AHFF Arenys – Notaria de Montpalau – Notari Jaume Josep Coll – Volum 51 – fulls 192r i 192v.

⁹ Ídem.

¹⁰ *Viure i sobreviure al segle XVI a la Marina de la Selva*. Premi Iluro Accèssit 2009.

representants del governador dels vescomtats, *«deputats i erigits per a estimar el valor de aquella terra que los honorables prohombres i síndics de la parrochia de Canet han presa y termenada»*. Finalment, acorden que serà terra expropiada *«la terra que es termenada des de dita torra tirant dret fins al mar»*, advertint a Salvador Cabanyes, fill i hereu del difunt Tomàs Cabanyes, mercader, *«que dit Cabanyes ni los seus, en ningún temps no pugen demanar cosa ninguna, y es just a Déu y nostres sofrences... y estimem el valor de tota la susdita terra per dijs prohombres y síndichs de Canet presa i termenada... en 19 lliures barceloneses»*.¹¹

La construcció de torres promoguda pels ens municipals no foren casos puntuals. En la majoria de poblacions del litoral nord del Maresme trobem nombrosos exemples. Per tal de garantir unes prestacions semblants i controlar alhora el bon funcionament de les construccions i del material que s'hi hauria d'ubicar, el governador del Vescomtat envià com a inspector i representant seu a Miquel Joan Roger, donzell de Calella. Aquest visità les viles de Canet i Sant Pol, el 24 de maig de 1562.¹² En el cas de la Torre de Canet, sabem que la volumetria general ja estava acabada, malgrat que li mancava algunes zones de la coberta i dels paraments de la part de tramuntana: *«hagen de acabar en dita torra lo porxo, de la manera que us es estat designat, y alcen la paret de una torre en vers tramuntana de alçada set pams, y que hagen de haver igualada conforme lo que es estat donat»*. Igualment, també li mancaven bona part del material per al funcionament bèl·lic. Sabem, per exemple, que ja disposava d'una bombardarda situada en la coberta superior. Durant la visita, el donzell Roger, amenaçà *«sots la pena de deu lliures barceloneses»*, que abans de deu dies els representants de la vall (sotsbatlle, síndics i homes de la vall) havien d'haver comprat i guardat sota pany en els armaris de la torre *«dos quintars de pólvora de bombardarda, dotze lliures de pólvora fina de arcabús, vint y quatre canas de corda per fer metxa de arcabús»*. Així com *«fer unes rodas de bona fusta per a la pessa de la bombardarda»*. I per evitar, en casos de setge, la possibilitat de cremar la porta d'accés, recomanava *«que hagen de forrar de ferro les portes de dita torre»*.

La negativa dels canetencs a continuar pagant el vintè va seguir uns quants anys més. Trobem un exemple en la missiva que el governador del

¹¹ AHFF Arenys – Notaria de Montpalau – Notari Jaume Josep Coll – Volum 51 – fulls 37r i 37v.

¹² AHFF Arenys – Notaria de Montpalau – Notari Jaume Josep Coll – Volum 51 – fulls 123v a 124v.

Vescomtat va trametre, el 21 de març de 1563, a Pere Carnasoltes, l'aleshores «*subatlle del lloch de Canet*», i a Bartomeu Andreu, Jaume Moní, Pere Llauger, Bartomeu Paratge, Guillem Doy, Jaume Misser i Bartomeu Vendrell, pagesos i «*justos representants del comú de dit lloch*», on els recorda «*que no contradigueu en cobrar lo vintè que està imposat en la parrochia de Canet per tots los parrochians y habitants de Canet*» i amenaça tots els vilatans que es neguessin a fer-ho «*de demà dilluns en la Vila de Hostalrich, devant del senyor Governador*», que els multaria amb «*la pena de 60 sous*». ¹³

Però, amb la creació d'un censal no n'hi hagué prou per assumir una construcció d'aquelles dimensions, per tant s'hagueren de cercar altres ingressos extraordinaris. D'aquesta naturalesa són els que localitzem l'any 1564, quan els habitants de Canet, representats pels honorables Pere Llauger i Jaume Micer, «*lo present any obrers de la fàbrica parroquial de Sant Pere i Sant Pau*», i Jaume Moní, pagès, i Baromeu Bernoy, mariner com a «*síndics i procuradors de la mateixa parròquia*», acompanyats per gairebé la totalitat dels caps de casa que habitaven la vall, «*atenent i considerant la gran quantitat destinada a construir una fortalesa a la dita Vall prop el litoral del mar... per mor de les incursions de moros*» i «*prometent que es col·locaran pesas de artilleria i municions*», demanen al governador i procurador dels vescomtats de Cabrera i Bas «*llicència per arrendar la fleca i taverna*», així com la venda «*de pa i vi*». ¹⁴

Malgrat que en algun document se l'anomeni *Torre de Mar*, en la majoria d'ocasions es troba documentada com «Torre del Consell» o «de la Universitat». Aquesta denominació ve donada pel fet que en fou la seva seu, és a dir, el lloc de reunió d'aquest organisme, almenys des del 1599, quan el vescomte Gastó de Montcada i Gralla atorgà als vilatans de Canet el privilegi de constituir la Universitat de la vila.

Aquell mateix any, el rei Felip III autoritzà als jurats de la vila el privilegi d'imposar càrregues al «*pa, vi, al forment i altres grans, peixos, roldor, pinyó i altres coses i mercaderies que es puguin vendre, comprar i contractar al terme*» per un temps de vint anys. Curiosament, no tothom havia de sotmetre's a aquests impostos, atès que: «*hagin de contribuir tant els habitants de Canet com els estranys a la vila, exceptuades les persones*

¹³ AHFF Arenys – Notaria de Montpalau – Notari Jaume Josep Coll – Volum 51 – full 154v.

¹⁴ Pergamí 123 de la Biblioteca de Catalunya – 9 de maig de 1564 – Notari de Montpalau: Jaume Josep Coll.

religioses, els clergues i altres persones exemptes pel cànon sagrats». Els guanys recaptats pel privilegi es distribuïrien a dos edificis: un per a la construcció de la nova església parroquial de Sant Pere, Sant Pau i Sant Benet, començada a bastir pocs anys abans, i l'altre, per al manteniment i la conservació de la torre «*que la vila té al litoral del mar*».¹⁵

En el cas de Canet, com era habitual en la majoria de les poblacions, la Torre de Mar no només servia de fortificació pels casos d'atacs pirates, o de lloc de reunió dels consells municipals, sinó que també s'utilitzà com a lloc de vigia i guaita, especialment per a la detenció o la prevenció de les ràtzies pirates.

En aquest cas, el vigia tocava una campana situada al capdamunt de la torre, per tal d'alertar i posar en guàrdia la població. Per fer més efectiva l'alarma, la Universitat de Canet, en acta del 15 de juny de 1625,¹⁶ elegí al «*mestre Casals, rajoler*»,¹⁷ perquè quan s'albiessin embarcacions enemigues i es donés l'avís de campana, recorregués els carrers de la vila tocant el tambor. Per aquells serveis, cobraria 6 lliures, tres per la festa de Sant Pere i Sant Feliu d'agost, i les altres tres, a finals d'any.

La Torre s'utilitzà com a espai de reunió del Consell fins a la Guerra de Successió (1701 – 1714) quan, a causa de l'ús constant com a quarter militar i dependències de l'exèrcit i de fortificació dels atacs d'ambdós bàndols, restà inservible. El Consell hagué de buscar noves seus per a les reunions, ja fos en les cases dels seus membres o en d'altres cases que es llogaven expressament per aquest fi.

Durant el segle XVIII, la torre es rehabilità i es reutilitzà com a lloc de trobada del Consell, però sobretot com a nova seu de la important confraria dels mariners, la de Sant Elm. A partir de llavors, els patrons de la confraria es feren càrrec del manteniment i el funcionament de l'edifici, atès que malauradament els atacs corsaris encara persistien. Trobem documentades diverses compres de material de defensa,¹⁸ com pólvora, cartutxos, bales, dos canons vinguts de Cadis i carretes pels canons. I, fins i tot, la compra

¹⁵ Document 354 del llibre Col·lecció de pergamins de Canet – Vol. I – Col·lecció d'Estudis de Patrimoni – desembre 2015 (Pergamí 3 de l'Arxiu Municipal de Canet de Mar) de 13 de juliol de 1599. A la part final del document el rei disposa que cada quinquenni, una cinquena part dels beneficis s'havien d'entregar a la Tresoreria Reial.

¹⁶ Arxiu Municipal de Canet de Mar - Llibre 0 del Consell Municipal (1600-1642).

¹⁷ La cerca apunta a que el «mestre Casals, rajoler» seria Francesc Casals, rajoler de professió, nat aproximadament l'any 1573 i mort pel contagi de la pesta bubònica l'any 1653.

¹⁸ Llibre de Comptes 2 de la Confraria de Sant Telm de Canet (1728-1826) – Arxiu Puxant – Digitalització Grup Ramón Rovira.

de material d'ús diari i institucional,¹⁹ com «*adobar la Bandera de Sant Thelm*», un nou campanaret d'espardanya i una nova campana, o teules per reparar la teulada.

Durant el segle XIX i en ple declivi de la confraria, l'Ajuntament tornà a fer-ne ús. L'edifici es trobava amb un pèssim estat de conservació, s'utilitzava únicament com a magatzem municipal i, esporàdicament, com a presó. Fins i tot en ocasions s'obrí per deixar-hi dormir persones sense sostre i indigents.

Entrat el segle XX, pels volts del 1907, s'encarregà un petit projecte de rehabilitació i adequació a l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, però lamentablement aquest no es portà a terme.

L'any 1914 i amb la projecció de la carretera Nacional II seguint el traçat de l'antic camí ral, hi hagueren certes controvèrsies referents al seu enderroc. El nou traçat del vial obligava a vorejar part del perímetre del gran cos central. Gràcies a la intervenció del Dr. Marià Serra i Font, s'aconseguí salvar-la.

El 15 de gener del 1921, s'aprovà la Reial ordre en què es declarava «*Monumento arquitectonico-artístico la Torre de Can Macià y la Torre de Mar que existent en Canet de Mar, provincia de Barcelona*»²⁰, pel temor que l'Ajuntament volgués enderrocar-les: «*cuyo derribo no està justificado ni por su estado de conservación, máxime cuando dirigido al Ayuntamiento de Canet se ofrece a efectuar a sus expensas los trabajos de consolidación indispensables*».²¹

Malgrat que semblés que amb aquesta catalogació l'edifici quedaria salvaguardat, els fets tumultuosos de la Guerra Civil del 1936-1939 no el respectaren. Veient-lo com a reducte del domini de l'autoritat vers la població, l'any 1937, i després d'una subhasta pública fracassada d'entre els mestres de cases de la vila per al seu enderroc, s'hagueren d'utilitzar càrregues de dinamita per esfondrar aquells vells murs que havien estat participants de més de tres-cents anys de vida canetenca.

La Torre de can Macià

En contraposició a les torres construïdes per voluntat d'un ens o una comunitat municipal, les famílies, especialment les que tenien recursos, també es feien construir torres de defensa annexades a les seves

¹⁹ Ídem.

²⁰ La Gaceta de Madrid, número 15, dissabte 15 de gener del 1921 – pàg. 175 i 176.

²¹ Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi – 11 gener 1921 – Capsa 7 – exp. 7.

propietats o residències. Aquestes, majoritàriament, tenien un ús exclusiu de salvaguarda de les famílies i propietats.

N'és un cas la Torre de can Macià, denominació pel fet que es trobava annexada a la casa pairal d'aquesta família i que en fou la promotora.

Gràcies a les indagacions a l'Arxiu Nacional de Catalunya del company de l'entitat, Jordi Soler Moradell, s'ha pogut localitzar l'autorització que el procurador general del Vescomtat de Cabrera, en nom del vescomte, féu al negociant canetenc Bartomeu Macià.²²

La documentació localitzada és valuosíssima per entendre el procediment que havien de seguir els interessats en la construcció d'una torre pròpia. Segons es pot apreciar, a mitjans de l'any 1562, el canetenc Bartomeu Macià féu una petició a Lluís Enríquez de Cabrera, almirall major de Castella, duc de Medina de Rioseco i vescomte de Cabrera i Bas, per demanar autorització per a la fabricació, a expenses de l'interessat, d'una torre de defensa. Aquests n'estudiaren el cas i el 4 de desembre del 1562 donaren el vistiplau. A finals d'aquell mes, es comunicà verbalment a Macià l'acceptació.

Dos anys després, el mateix Macià, reclama l'autorització per escrit. Així Diego de Marquina, procurador i governador general del Vescomtat de Cabrera, en document signat a Hostalric, a 3 de gener del 1564, ratifica el vistiplau dels vescomtes, recordant: *«... van donar i concedir que construïssiu i edificàssiu una torre al costat de la vostra casa o a altres on a vós fos ben vist i de la manera que a vós us semblés, de manera que més fàcilment vós i els vostres pugueu i aconseguïu defensar-vos dels turcs i dels infidels de la Santa Fe Catòlica, que cada any intenten venir a l'esmentada vila i parròquia de Canet ... amb la voluntat de devastar-la i arrasar-la, tal i com ja sa vist»*. I més endavant dóna llibertat a l'autoritzat i a tota la seva descendència perquè *«edifiqueu, construïu i erigiu una torre rodona o quadrada de la manera que a vós fos ben vist, i que s'hagués de fer amb torres petites o torrellons que a vós us sigui ben vist, i de perímetre i d'amplada a vós ben vist, i amb totes i cada una de les defenses necessàries en aquesta torre per defensar-vos dels esmentats enemics, com per atacar-los»*.

Gràcies a les fotografies conservades i a les restes que encara avui hi ha de la fonamentació de la torre, sabem que Bartomeu Macià optà per una

²² Arxiu Nacional de Catalunya – Fons Nissaga Milans – Fons 323-3-6-1 (Patrimoni dels Macià) – Trasllet notarial de 24 de setembre de 1777, efectuat pel notari de Canet, Josep Llobet, i els notaris arenenyencs Francesc Mora Fontanals, i Cristòfol Arquer Ruhira.

volumetria de planta circular. La torre, com ja s'ha dit, fou annexada al casal familiar dels Macià, ubicada a la plaça del mateix nom i davant mateix de l'església parroquial de Canet. La torre tenia uns murs de 1,3 metres, la part inferior lleugerament atalussada i s'hi accedia des de la primera planta de la casa mitjançant un pont elevat. El seu coronament superior es rematava amb corseres formades per mènsules esglaonades que sustentaven arcs de mig punt que conformaven un matacà perimetral.

L'any 1915, la casa i la torre foren adquirides per l'Ajuntament de Canet pel preu de 2.400 duros. La torre es mantingué dempeus, però l'antic casal, a conseqüència del lamentable estat de deteriorament, s'hagué d'enderrocar.

Durant l'Alcaldia del Dr. Marià Serra, es promogué la restauració de la torre i va voler reconvertir-la en un observatori meteorològic i astronòmic per als infants de les escoles municipals. Malgrat el bon interès del Dr. Serra, el canvi de govern municipal propicià que el nou alcalde desestimés la proposta i fins i tot en proposés l'enderroc.

Davant la imminent destrucció, el Dr. Serra i l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner en sol·licitaren la incorporació dins el catàleg de monuments nacionals. Així, el 15 de gener del 1921, s'aprovà la Reial ordre en què es declarava «*Monumento arquitectonico-artístico la Torre de Can Maciá y la Torre de Mar que existent en Canet de Mar, provincia de Barcelona*». ²³

Malgrat la catalogació, es té constància que uns quants anys després, l'emmerletat superior ja havia desaparegut, segurament havia estat eliminat pel temor de despreniments per l'inexistent manteniment ni conservació de l'edifici.

El 23 de febrer del 1924, durant la dictadura del general Primo de Rivera, l'alcalde de Canet incoà un expedient a la «*Delegación de Monumentos*» amb el qual sol·licitava l'enderroc, al·legant que necessitava aquell espai, zones del voltant incloses, per fer un nou mercat. La petició passà a mans de la «*Junta Superior de Excavaciones*» la qual, després de valorar la situació, i defensant la catalogació del 1921, desestimà la petició, tot declarant «*esperando que el digno Ayuntamiento y culto vecindario de Canet de Mar desistan de su empeño*». Tot i aquesta negativa, l'Ajuntament insistí al·legant «*ha quedado hoy reducida a una Fortaleza vulgar y muy repetida en aquella costa, de cuya desaparición no debe temerse merma ni daño para la riqueza artística nacional*» i va afegir que els veïns canetencs

²³ La Gaceta de Madrid, número 15, dissabte 15 de gener del 1921 – pàg. 175 i 176.

veien amb bon ull aquella proposta, ja que es tractava d'una millora innegable de sanejament i urbanització de l'indret. D'aquesta manera, pel maig de 1925, la «*Real Academia de Bellas Artes de San Fernando*» finalment resolía «*que se autorice el derribo de la torre de Can Maciá*».²⁴

Amb aquelles expectatives i aprofitant les controvèrsies entre sectors catalanistes, defensors de la restauració i els conservadors que en promulgaven la destrucció, el bell baluard tampoc no resistí gaire temps més. Així, a principis del 1926, fou enderrocada.

La Torre del carrer Sant Benet

Poques dades ens han arribat sobre aquesta torre. Localitzada gràficament a partir d'una fotografia del 1916,²⁵ sabem que era de planta quadrada, amb coberta a una sola aigua cap al vessant sud. A l'extrem superior del parament de la cara nord, hi havia un matacà defensiu, cosa que fa suposar que l'accés era per aquest costat. La factura de la fàbrica era senzilla, per tant devia ser una torre privada, és a dir, construïda per salvaguardar persones, no era pas una edificació preparada per a una defensa activa.

La torre estava situada al xamfrà entre el torrent de Lledoners i el carrer Sant Benet, dins la propietat de can Lloric. La localització en aquest indret ha propiciat una doble possibilitat: ja fos una torre annexada a una masia o casa o l'expectativa que fos el control d'una porta d'accés al barri del Castellet. Hem de tenir present que el turó del Castellet es perllonga cap a tramuntana, essent aquella zona l'inici dels actuals carrers de Sant Joan i Sant Feliu, que antigament es denominaven «*carrer del Busquet del turó*».

A dia d'avui, es desconeix quina denominació tenia, així com tampoc s'ha documentat quin any es va enderrocar. Per referències orals, semblaria que a principis de la dècada de 1930 la construcció ja no existia.

La Torre dels Palomeras, al carrer Major

L'actual carrer Vall, via que voreja la part inferior del turó del Castellet, formava, des del segle XVII, un dels traçats més concorreguts de la vila. En aquell temps, part d'aquest carrer se l'anomenava «*Carrer Major*»

²⁴ La Gaceta de Madrid, número 127, dijous 7 de maig de 1925 – pàg. 717 i 718.

²⁵ Centre Excursionista de Catalunya – Fons Frederic Flos – Imatge de Canet de Mar any 1916.

(comprenia part de l'actual carrer Ample i part del carrer Vall, entre els xamfrans del carrer Castanyer i el carrer Bonaire).

No és estrany que en aquell indret, les famílies benestants de la vall, sobretot mercaders, s'hi construïssin els domicilis. Trobem un exemple amb la nissaga dels Palomeras, una família de mercaders i negociants que situaren la residència en un dels habitatges d'aquell vial.

Una dada singular és que a part de les torres de defensa més conegudes (Torre del Consell, Torre Macià) dins el teixit urbà de Canet, sembla intuir-se que l'existència de torres privades (pròpies d'una família i annexades al seu habitatge) era més usual del que ens pensem.

Així, gràcies a l'inventari que va fer Catarina Carbó i Palomeras²⁶ després de la mort del seu pare (1758) sabem que aquesta família també tenia una torre annexada al seu habitatge.²⁷

En la descripció de la casa diu: *«una casa de dos cossos, ab sa torra detras lo cos més avall de ella, ab exida, pou i hort detras també de dita casa, situada al carrer Major»*. Malgrat no saber quin aspecte tenia la torre, és de suposar que seria de planta quadrada, ja que, al llarg de l'inventari, després d'enumerar el reguitzell d'objectes i utensilis de cada estança, arriba el torn de descriure *«lo quarto de la torre de dita casa dita den Palomeras»*. La relació es fa després de les cambres de sobre el celler, la del mig i la de la part posterior del primer pis. Per tant, és d'entendre que l'accés a la torre, com solia passar en la majoria d'ocasions, es feia a través de la primera planta de l'habitatge.

Però potser, el més interessant és veure què es guardava permanentment dins les torres. En aquest cas correspon a objectes d'ús diari, com eren *«un llit de pilars vell molt passat, una gerra de posar oli, ... una greixonera xica de aram, deu plats de estany, un gerro y una botija de estany, un caldero de aram, y altra gerra de posar oli»*, però sobretot els utensilis de més valor de la família, ja fossin documents i escriptures de propietat: *«una arquilla ab sos calaixos, dins dits existeixen diferents actes en pergami y papers y altres mes papers que no son actes ab recibos, quatre llibres estampats»*, però també *«un estoig per posar ganivets, y així mateix dins dita arquilla: un anell de araldat, ... un mánech de ganivet de plata, dos*

²⁶ Caterina Carbó i Palomeras era filla del mariner Josep Carbó i de Catarina Palomeras, pubilla dels Palomeras de Canet. Sabem que emmaridà dues vegades. En primeres núpcies amb el patró Salvador Carbonell, natural de Mataró, i en segones, amb l'apotecari canetenc Francesc Ferrer i Oller.

²⁷ AHFF Arenys – Notaria de Canet – Notari Antoni Vendrell del Turó – T1201 – fulls 28v a 30r (Canet de Mar, 22 de març del 1758).

culleras y una forquilla de plata, una piqueta també de plata, una imatge del Sant Crhisto de pedra-marbre ab sa caixeta de fusta, dos candeleros de llautó y dos estalvis del mateix,altres tres candeleros de llautó».

La Torre dels Macià, al carrer Vall

Com s'ha comentat anteriorment amb la torre dels Palomeras, el carrer Major -que comprenia part dels actuals carrer Ample i Vall- fou durant el segle XVII un dels punts de més efervescència de la vila. Moltes de les seves edificacions eren propietat de famílies adinerades, per tant no és estrany que vagin apareixen noves referències a torres de defensa d'àmbit particular.

Un altre exemple d'aquest fet, el trobem amb l'existència d'una segona torre propietat del llinatge Macià. Aquesta s'ubicava a la part central del carrer Vall, en un punt que estrenyia el pas del carrer, davant mateix de l'antic col·legi Santa Rosa de Lima. La torre feia cantonada amb el carrer Mossèn Cinto Verdagner. Fins i tot, per la seva localització, es podria arribar a pensar que estaria relacionada amb una possible torre pròxima al recinte anomenat de can Manau. La relació no seria descabellada si partim de la base que can Manau anteriorment fou el casal dels Vendrell del Turó i com a membres de l'elit adinerada de la població, emparentaren justament amb els Macià.²⁸ Podria tractar-se de propietats dels Vendrell del Turó que per legítimes, donacions, herències o altres llegats hagués anat a parar al patrimoni Macià.

La torre era de planta rodona i el seu cos ocupava part del traçat del carrer. L'any 1787, l'hereu Macià establí el terreny on hi havia hagut la torre al sastre canetenc Fructuós Vila, perquè s'hi construís casa seva.²⁹ L'acte no tindria major transcendència, però l'alineació de la nova façana amb el carrer comportà desavinences amb el Consell, i fins i tot davant la impossibilitat de trobar consens, optaren per demanar l'opinió al governador de Girona que per aquelles dates es trobava a Arenys de Mar.

D'aquesta manera, localitzem dues actes municipals que fan referència a aquestes controvèrsies, la primera del 28 de març de 1788,³⁰ que explica

²⁸ AHFF Arenys - Notaria de Canet - Notari Josep Llobet - T1227 - fulls 358v - 360v. (Canet de Mar, 18 d'octubre 1787).

²⁹ Jaume Macià Bernoy, hereu dels Macià, emmaridà pels volts del 1582 amb Isabel Vendrell del Turó.

³⁰ Arxiu Municipal de Canet de Mar – Actes Municipals – Llibre 4 (1760-1804) – imatge 97.

que «en razón de la nueva fabrica (en referència a la casa) que queda principada de cuenta de Fructuoso Vila, sastre, de la misma Villa, en terreno que antes era propio de Dn. Ignacio Ramón Macià y Moreta, sito en la calle Mayor de la pròpia Villa, en que antes existia una torre, la que cedió la piedra dicho Macià a favor de la Iglesia»³¹. Pel que sembla, inicialment els regidors interposaren problemàtiques referents al límit de la propietat, per tal que la façana de la nova casa quedés més reculada. Malgrat aquesta oposició inicial, el dia de l'acord, molts d'ells es desentengueren de les seves paraules. Fins i tot, van arribar a l'extrem del regidor Josep Colomer que «dijo entonces que no entendia en el asunto, y que se hiciese lo que pareciere bien».

La segona acta amb referència al terreny on hi havia hagut la torre és del 3 d'abril del mateix any 1788.³² En aquesta acta, Macià, que residia a Vic, a través del seu procurador Francesc Cabanyes, exposa malhumorat: «que mi principal, de antiquissima posesión, posee un pedazo de tierra en dicha Villa de Canet, qual estableció a Fructuoso Vila, sastre para el fin de edificar casa en la prestación de censo irredimible de 30 reales... la cual casa que sea, no es ni puede ser en perjuicio de los cuatro malcontentos que han presentado a Vuestra Merced a su antojo lo contrario ni a vecino y al común, pues en la misma calle tienen casa dos de los Regidores que con los demás acordaron la línea donde se fabrica».

Sembla ser que els ànims caldejats de Macià van fer efecte, perquè finalment l'Ajuntament, «como mayor informado e instruido del animo dispondrá lo que en su razón estime conveniente», acabà atorgant el permís d'obres pertinent.

La Torre de can Manau i la del Turó o Tudó

Per últim i per concloure, en la zona del Castellet, ha arribat per via de transmissió oral, la possible existència d'unes altres torres repartides pel turó. Una d'elles seria la de can Manau, torre que podria ser pròxima al casalot que porta aquest mateix nom. Malgrat no disposar de documentació que n'acrediti la localització, podria tractar-se de la torre abans comentada com *Torre dels Macià al carrer Vall*.

³¹ S'ha de tenir present que durant l'últim terç del segle XVIII s'amplià l'església parroquial, construint un nou creuer, un nou presbiteri i dues sagristies.

³² Arxiu Municipal de Canet de Mar – Actes Municipals – Llibre 4 (1760-1804) – imatge 98.

La segona correspondria a la denominada com Torre del Turó o Tudó. Aquesta era la denominació que rebia des d'antuvi la muntanyeta on se situa el barri del Castellet. Lamentablement, tampoc no se'n té constància de la localització, però lligant-ho amb el fet que es trobés dalt del turó, correspondria més aviat a una torre de guaita i comunicació entre pobles veïns, que no pas a una torre de defensa vers possibles atacs corsaris.

A mode de conclusió

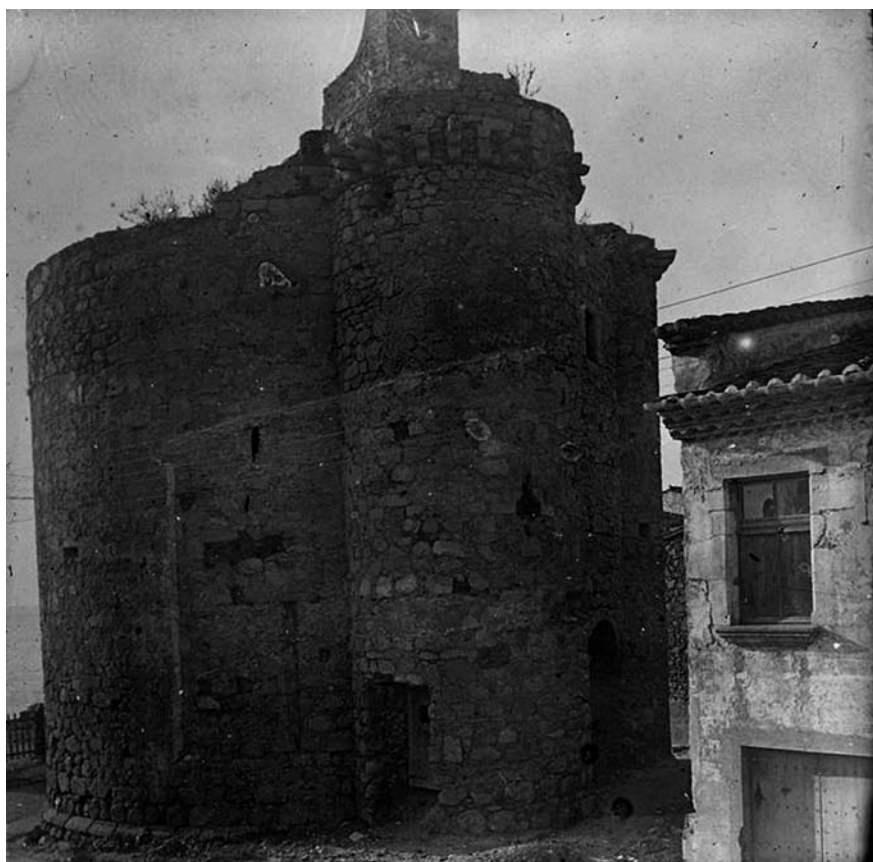
Malgrat tenir la certesa que a Canet com a mínim hi hagueren 5 torres documentades, que abraçaven des de la monumentalitat i la singularitat de la Torre del Consell, fins a factures molt més senzilles com la del carrer Sant Benet, i amb la possibilitat que n'hi haguessin d'altres, a dia d'avui no localitzades ni documentades, el fet és que no ens n'ha arribat cap fins als nostres dies. Caldria reflexionar, doncs, i intentar respondre'ns: ja estem fent tot el que podem per salvaguardar el patrimoni d'avui, per tal que els que vinguin demà puguin gaudir-ne...?

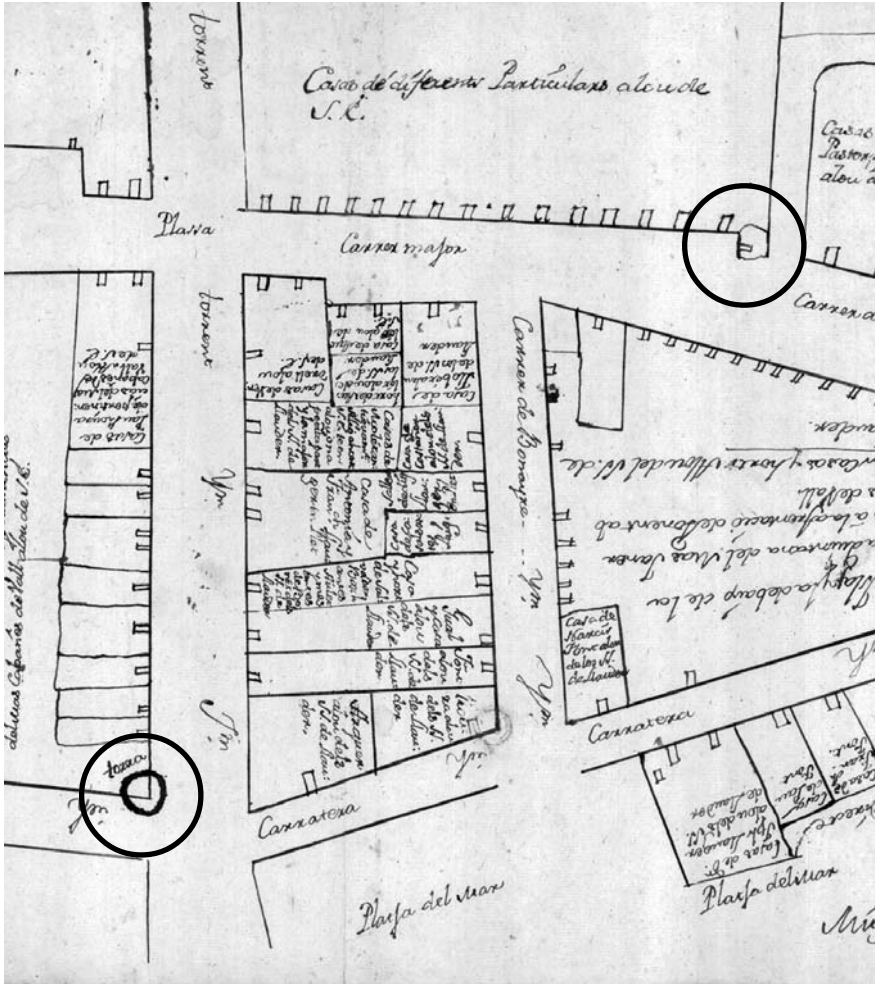
Bibliografia:

- AAVV: *Les Torres de Moros*. Canet de Mar: Editorial Cannetum, 1982
- BONET I GARÍ, Lluís: *Les Masies del Maresme*. Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, 1983
- FORN, Francesc: *Viure i sobreviure al segle XVI a la Marina de la Selva*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 2010
- MAS GIBERT, Xavier (2012): «La pirateria que va afligir la nostra comarca». A: *El Sot de l'Aubó*, núm. 39 p. 9-16
- SAIZ I XIQÜES, Carles: *Imatges retrospectives de Canet*. Canet de Mar, Edicions Els 2 Pins, 1994.
- ROIG I GRAU, Jesús: *Les fortificacions medievals del Maresme*. s.l., publicació d'autor, 2006

Postal de principi de segle XX on es pot veure la torre Macià amb el passatge elevat que la connectava amb el casal gòtic d'aquesta família. (CEC)

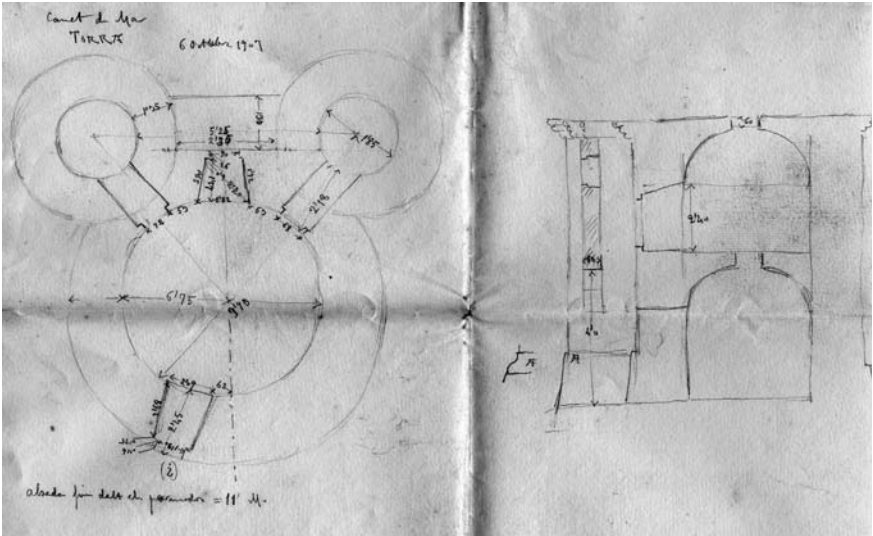

Fragment del capbreu dels March i Figuerola de 1789 on es poden veure la localització de la torre dels Macià al carrer Vall i la Torre del Consell. (ACA)

A la pàgina anterior:

A la part superior, vista de la zona est de la població de Canet l'any 1916. Amb el cercle blanc es pot veure encara la torre del carrer Sant Benet. (Arxiu Centre Excursionista de Catalunya)

A la part inferior, vista del darrera de la torre del Consell o de la Universitat, amb els dos cossos cilíndrics bessons annexats al cos monumental. Entre les torres bessones s'entreveu l'accés original a la fortificació. (BC - Fons Salvany)

Esbossos de presa de mesures realitzats per l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner per a la reforma de la torre del Consell. Any 1907. (COAC)

Perspectiva de la torre del Consell amb algunes obertures a la planta baixa que modificaven la volumetria inicial de la fortalesa. Dècada de 1920. (BPGP)

Les torres de defensa a la marina de Llevant durant la resistència catalana dels anys 1713 i 1714

FRANCESC FORN SALVÀ

Col·lectiu pel Museu Arxiu d'Arenys de Munt

1. La Marina de llevant, costa torrejada

Les torres de defensa, anomenades també de guaita o de moros, constitueixen encara avui un element singular del paisatge del nostre litoral. Totes elles conformen testimonis ben significatius de la nostra història quan el mar, a més a més de ser una font de recursos, era també una font de perills. Des de l'època romana, el Mediterrani fou freqüentat per pirates provinents del nord d'Àfrica que feien del segrest i el saqueig el seu *modus vivendi*. És el que F. Braudel va anomenar «*el perill africà*».¹ A més a més de la construcció dels primers elements defensius i de guaita, l'opció més assenyada que prengué la població, un cop s'enfonsaren les estructures que lligaven l'imperi romà, fou retirar-se cap a l'interior per allunyar-se d'aquell mar que portava la destrucció i la mort. La majoria de torres de defensa foren aixecades un cop encetada l'edat moderna, al llarg dels segles XVI i XVII, com a elements de prevenció, defensa i atac, per a una població que tornava a acostar-se al litoral, en uns moments d'enfrontaments amb l'imperi turc en els quals el Mediterrani passava a ser camp de batalla i frontera amb els infidels.

En aquest context, les torres de defensa passaren a tenir una importància militar estratègica. Primer com un element de vigilància i de guaita per

¹ Fernand BRAUDEL. *En torno al Mediterráneo*. Barcelona: Paidós, 1997. Pàg. 52.

prevenir i avisar de la presència de naus de l'enemic, corsàries, pirates o sospitoses de ser-ho. En situacions de perill, les guaites a la torre es portaven a terme pel sometent local en torns tant diürns com nocturns. Els senyals de fum foren els habituals durant el dia i els senyals de foc al llarg de la nit. El senyal del perill era seguit pel toc de campanes a sometent o pels crits de «*Via fos a moros!*». Cada torre comunicava visualment amb altres torres en una cadena defensiva que feia arribar el senyal de perill amb rapidesa a les zones més allunyades. La torre també fou el punt de trobada habitual en cas de crida a la defensa per a les partides dels sometents, ja fossin desenes o cinquantenes.

Moltes torres foren aixecades per iniciativa particular, per tal de trobar la protecció per a la família en moments de perill ben real. La torre s'aixecava adossada al mas, o ben a prop de l'edifici principal amb el qual comunicava a nivell del primer pis. Tenim el testimoni de l'any 1558, de Bertomeu Teulada i Anna Villar que, per raó del seu matrimoni i futura residència en el mas Vilar de Sant Pol, van fer constar davant del notari de Montpalau que «*attès la necessitat y perill de dita casa y heretat, de fustes de moros que per no haver·hi fortaleza per deffensió sua, per ço és convingut que dit Taulada pugua fer de nou una torre rodona o cayrada, com millor li apareixerà, perquè si lo cars se aportava les dites parts en dita casa, se puguen recullir y fer forts ab tota família y béns en dita torre*».² D'altra banda, construir una torre requeria uns recursos que només estigueren a l'abast d'una minoria. En aquest sentit, les torres foren també, indubtablement, un element de prestigi amb el qual una família mostrava el seu estatus de privilegi a la comunitat. Com més imponent era una torre o més elements de prestigi podia mostrar, ja fossin finestrals o llindes treballades, més amunt en l'escala social es podia considerar la família. En algunes poblacions de la Marina, les autoritats municipals varen dissenyar una mena de pla de protecció amb el qual assignaren cada família del poble a una torre determinada per tal que pogués refugiar-s'hi en cas de perill. El sistema no va arribar a funcionar, primer pels recels dels propietaris de les torres i, segon, pels sobtats atacs dels pirates que impedièn el trasllat a la torre de referència.

Els nombrosos conflictes militars, sobretot les guerres amb França, que varen assolir la Catalunya dels segles XVI, XVII i XVIII, varen ocasionar que les torres de defensa adquirissin una nova funció que es demostrà força eficaç i que relegà les altres funcions a un paper secundari: les torres

² AHFF. Fons Notarials. Montpalau. Notari Joan Francesc Desclapers i Bernat d'Oliu. Vol. 46. F. 385 vº.

actuaren com a bastions militars estratègics, el control dels quals podia permetre a un exèrcit invasor tenir el domini de la població i del territori. Aquesta nova funció fou especialment rellevant per a les poblacions de la Marina de la Selva durant els anys 1713 i 1714.

2. Les torres de defensa com a bastions militars per al control del territori. La resistència catalana de 1713 i 1714

Els violents atacs pirates que varen patir les poblacions de Marina a mitjan segle XVI, van portar les universitats a aixecar torres de caràcter públic, finançades per les mateixes poblacions a través de talls o amb la imposició de noves càrregues. El paorós atac patit per Pineda i per la Vilanova de Palafolls el mes d'agost de 1545, protagonitzat per les galiotes de Dragut, motivà la construcció de la Torre de la Vilanova de Palafolls i la Torre de Mar de Calella, ambdues acabades l'any 1548.

L'atac del mateix Dragut el mes de maig de 1551, que afectà les poblacions de Calella, Sant Pol i Santa Maria d'Arenys, portà a l'aixecament de la Torre de la Ribera a Arenys, el mateix any de 1551, de la de Canet o Torre de la Generalitat, l'any 1554 i de la Torre de Sant Pol, també de l'any 1554.³

Aquestes torres de caire públic foren construïdes per tal de resistir el nou tipus d'armament que s'anava imposant, a base de bombardes, canons, falconets... Les noves torres destacaren pel seu aspecte més robust, de menys alçada que les medievals, amb una amplària de murs sovint amb més d'un metre de gruix i amb una base atalussada que podia sobrepassar els tres metres.⁴ Dues d'elles, la de Canet i la d'Arenys, seguiren un mateix model de construcció a base de tres cossos conjuntats, cosa que els oferia un caire robust i de bastió fortificat. Les torres de la Marina més cobejades pels exèrcits de cara al control de la comarca foren: la de Can Valls, a Sant Vicenç de Montalt, la Torre dels Encantats, la Torre de Mar i la de la Pietat, a Arenys de Mar, la Torre de Mar a Canet de Mar i la Torre de Sant Jaume a Sant Pol.

Al llarg de l'edat moderna, la primera acció d'un exèrcit en ocupar una població era aconseguir el control de les torres de defensa. Quan la torre

³ FRANCESC FORN I SALVÀ. *Viure i sobreviure al segle XVI a la Marina de la Selva*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 2010.

⁴ Ermengol Amill, 31 de gener de 1714, des de Sant Pol. JOSEPH FITER I INGLÉS. «Arenys de Mar durant lo darrer periodo de la Guerra de Successió». *I Certamen Literari de l'Ateneu Arenyenc*. Pàg. 46 i 47.

estava en mans dels soldats enemics, s'iniciava una mena de setge a les torres que eren atacades amb foc d'artilleria, d'escopetes i arcabussos. L'atac culminava amb l'assalt a la torre mitjançant escales que permetien accedir als nivells superiors. Una altra tàctica força utilitzada va ser cremar les portes d'accés a la torre i mirar d'introduir foc i fum a la part baixa del recinte per tal d'obligar els seus ocupants a rendir-se. Una nova tècnica que s'anava perfeccionant fou la col·locació de *fornillos*, una mena de caixons plens de pólvora i metralla, que s'enterraven sota l'estructura de la torre amb una metxa que s'encenia per fer-los esclatar i enderrocar l'edificació. Quan els ocupants de la torre constataven que l'ocupació enemiga i el setge es podien consolidar, intentaven escapar o bé es rendien i miraven de negociar algun acord.

Després que la Junta de Braços, el dia 5 de juliol de 1713, acordés la no submissió a les tropes de Felip Quint i la Generalitat publicqués la crida a la resistència, començà per a la Marina de la Selva una etapa d'implicació plena en el conflicte militar. A partir de finals de juliol de 1713, quan Mataró va ser lliurada a les tropes borbòniques i tota la Marina va caure sota el control de Gabriel Cano, màxima autoritat militar de Mataró, els pobles de la comarca van viure una dramàtica successió d'ocupacions, on s'alternaven les tropes catalanes i les tropes borbòniques en el domini de les poblacions. Cada nova ocupació implicava desallotjar les tropes de les torres de defensa i, si la resistència havia estat ferma, es portava a terme una violenta repressió contra la població que podia acabar en saqueig general i en la crema de la majoria de cases. De tot el període de guerra, destaquen dos moments en els quals es va viure de forma intensa l'enfrontament militar i l'ocupació de les torres: l'expedició del coronel Amill, del 30 de gener de 1714, i el control de la Marina de llevant per part de Francesc Bac de Roda, a finals de maig de 1714.

A finals de gener de 1714, les autoritats barcelonines van aprofitar el clima de revolta general motivada per la imposició de les *quinzenades*, per tal d'enviar a Santa Maria d'Arenys una expedició a càrrec del coronel Ermengol Amill. El seu objectiu era coordinar les accions dels revoltats, aplegar més voluntaris i ajudar en la lluita per trencar el setge que patia la capital catalana. El dia 30 de gener de 1714, a les 5 de la tarda, arribava a les platges entre Arenys i Canet l'expedició del coronel Amill, acompanyat del tinent coronel Salvador Pla, a la qual s'afegiren els sometents d'Arbúcies, Viladrau, Espinelves i Sant Hilari. Hores després, ja ben entrada la nit, tota l'expedició comandada pel coronel Amill enfilà cap a Sant Pol. Després

d'encerclar la torre de la vila, calar-hi foc, trotejar-la i assaltar-la amb escales, els defensors borbònics es varen rendir.

Escrivia el coronel Amill als consellers barcelonins que *«(...) vaig tirar cap a Sant Pol a mitja nit, y després d'algun foch, procurí estrénye-ls de forma que, havent restat ferit lo comandant que-s un capità, quatre tinents, los dos ferits, ab dos sargentos se rendiren avuy a las set del matí, presoners de guerra, ab un cadet y 23 soldats walonas, y d'ells dos ferits, que envio ab lo retorn de las embarcacions»*.⁵ Esteve de la Cruz, comandant una partida de voluntaris catalans, participà en l'assalt i, en el seu relat dels fets, es proposa com a protagonista destacat de la rendició dels ocupants borbònics de la Torre de Sant Pol. Explicà Esteve de la Cruz com *«luego anàram a dar providènsia per fer deservarcà lo socorro, y a mitja nit anàram altra vegada a sitià los de Sant Pol que, per camí y via de las fragatas y posaran guarnisió, y féram gran foch en la torra. Jo doní lo giny per fer-los rendí per medi de unas escalas, la qual cosa los obligà a rendí. Y lo capità ferit de mort y molts de ferits»*.⁶ L'ocupació catalana de Sant Pol es perllongà fins al 15 de febrer quan, després d'una resistència de més de vint-i-sis hores, la vila es rendí a les tropes borbòniques. La repressió fou terrible: la població fou saquejada i totes les cases de la població van ser cremades.

Al llarg d'aquests dos anys de resistència, el control de la vila d'Arenys de Mar va ser essencial per a les autoritats catalanes. La situació de tota la zona de Marina, des de Caldetes fins a Calella depenia de tenir el domini d'Arenys de Mar. Amb l'intent de crear a Santa Maria d'Arenys una base de suport a la causa catalana, es volia assegurar un abastiment permanent a la Barcelona assetjada, així com neutralitzar el poder de Mataró.

La situació estratègica d'Arenys de Vall i els continuats enviaments de queviures i material des de les seves platges cap a Barcelona van decidir les autoritats de Mataró a ocupar la vila de forma permanent. El dia 8 de maig, les tropes borbòniques, després d'un violent enfrontament, tornaren la vila a l'obediència de Mataró. Calia capgirar la situació i només uns dies després de l'ocupació borbònica, el coronel Amill confià a la partida de Francesc Bac de Roda l'ocupació de les torres arenyenques i la seguretat

⁵ Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona. Lletres comunes originals. 1B-X-127. Carta d'Esteve de la Cruz, 1 de febrer de 1714, des de Sant Pol.

⁶ El seu pare, Francesc Macià i Ambert, conegut com a Bac de Roda, havia esta penjat el 2 de novembre de 1713, seguint les ordres del general Feliciano Bracamonte.

de la vila. Francesc Bellsollell ens explica l'arribada de la partida de Bac de Roda a Sant Martí i Santa Maria d'Arenys: «(...)als últims de maig (...) vinguéran en esta vila una partida grossa de voluntaris tant de peu com de cavall, capitenejant-los un fill d'en Bach de Roda, lo qual, lo comendant de Vich, Bracamonte, avia fet penjar⁷, y un tal capità Mostatxo, que després los mateixos voluntaris lo mataren en esta plassa».⁸ El primer objectiu que van rebre ambdues partides era prou important i ambiciós: el control d'Arenys de Mar per tal d'establir-hi un centre d'operacions que assegurés el domini de la Marina de llevant.

Les cartes que Bac de Roda va enviar als consellers barcelonins, datades a Arenys de Mar els dies 22 i 23 de maig de 1714, ens han permès una reconstrucció dels fets que permeteren la recuperació de les torres de la vila. Escrivia Bac de Roda el dia 22 de maig que «de la carta ab que V[ostres] Ex[cel·lèncias] són servits honrar-me de data de 20 del corrent, ha resultat en mi un extraordinari contento al veurer se han dignat attendrer al desig me assisteix de emplear-me en lo que té mira al bé públich y llibertat de exa capital y de la pàtria, enviant-me per dit efecte partida de municions que se han desembarcat felizment en esta vila de Arenys de Mar, y vuy servexen per combatrer la torra major de dita vila que està guarnida de 20 soldats comandats per un capità, ab lo qual he capitulat que se entregará ab sa guarnició presoner de guerra, luego de estar perficionat un fornillo capaz per bolar part de aquella, lo que espero lograr esta nit següent ab lo favor de Déu».⁹

Sota l'amenaça de fer volar la Torre de Mar, Bac de Roda preveia una rendició ràpida que es produí aquella mateixa tarda després d'haver posat foc a la part baixa de la torre. Tal com relata ell mateix en la carta del 23 de maig, els reforços que enviaren els borbònics arribaren tard; les altres torres, la de la Pietat, la de Canet i la de Caldes (Encantats), confiava que fossin ocupades ben aviat. Explicava Bac de Roda que «havent lograt ahir a la tarda (a Déu gràcias) la rendició de la torra de Mar de esta vila, exint la guarnició presonera de guerra després de un fort combat de fusilleria y havent posat foch a la porta de dita torra. Quedà la torra de la Pietat per los enemichs fins vuy a la tarda que se ha rendit, no obstant que a la matinada

⁷ Antoni SIMON. *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*. P.ºg. 277.

⁸ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Lletres comunes originals. Vol. 126. Núm. 19. Arenys de Mar, 22 de maig de 1714.

⁹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Lletres comunes originals. Vol. 127. Núm. 209. Arenys de Mar, 23 de maig de 1714. Vegeu l'Apèndix núm. 2.

han aparegut davant ditas torras dos vaxells de guerra que, no havent pogut fer lo desembarch que desitjaven, han començat de disparar ab los canons a la ruhina, essent estat molt poch lo dany que han ocasionat a las casas y sens que ninguna persona hage rebut dany ocasionat de dit disparar (...). Sobre las torras de Canet se troba partida de gent, y axí mateix sobre las de Caldes, però confio que unas y altres se rendiran molt prest. Se ha pres resolució de bolar las torras de esta vila, y per dit efecte se fan fornillos, perquè boladas no tindran ocasió altre vegada los enemichs de subjugar los pobles de la Marina, que és gran dany del pahís y la causa de no commourer-se la terra per conseguir lo fi que tots desitjam».¹⁰

Al llarg dels anys posteriors a 1714, i a causa dels conflictes militars, tal com havia previst Bac de Roda, moltes d'aquestes torres foren enderrocades per evitar-ne la utilització per part de l'enemic. Totes, però, varen perdre la seva funció amb les innovacions militars, sobretot en explosius i artilleria, que varen fer que deixessin d'exercir com a bastions militars. La majoria de les torres que van sobreviure al pas del temps i als nombrosos conflictes militars, foren enderrocades al llarg del segle XX, no pas pels *fornillos* que deia Bac de Roda, sinó per la pressió urbanística i la nul·la consciència del valor patrimonial i històric d'aquests valuosos testimonis del nostre passat.

Bibliografia

FITER I INGLÉS, Joseph. «Arenys de Mar durant lo darrer periodo de la Guerra de Successió». *I Certamen Literari de l'Ateneu Arenyenc*. Arenys de Mar, 1885. Pàg. 46 i 47.

FORN I SALVÀ, Francesc. *Viure i sobreviure al segle XVI a la Marina de la Selva*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 2010.

FORN I SALVÀ, Francesc. *Poso per memòria. Crònica de Francesc Bellolell de la Torre dels anys 1713 i 1714*. Arenys de Mar: Crea't edicions, 2014.

HERNÁNDEZ CARDONA, F. Xavier. *Història militar de Catalunya*. Vol. III. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2003.

SANPERE I MIQUEL, Salvador. *Fin de la nació catalana*. Barcelona: Topografia «L'Avenç». Ronda de la Universitat, 20, 1905.

SIMON, Antoni. *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1993.

Torre dels Encantats, a Arenys de Mar

Torre de Mar o de la Generalitat de Canet de Mar i Ermita i Torre de la Pietat a Arenys de Mar, segons el gravat de la Patent de la Diputació de Sanitat Marítima d'Arenys de Mar, de l'any 1813

La torre de defensa agermanada amb l'església de Sant Jaume, a Sant Pol de Mar

La recuperació del búnquer de la platja del Cavaió (Arenys de Mar)

RAMON BRUGUERA I RIERA

Grup Búnquers Arenys

Introducció

El Grup Búnquers Arenys va néixer amb la idea de crear un grup d'estudis sobre els búnquers, valuosos testimonis arquitectònics de la Guerra Civil (1936-1939) disseminats per tota la nostra costa. En concret, aquestes àrees són tres: la platja de la Musclera, la platja del Cavaió i el turó de la Torre dels Encantats. Es va decidir que la millor manera de conservar i divulgar aquestes estructures defensives era fer una bona documentació de cadascuna d'elles. Per tenir-ne un bon coneixement, calia dur a terme un estudi individualitzat de les diferents àrees que formen el conjunt global dels búnquers arenenyens. Així, la fitxa per a cada estructura anava acompanyada de planimetria i fotografies. Tots aquests treballs es van difondre per mitjà d'articles a les Sessions d'Estudis Mataronins i la revista Rodalies (GRUP BÚNQUERS 2009, 2010 a i 2011).

El següent pas a tenir en compte era la conservació de les pròpies estructures i la seva dinamització des d'un punt de vista cultural i turístic. El projecte de dinamització va ser presentat al 1r Congrés d'Oci i Turisme portat a terme a Mataró l'any 2012 (GRUP BÚNQUERS 2012). Com a resultat, diverses empreses es van interessar a incorporar aquest recorregut a la seva oferta cultural. Això, però, no es va poder portar a terme perquè les estructures no tenien uns mínims per ser visitades. Amb tot, el grup va fer passejades als búnquers amb el suport de la Biblioteca Popular Fidel Fita d'Arenys de Mar, les quals van obtenir un important èxit de participació.

La bona conservació d'aquestes construccions defensives i la seva adequació per poder ser visitades era indispensable. Sabíem que no seria fàcil. El primer pas va ser aconseguir que formessin part del nou PEPPA (Pla Especial de Protecció del Patrimoni d'Arenys de Mar) ja que en l'antic pla no estaven recollides. Aconseguir això, vàrem presentar un projecte de conservació dels búnquers de la platja de la Musclera i del Cavaió davant la possible construcció d'un passeig marítim (GRUP BÚNQUERS 2010 b). L'any 2014, les notícies sobre importants canvis a la platja del Cavaió vam fer que tornéssim a presentar el projecte a l'Ajuntament.

Les defenses de la platja del Cavaió

La platja del Cavaió, entre Arenys i Canet, va ser possiblement una de les zones més fortificades del Maresme. La funció d'aquestes defenses hauria estat avisar dels bombardeigs de la ciutat de Barcelona i de la nostra comarca, efectuats per avions trimotors italians del tipus SABOIA MARCHETTI SM-81 i SM-79, provinents de l'aeroport de Mallorca (Grup Baleari) o per avions trimotors alemanys JUNKERS JU-52 i hidroavions del tipus HEINKEL HE-59 i HE-111 del destacament de la Legió Còndor de Pollença (J/88). Els aeroplans arribaven a l'alçada de Tordera o Arenys de Mar per, posteriorment, anar baixant en direcció a Barcelona. També explica la ubicació d'aquestes construccions en aquest indret determinat, el fet que es tracti d'una zona molt propícia per a un possible desembarcament enemic.

Els búnquers es troben a cada extrem de la platja del Cavaió. Venint d'Arenys, arran del pàrquing de la platja, s'aixeca el búnquer sobre el qual s'ha actuat i les minses restes d'alguna estructura annexa, mentre que a la part superior de la penya se n'alcen dos més. Al costat d'aquests dos búnquers, hi havia una estructura de formigó per a fusellers que hem estat cercant sense èxit fins ara (Clara, J. 2012, pàg. 150, núm. 114).

A la part de Canet, el búnquer de la Roca de la Catel, a l'entrada de la platja del Cavaió, pròxim a l'espigó, és l'únic que queda en aquest terme. Està soterrat, però fins fa poc s'hi podia entrar; ara però, han col·locat unes pedres que n'obturen l'entrada. També a l'antic turó de la Timba, actualment la urbanització Castellmar, hi havia cinc o sis búnquers, units entre ells per un camí/galeria subterrani (Clara, J. 2012, pàg. 150, núm. 118-124).

El Búnquer

Situació: al principi del passeig de terra que comunica la zona del Portinyol d'Arenys amb el començament de la franja litoral de Canet de Mar, tot travessant tota la platja del Cavaió.

Història: l'any de construcció seria el 1937. El 13 d'agost d'aquell any, va haver-hi una trobada d'alcaldes del Maresme a l'Ajuntament de Mataró, en la qual es va decidir demanar al subsecretari d'Armament del Ministeri de Defensa Nacional la instal·lació de defenses antiaèries al llarg de la franja litoral. Les notícies que tenim de l'embarrancament del vaixell Cherpo (30 juliol-9 d'agost) davant d'on hi ha el búnquer, només ens citen la utilització de les defenses de la part alta (AMAT, J, 379-380), per això creiem que la seva construcció és posterior. Sí que sembla clar que la seva construcció va ser el 1937, si tenim en compte el relat de Rafael Garcia Vázquez (GARCIA, R).

Acabada la guerra, l'estructura va ser utilitzada per la Guàrdia Civil per controlar el contraban i l'exèrcit va fer un inventari del seu estat, davant d'una possible invasió aliada. Els anys 60, va ser ocupada per alguna família immigrant de la resta de la península que no tenien diners per llogar un habitatge. L'arrebossat de calç del formigó armat a l'interior de la zona central podria ser d'aquest moment.

A finals del segle passat i principis de l'actual, l'estructura va ser tancada amb una porta de ferro i utilitzada com a magatzem per alguna guingueta de la platja. En aquest moment, també es va intentar instal·lar llum l'interior. En els últims temps, la subtracció de la porta per gent que recollia ferralla, el va fer accessible i va passar a ser utilitzat com a lavabo.

Descripció: aquesta estructura de formigó armat es troba adossada a un aflorament de roca granítica, del qual aprofita un pany de paret natural. La part davantera del búnquer, la que dona a la platja, és arrodonida, mentre que la part posterior és allargada. L'entrada es troba a la part posterior i s'accedeix a l'interior, baixant un parell d'escalons.

Externament, la construcció va ser recoberta amb pedres granítiques, amb una clara funció de camuflar l'estructura. Al costat del búnquer, unes minses restes de ferro i unes pedres de sauló enganxades a l'aflorament rocós, delaten l'existència d'una altra estructura més periple que podria haver estat en relació amb el búnquer. Aquest fortí presenta una sèrie d'obertures amb una clara funció defensiva i de guaita. La part arrodonida, o

El búnquer del Cavaió abans dels treballs. Fotografia de David Castañeda

part central de l'estructura, compta amb dues grans espitlleres de 1,10 i 1 m, respectivament, i de 0,90 m d'alçada d'obertura, les quals permetien controlar gran part de la platja del Cavaió i el Portinyol. A la part allargada, tenim cinc espitlleres de 0,20 x 0,40 m, que reforcen la idea de defensa i vigilància de la part més accessible i la millor de la nostra població per fer un desembarcament.

Internament, un llarg passadís, amb un seguit de petites obertures a la part de llevant, dóna accés al nucli central del búnquer on hi ha les dues obertures de foc ja citades. El punt d'unió entre el passadís i la cambra central fa angle, per impedir que una bomba de mà llançada des de l'entrada no arribés directament a la cambra. En el nucli central hi ha una prestatgeria d'obra que podia servir per guardar estris de guerra.

Treballs de conservació: sempre vam defensar que aquest búnquer podria ser la millor estructura per portar a terme la recuperació i la museïtzació d'una d'aquestes casamates. La seva situació en podia afavorir la reutilització com a lloc d'informació turística o com a espai utilitzat per la Creu Roja o la brigada municipal durant l'estiu. El primer pas, va ser demanar la neteja interna de l'estructura quan es feien les passejades que organitzava el nostre grup, conjuntament amb la Biblioteca Fidel Fita d'Arenys. A la

passejada de l'1 de maig de 2011, els treballs de neteja portats a terme per la brigada municipal van donar com a resultat la recollida de brossa suficient per omplir un camió. A principis de cada estiu, la brigada neteja totes les males herbes que creixen al voltant. La instal·lació d'una zona de pícnic al voltant del búnquer va suposar que es recuperés el nostre projecte.

En aquesta primera fase:

- S'han retirat les minses restes de terra que cobrien el terra, cosa que deixa vist el formigó.
- S'han destapat les dues grans obertures i totes les espitlleres que havien estat tapades durant l'etapa de magatzem.
- Es van localitzar filtracions d'aigua al sostre i van ser tapades.
- Es van treure unes pedres de grans dimensions, relacionades amb la construcció d'espigons, situades a tocar de l'estructura.
- Es va eliminar una estructura posterior adossada que havia estat construïda per encabir cubells d'escombriaires.
- S'ha fet un caminet de llistons de fusta fins a l'entrada.
- S'ha posat una tanca a la porta.
- S'ha posat un cartell explicatiu sobre aquesta estructura i la resta de búnquers de la nostra població (fotografies i plànol de situació). L'explicació està en diversos idiomes.

En una segona fase, s'hauria de fer la museïtzació amb la recuperació de les plataformes de fusta que aguantarien les metralladores i els encofrats de les obertures principals, a més a més de la instal·lació d'unes tanques mòbils per les grans obertures del búnquer, per impedir l'accés o tirar coses a l'interior.

Consideracions finals

Aquest búnquer seria la segona estructura recuperada d'aquest moment a la nostra comarca, després del búnquer de la platja de les Dunes a Santa Susanna, l'any 2008 (AMAT, J. 2011). Altres poblacions tenen intenció de recuperar-los, com seria el cas de Vilassar de Mar (SERRANO, A./SIRERA, D. 2013) i Mataró.

L'Ajuntament d'Arenys de Mar ha mostrat interès a repetir aquesta actuació als búnquers de la platja de la Musclera i al Molí de Mar on hi havia un refugi de la guerra.

Vista lateral del búnquer després de l'actuació. Fotografia de David Castañeda

Vista posterior del búnquer. Fotografia de David Castañeda

Bibliografia

- AMAT, J. (1994): *República i Guerra Civil a Calella (1931-1939)*. Premi Iluro 1993, Mataró.
- AMAT, J. (2011): «El búnquer de la Platja de les Dunes de Santa Susanna (1938)» a *XXVII Sessió d'Estudis Mataronins*, pàg. 29-31, Mataró
- CLARA, J. (2012): *Els búnquers de la costa catalana. Patrimoni militar en temps de guerra (1936-1939)*, a Col·lecció Camí Ral, núm. 35, Barcelona.
- GARCÍA VÁZQUEZ, R. (2004): «Redords d'un temps de guerra», a *La Rierada. Informació d'Arenys de Mar*, núm. 217, pàg.5.
- GRUP BÚNQUERS ARENYS (2009): «Els búnquers de la platja de la Musclera (Arenys de Mar)», a *XXV Sessió d'Estudis Mataronins*, pàg. 63-79, Mataró.
- GRUP BÚNQUERS ARENYS (2010 a): «Els búnquers del Cavaió (Arenys de Mar)», a *XXVI Sessió d'Estudis Mataronins*, pàg. 203-217, Mataró.
- GRUP BÚNQUERS ARENYS (2010 b): «Estratègia per a la integració dels búnquers en la futura transformació del passeig marítim d'Arenys de Mar», a *Salobre*, 20, pàg. 20, Arenys de Mar.
- GRUP BÚNQUERS ARENYS (2011): «Els búnquers de la Torre dels Encantats», a *XXVII Sessió d'Estudis Mataronins*, pàg. 33-35, Mataró
- GRUP BÚNQUERS ARENYS (2012): «Els búnquers i els refugis de la Guerra Civil a Arenys de Mar: un projecte de dinamització cultural i turística», a OCITUR 2012, pàg. 678-691, Mataró.
- SERRANO, A.; SIRERA, D (2013): «El búnquer de la platja de la Mar Xica de Vilassar de Mar. Un exemple paradigmàtic de la precarietat dels búnquers maresmencs», a *V Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme*, 2011, Vilassar de Dalt.

SUMARI

SALUTACIÓ

Xavier Mas Gibert	7

PRESENTACIÓ

L'Arxiu Històric d'Hostalric (AHH) Montse Viader i Crous	9

CONFERÈNCIA INAUGURAL

De la primitiva fortalesa medieval a l'actual Castell de Santa Florentina. Mil anys d'història a la Vall de Canet Carles Sàiz i Xiqués	13

COMUNICACIONS

El matabà: un element de defensa passiu per a una defensa activa de l'edifici Marc Pons Prats	39
Els Senyors del Castell de Dosrius, segles XI-XX. Aproximació al seu fons documental Elvis Mallorquí	51

Un intent de refer el Castell de Montpalau durant el primer quart del segle XIV	67
Alejandro Martínez Giralt	
El Castell de Palafolls al segle XV	
Xavier Soldevila Temporal	75
De Castell Roquer a Castell Palau. Canvis i intervencions arquitectòniques en els castells del Baix Maresme a la baixa edat mitjana	81
Joaquim Graupera Graupera	
Bellesguard: Dels orígens fins als Cabrera Els vescomtes de Cabrera, propietaris de la residència reial de Bellesguard	
Esteban Galindo López	95
Defensant el territori: Torres, muralles, castells i fortificacions d'època moderna	
Montse Viader i Crous	105
La Torre de Can Gelrà o Jalmar Tordera / Fogars de la Selva Estat de la qüestió (1999-2015)	
Joan Bou i Illa, Joan Bou i Pla i Jaume Vellvehí i Altimira	111
La Casa Forta de Menola (Pineda de Mar)	
Ferran del Campo i Jordà	125
La Torre de l'Esparra, la Torre Gallina i la Torre de Bedós	
Josep Formiga i Bosch	137
Les torres del cap de Vilassar, una recopilació de dades	
Alexis Serrano Méndez	149

Les torres canetenques a l'entorn de la zona urbana del Castellet	
Sergi Alcalde i Vilà	161
Les torres de defensa a la marina de Llevant durant la resistència catalana dels anys 1713 i 1714	
Francesc Forn Salvà	181
La recuperació del búnquer de la platja del Cavaió (Arenys de Mar)	
Ramon Bruguera i Riera	191
SUMARI	199

Organitza:

Amb la col·laboració de:

